อนุสรณ์

แด่

คุณแม่เพื่อน สนยั่งยืน

และ

เรืออากาศโท มรกต ชาติบุญเกิด

ณ เมรุวัดสังเวชวิศยาราม พระนคร

๑๒ ธันวาคม ๒๕๐๕

สมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต)

ตอนที่ ๑–๑๐

โดย

"ฉันทิชัย"

อนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ

คุณแม่เพื่อน สนยั่งยืน

และ

เรืออากาศโท มรกต ชาติบุญเกิด

ณ เมรุวัดสังเวชวิศยาราม พระนคร

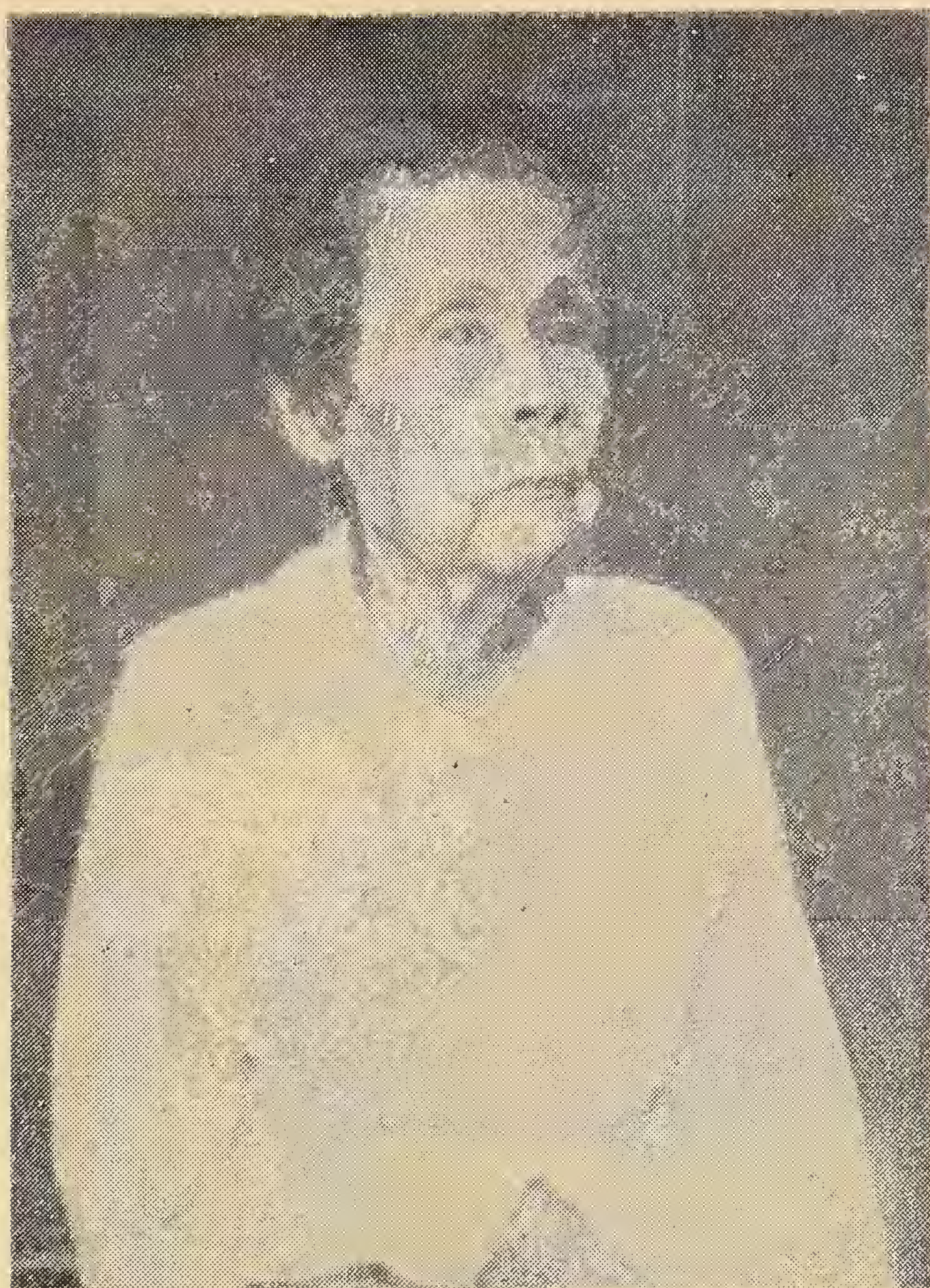
๑๒ ธันวาคม ๒๕๐๕

คำปรารภ

ในงานพระราชทานเพลิงศพ เรืออากาศโทมรกต ชาติบุญเกิด และ ฌาปนกิจศพคุณแม่เพื่อน สนยั่งยืน คณะเจ้าภาพตั้งใจจะพิมพ์หนังสือเป็นอนุสรณ์แด่ท่านผู้วายชนม์ และท่านที่เคารพนับถือซึ่งได้กรุณามาเป็นเกียรติในงานนี้ ได้พิจารณาเห็นว่าหนังสือ "สมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต)" เป็นหนังสือที่มีคุณค่าอย่างยิ่ง จึงได้ไปติดต่อกับคุณฉันทิชย์ กระแสสินธุ์ ซึ่งก็ได้รับความกรุณาจากท่านโดยอนุญาตให้จัดพิมพ์หนังสือดังกล่าว ตอนที่ ๑–ตอนที่ ๑๐ แจกเป็นบรรณาการ นับว่าเป็นเกียรติอย่างสูงแก่ท่านผู้วายชนม์และคณะเจ้าภาพ ทั้งนี้ คณะเจ้าภาพขอขอบพระคุณ คุณฉันทิชย์ กระแสสินธุ์ ไว้ ณ โอกาสนี้ด้วย.

คณะเจ้าภาพ

คุณแม่เพื่อน สนยั่งยืน

ชาตะ ๑ เมษายน ๒๔๑๐

มรณะ ๓๑ สิงหาคม ๒๕๑๕

ประวัติ
คุณแม่เพื่อน สนยั่งยืน

คุณแม่เพื่อน สนยั่งยืน เป็นบุตรจมื่นใจสนิท (เทศ รักประเทศ) และนางมิ่ง เกิดเมื่อวันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๑๐ ตรงกับวันอังคาร ขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๕ ปีมะโรง ณ บ้านข้างวัดสระเกศราชวรวิหาร อำเภอป้อมปราบศัตรูพ่าย จังหวัดพระนคร ได้ทำการสมรสกับนายยวด ภักดี สนยั่งยืน มีบุตรธิดารวม ๗ คน คือ

๑. บุตรชาย (ถึงแก่กรรม)
๒. นางไพศาลบรรณพิทย์ (ชุ่ม ชาติบุญเกิด) ถึงแก่กรรม
๓. บุตรหญิง (ถึงแก่กรรม)
๔. บุตรหญิง (ถึงแก่กรรม)
๕. นางชื้น สนยั่งยืน
๖. นางสาวผอบ สนยั่งยืน
๗. นายเพิ่ง สนยั่งยืน (ถึงแก่กรรม)

ตลอดเวลาที่ยังมีชีวิตอยู่ คุณแม่เพื่อนเป็นที่เคารพรักของบรรดาญาติมิตรทั่วไป โดยที่ท่านได้ประกอบแต่คุณงามความดี มีความโอบอ้อมอารีต่อลูกหลาน ญาติพี่น้อง และบุคคลอื่นๆ อยู่เสมอ ฉะนั้นเมื่อท่านจากไปย่อมยังความวิปโยคและอาลัยรักแก่ลูกหลาน และบรรดาญาติมิตรเป็นอย่างยิ่ง

ในบั้นปลายของชีวิต คุณแม่เพื่อนมิได้มีโรคภัยไข้เจ็บเบียดเบียน นอกจากความชราได้มาปลดเปลื้องภาระของท่านไปสู่สุขติ ด้วย การ นอนหลับอย่างสงบเมื่อวันที่ ๓๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๐๕ เวลา ๒๓.๓๐ นาฬิกา สิริรวมอายุได้ ๙๕ ปี

ขอดวงวิญญาณอันสะอาดบริสุทธิ์ของคุณแม่ จงไปประดิษฐานอยู่ในสรวงสวรรค์ชั้นสูง อันสมควรแก่การที่ได้กระทำดีไว้ในโลกนี้ด้วยเทอญ.

ลูก

เรืออากาศโท มรกต ชาติบุญเกิด

ชาตะ ๒๔ ตุลาคม ๒๔๗๐

มรณะ ๒๗ พฤศจิกายน ๒๕๐๕

ประวัติ

เรืออากาศโท มรกต ชาติบุญเกิด

เรืออากาศโท มรกต ชาติบุญเกิด เป็นบุตรคนสุดท้องของร้อยเอกหลวงไพศาลบรรพิทย์ (เดชน์ ชาติบุญเกิด) เกิดวันที่ ๒๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๗๐ ณ บ้านตรอกแม้นศรี ๒ ตำบลมหานาค อำเภอป้อมปราบศัตรูพ่าย จังหวัดพระนคร

สำเร็จการศึกษาชั้นมัธยมบริบูรณ์จากโรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย และเข้าศึกษาต่อในโรงเรียนเตรียมอุดมศึกษา ซึ่งขณะนั้นอพยพไปสอนที่จังหวัดอยุธยาเนื่องจากเป็นระยะเวลาเริ่มต้นของสงครามโลกครั้งที่ ๒ ต่อจากนั้นได้เข้าศึกษาที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย แผนกพาณิชย์ศาสตร์และการบัญชี และได้อนุปริญญา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๔

พ.ศ. ๒๔๙๕	เข้ารับราชการในกรมการเงินทหารอากาศ ได้รับพระราชทานยศเป็นว่าที่เรืออากาศตรี
พ.ศ. ๒๔๙๖	ได้รับพระราชทานยศเป็นเรืออากาศตรี
พ.ศ. ๒๔๙๗	ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์มงกุฎไทย
พ.ศ. ๒๔๙๘	ได้รับพระราชทานยศเป็นเรืออากาศโท

ได้ทำการสมรสกับนางสาวอนงค์ พึ่งเกษม (ถึงแก่กรรมแล้ว) เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๖ มีบุตร ๒ คน คือ

เด็กหญิงวราภรณ์ ชาติบุญเกิด

เด็กชายมงคล ชาติบุญเกิด

เรืออากาศโท มรกต ชาติบุญเกิด ได้ป่วยเป็นโรคตับอักเสบเรื้อรังมาเป็นเวลาประมาณ ๒ ปี และได้ถึงแก่กรรมที่บ้านตรอกแม้นศรี ๒ เมื่อวันที่ ๒๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๐๕ เวลาประมาณ ๐๓.๑๕ นาฬิกา ทั้งนี้ ยังความเศร้าสลดแก่บุตร ธิดา ญาติพี่น้อง และมิตรสหายเป็นอย่างยิ่ง.

สมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต)

ตอนที่ ๑
ชีวประวัติสมเด็จฯ

ก่อนที่ข้าพเจ้าจะได้เล่าเรื่อง สมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) ที่จะได้นำมาเขียนต่อไปนี้ ขอถือโอกาสแนะนำให้ท่านผู้อ่านได้รู้จักชีวประวัติของสมเด็จพระพุฒาจารย์ก่อนสักเล็กน้อย.

สมเด็จพระพุฒาจารย์องค์นี้ นามเดิมว่า 'โต' มีนามฉายาเมื่ออุปสมบทแล้วว่า 'พรหมรังสี' อุบัติเมื่อวันพฤหัสบดี เดือนห้า ขึ้น๑๒ค่ำ ปีวอก สัมฤทธิศก จุลศักราช ๑๑๕๐ ตรงกับวันที่ ๑๗ เมษายน พุทธศักราช ๒๓๓๑ ในรัชกาลที่ ๑

ท่านได้บวชเป็นสามเณรในรัชกาลที่ ๑ นั่นเอง พระบวรวิริยะเถร[๑] (อยู่) วัดสังเวชวิศยาราม เป็นพระอุปัชฌาย์ บวชแล้วมาเล่าเรียนอยู่ที่วัดระฆังโฆษิตาราม กล่าวกันว่า เมื่อท่านเป็นสามเณรนั้นเทศน์ไพเราะนัก พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงพระเมตตาเป็นอันมาก ครั้นอายุครบอุปสมบท เมื่อปีมะโรง พุทธศักราช ๒๓๕๐ ก็ได้รับพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้า ฯ ให้บวชเป็นนาคหลวงที่ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม จึงเรียกกันว่า 'พระมหาโต' ตั้งแต่แรกบวชมา.

---

๑ สมณศักดิ์นี้เป็นสมณศักดิ์ของพระสงฆ์ฝ่ายอรัญญวาสี.

แต่ท่านมหาโตไม่ปรารถนายศศักดิ์ เมื่อได้เรียนรู้พระปริยัติธรรมแล้ว ก็ไม่เข้าแปลหนังสือเปรียญและไม่รับฐานานุกรม แต่เป็นนักเทศน์มีชื่อเสียงโด่งดัง และสามารถสอนศิษยานุศิษย์จนได้เป็นถึงเปรียญเอกมากต่อมาก อนึ่งเป็นที่คุ้นเคยอย่างยิ่ง ทั้งในรัชกาลที่ ๒ และที่ ๓ ในรัชกาลที่ ๓ นั้น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงสถาปนาสมณศักดิ์ ให้เป็นพระราชาคณะ แต่ท่านทูลขอตัวเสีย คงเป็นแต่พระมหาโตตลอดมา ลางคนก็เรียกว่า 'ขรัวโต' ก็มี เพราะท่านจะทำอะไรก็ทำตามความพอใจของท่าน ไม่ถือความนิยมของผู้อื่นเป็นใหญ่มีเรื่องเล่าลือกันถึงการที่ท่านปฏิบัติแปลก ๆ มากมายหลายเรื่อง เช่นว่า ท่านจำวัดอยู่ โจรขึ้นล้วงกุฏิ แต่โจรล้วงหยิบของไม่ถึง ท่านช่วยเอาเท้าเขี่ยของส่งไปให้โจร เพื่อให้สำเร็จประโยชน์แก่โจรตามความปรารถนาเช่นนี้เป็นต้น อัธยาศัยของท่านมีความมักน้อยเป็นปกติ ถึงได้ลาภสักการมาในทางศาสนา ก็เอาไปใช้ในการสร้างวัดวาเสียเป็นนิตย์ จึงมีผู้คนนับถือมาก.

ครั้นถึงรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จะทรงตั้งเป็นพระราชาคณะ ครั้งนี้ท่านไม่ขัดพระราชอัธยาศัย[๑] กล่าวกันว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงทราบว่าคุณธรรมของสมเด็จพระพุฒาจารย์ยิ่งหย่อนเพียงไร จึงได้พระราชทานสถาปนาสมณศักดิ์ ครั้งแรกเป็นพระธรรมกิตติ เมื่อปีชวด พุทธศักราช ๒๓๙๕ เวลานั้นท่านมีอายุ ๖๕ ปีแล้ว และต่อมาอีก ๒ ปี คือปีขาล พุทธศักราช ๒๓๙๗ ก็ได้รับสถาปนาสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นผู้ใหญ่ ตำแหน่งพระเทพกระวี.

ต่อมาเมื่อปีชวด พุทธศักราช ๒๔๐๗ สมเด็จพระพุฒาจารย์ (สน) มรณภาพลง จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สถาปนาสมณศักดิ์ขึ้นเป็น สมเด็จ

---

๑ ดูรายละเอียดในตอนที่ ๑๑

พระพุฒาจารย์เอนกสถานปรีชา วิสุทธศีลจรรยาสมบัติ นิพัทธธุตคุณ ศิริสุนทร-พรตจาริก อรัญญิกคณฤศร สมณะนิกรมหาปรินายก ตรีปิฎกโกศล วิมลศีลขันธ์ สถิตย์ ณ วัดระฆังโฆษิตารามวรมหาวิหาร พระอารามหลวง พระราชทานนิตย์ภัตรเดือนละ ๕ ตำลึง มีฐานานุศักดิ์ ควรตั้งฐานานุกรมได้ ๘ รูป.

ตั้งแต่สมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) ได้เป็นพระราชาคณะมา และแม้เมื่อได้รับสถาปนาสมณศักดิ์ เป็นสมเด็จพระพุฒาจารย์แล้ว ท่านก็ยังประพฤติตามความพอใจของท่านอยู่อย่างเดิม เป็นต้นว่า ได้รับกิจนิมนต์ไปทางเรือลางทีท่านเห็นศิษย์ที่แจวเรือเหน็ดเหนื่อยนัก ก็ให้นั่งพักเสียและท่านแจวแทนเสียเองจนกระทั่งไปปะทะเข้ากับ ขบวนเสด็จทางชลมารค ของพระบาทสมเด็จ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่เหตุการณ์ทั้งนั้นหาทรงตำหนิติฉินประการใดไม่ เพราะทรงทราบถึงอัธยาศัยของสมเด็จพระพุฒาจารย์มาแต่เดิมแล้วและยังมีเรื่องแปลกๆที่ท่านปฏิบัติอีกหลายเรื่อง ซึ่งข้าพเจ้าจะได้นำมาบรรยายต่อไปในโอกาสข้างหน้า.

อนึ่ง สมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) ได้สร้างวัดหลายวัด ท่านชอบสร้างของแปลก ๆ และโต ๆ กล่าวกันว่าเพื่อจะให้สมกับนามของท่านที่ชื่อโต คือสร้างวัดอินทรวิหาร ที่บางขุนพรหม มีพระโต ดังที่ได้เห็นกันอยู่ทุกวันนี้ ที่วัดช่องลม จังหวัดธนบุรีก็ได้สร้างพระเจดีย์นอนหนึ่งองค์ ที่วัดพิศตะเพียนกรุงเก่าสร้างพระโตนั่งกลางแจ้งหนึ่งองค์ ที่วัดท่าหลวง เหนือพระพุทธบาท สร้างพระนอนใหญ่หนึ่งองค์ ที่วัดไชโย แขวงอ่างทอง สร้างพระโต (องค์เดิม) หนึ่งองค์

สมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) ถึงมรณภาพในรัชกาลที่ ๕ เมื่อปีวอก พุทธศักราช ๒๔๑๕ คำนวณอายุได้ ๘๕ ปี พรรษา ๖๕ พรรษา[๑]

---

๑ ตรงกับวันเสาร์ แรม ๒ ค่ำ เดือน ๘ วันที่ ๒๒ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๑๕

เชิญท่านทั้งหลาย อ่านเรื่อง สมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) อย่างพิสดาร ต่อไป ณ บัดนี้ :

ในรัชสมัยสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก มีภิกษุรูปหนึ่งได้บวชเรียนศึกษาพระปริยัติธรรมแตกฉาน แต่หาเข้าสอบพระบาลีปริยัติธรรมต่อพระพักตร์สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเหมือนภิกษุอื่น ๆ ไม่ และต่อพระพักตร์สมเด็จพระสังฆราช (ศุก) ณ วัดพระศรีรัตนศาสดารามหากแต่มีความรู้เสมอได้เป็นเปรียญ และเล่ากันว่าได้เป็นถึงเปรียญเอก ซึ่งสมัยนั้นการสอบปริยัติธรรมไม่ได้ออกเป็นข้อสอบเหมือนปรัตยุบันนี้ สอบกันด้วยปากเปล่าสุดแต่ผู้เป็นประธาน และกรรมการจะสอบถามอย่างไรต้องตอบให้ได้ ถ้าตอบไม่ได้ก็หมายความว่า ตกเพียงแค่นั้น.

ภิกษุที่ไม่ยอมสอบไล่ต่อพระพักตร์สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และต่อพระพักตร์สมเด็จพระสังฆราช (ศุก) นั่นแล ปรากฏว่าชื่อ 'โต' และสืบมาเมื่อได้เจริญพรรษาและคุณวุฒิ ก็ได้รับสถาปนาสมณศักดิ์สูงขึ้นในรัชกาลที่ ๔ และได้เลื่อนสมณศักดิ์สูงขึ้นเป็นลำดับ สมณศักดิ์ครั้งสุดท้ายของท่าน คือ เป็นสมเด็จพระราชาคณะชั้นพิเศษ เรียกขานสมณศักดิ์ ที่ได้รับพระราชทานว่าสมเด็จพระพุฒาจารย์ และประทับอยู่ ณ วัดระฆังโฆษิตาราม

เล่ากันมาว่า สมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) เกิดเมื่อปีวอก พุทธศักราช ๒๓๓๑ แก่กว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าถึง ๑๖ ปี เพราะเหตุนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า จึงมักจะตรัสเรียกสมเด็จพระพุฒาจารย์ว่า 'ขรัวโต' เสมอ และนอกจากนั้นสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) ยังเป็นที่โปรดปราน สบพระราชอัธยาศัย ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอีกมาก และมัก

จะโปรดเกล้า ฯ ให้นิมนต์เข้าไปถวายพระธรรมเทศนาในพระบรมมหาราชวังเสมออีกด้วย.

กล่าวกันว่า สมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) ท่านสำเร็จฌาน ได้อภิญญาเป็นคุณสมบัติชั้นสูงในพระบวรพุทธศาสนา ก็แลผู้ได้คุณสมบัติชั้นสูงในพระบวรพุทธศาสนาดังกล่าวนี้ ย่อมมีวัตรปฏิบัติอันแปลกกว่าเสขบุคคล ซึ่งคนทั้งหลายเห็นว่า ท่านดูเหมือนจะไม่เต็มบาท แต่เรื่องนี้ เป็นที่ประจักษ์แก่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นอย่างดีว่า สมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) บรรลุคุณธรรมชั้นสูงในบวรพุทธศาสนาลางประการ จึงได้ทรงอภัยทุกอย่าง แม้สมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) จะประพฤติปฏิบัติต่อพระองค์หนักเบาประการใด ก็ทรงพระบรมราชานุญาตประทานอภัย และทรงถือว่า เป็นปาปะมุติ คือพ้นจากบาปอันจักบังเกิด และทั้งนี้ หาใช่แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าจะทรงนับถือเท่านั้นก็หาไม่ แม้ประชาชนพลเมือง ต่างก็มีความเคารพนับถือสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) เป็นอันมาก ดังจะเห็นได้จากเรื่องที่จะบรรยายต่อไป.

ณ บัดนี้ จะบรรยายเรื่องสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) ประพฤติปฏิบัติกับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก่อน.

ครั้งหนึ่ง เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จขึ้นเถลิงถวัลย์ราชสมบัติใหม่ๆ ขณะที่สมเด็จประทับสำราญพระอิริยาบถอยู่ ณ พระที่นั่งสุทไธสวรรค์ หรือที่เรียกกันว่า 'พลับพลาสูง' แวดล้อมไปด้วยข้าราชบริพารทั้งฝ่ายหน้าและฝ่ายใน ทั้งเบื้องล่างนั้นเล่า ก็มีตำรวจถือหอกล้อมเฝ้าแหนอยู่แน่นขนัด.

ขณะนั้นสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) มีกิจจำต้องเดินผ่านหน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ แต่เมื่อเห็นผู้คนล้อมเฝ้าอยู่แน่นหน้าพระที่นั่ง จะเดินผ่าไปทางนั้นก็ลำบาก ทั้งเป็นสมณผู้ทรงศักดิ์สูงด้วย จึงหลีกเร้นไปเสียทางอื่น แต่ก็ยังไม่พ้นสายพระเนตรของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ไม่ เพราะทรงประทับอยู่บนที่สูง จึงตรัสแก่ตำรวจว่า "ขรัวโต ไปโน่น ไปนิมนต์เข้ามานี่"

ตำรวจวังได้ออกวิ่งไปตามทิศทางที่ทรงชี้ขึ้นทันที ครั้นวิ่งตามไปทันก็กราบนมัสการสมเด็จพระพุฒาจารย์ว่า

"มีพระบรมราชโองการให้นิมนต์สมเด็จไปที่พลับพลาสูง"

สมเด็จหยุดทันที ถามตำรวจผู้นั้นว่า "พ่อเป็นอะไรจ๊ะ ?"

ตำรวจวังกราบนมัสการว่า "เกล้ากระผมเป็นตำรวจวัง"

สมเด็จพระพุฒาจารย์จึงว่า "ฉันไม่ไปจ้ะ" ครั้นพูดเช่นนั้นแล้วก็ออกเดินต่อไป.

ตำรวจวังได้รีบเข้าไปเฝ้ากราบทูลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าว่า "ขอเดชะ ข้าพระพุทธเจ้า ได้ไปนิมนต์แล้วท่านว่า ท่านไม่มา"

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ตรัสถามว่า "แล้วท่านพูดว่าอย่างไรล่ะ ?"

ตำรวจหลวงกราบบังคมทูลว่า "ท่านถามว่าข้าพระพุทธเจ้าเป็นอะไร ข้าพระพุทธเจ้าตอบท่านว่า เป็นตำรวจวังพระพุทธเจ้าข้า"

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ได้ทรงฟังเช่นนั้นก็ทรงพระสรวล เพราะรู้ทันในคำของสมเด็จพระพุฒาจารย์ จึงรับสั่งขึ้นว่า "สังฆการีอยู่ไหน ไปนิมนต์ขรัวโตมานี่"

สังฆการี รับคำสั่งใส่เกล้าฯ วิ่งตามไปทันสมเด็จพุฒาจารย์ ทูลว่า "โปรดเกล้าฯ ให้นิมนต์พระคุณเจ้า"

สมเด็จพระพุฒาจารย์ก็ย้อนถามอีกว่า "พ่อเป็นอะไรจ๊ะ"

ครั้นสังฆการีทูลว่า "เป็นสังฆการี" สมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) จึงได้หันกลับเดินเข้าไปเฝ้า.

ที่บรรยายมานี้ เป็นเรื่องหนึ่งในหลายสิบเรื่องของสมเด็จพระพุฒา-จารย์ (โต) ที่ทำอะไรแปลกๆ แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ไม่กริ้วและพระราชทานอภัย ดั่งจะเห็นได้จากอีกเรื่องหนึ่งที่สมเด็จพระพุฒา-จารย์ (โต) ได้รับพระราชทานอภัยอีก คือโดยปรกติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จออกทรงธรรม ณ พระที่นั่งอนันตสมาคมเสมอ พระที่นั่งอนันตสมาคมองค์นี้ อยู่ในกำแพงพระบรมมหาราชวัง เป็นทั้งท้องพระโรงสำหรับรับแขกเมือง แลเสด็จออกขุนนางตามปรกติด้วย ณ พระที่นั่งแห่งนี้ได้โปรดเกล้าฯ ให้นิมนต์สมเด็จพระราชาคณะชั้นผู้ใหญ่ ผลัดเปลี่ยนเป็นเวรกันเข้าไปถวายพระธรรมเทศนา และวันหนึ่งเป็นเวรของสมเด็จพระพุฒา-จารย์ (โต) พอสมเด็จพระพุฒาจารย์ท่านขึ้นธรรมาสน์ ตั้งนะโม และบอกศักราชตามธรรมเนียมแล้ว ก็ถวายเทศน์ว่า :

"ธรรมใดๆ มหาบพิตร ก็ทรงทราบอยู่ตลอดแล้ว เอวํ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ขอถวายพระพร"

ทั้งนี้เป็นที่สบพระราชหฤทัย และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดปรานมาก และตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา ท่านก็ได้พ้นหน้าที่ไม่ต้องเป็นเวรผลัดเปลี่ยนเข้าไปถวายพระธรรมเทศนาอีก.

การที่สมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) ได้ถวายพระธรรมเทศนาเพียงสั้น ๆ เช่นได้บรรยายมาทั้งนี้ ก็เพราะสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) ทราบดีว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ทรงเป็นปราชญ์ราชบัณฑิตย์สำคัญยิ่ง เพราะทรงผนวชศึกษาเจนจบพระปริยัติธรรมมาแล้ว จึงหาจำเป็นจะต้องถวายพระธรรมเทศนาให้เป็นดังลักษณะเอามะพร้าวห้าวไปขายสวนอีกไม่.

พระเจ้าราชวงศ์เธอ • กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ได้ประทานตรัสเล่าเรื่องเกี่ยวแก่สมพระพุฒาจารย์ (โต) ว่า พระญาติผู้ใหญ่ของท่านมีบ้านอยู่ไม่ห่างจากวัดระฆังเท่าใดนัก และเป็นผู้ที่คุ้นเคยกับสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) สมเด็จได้ไปเยี่ยมเยียนที่บ้านพระญาตินั้นบ่อยๆ และเมื่อคราวมีงานก็นิมนต์ให้สมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) ไปสวดมนต์ ฉันเช้าอยู่เสมอ ๆ พระญาติผู้ใหญ่ของเสด็จในกรมทรงเล่าให้ฟังว่า ขณะที่ท่านรับนิมนต์มาฉันจังหันระหว่างเดินมาตามทางท่านมักเก็บเอาตำแย และต้นไม้อื่นๆ ที่ใกล้ทางไปด้วย เวลาท่านฉันท่านก็เอาตำแยใส่ลงในอาหารที่ฉันไม่ว่าหวานหรือคาว เพื่อให้สิ้นความอร่อย ทั้งนี้เพราะท่านถือว่าอาหารเป็นของกินกันตาย ไม่ต้องการจะเพลินในรสของมัน.

สมเด็จพระพุฒาจารย์ มักจะทำในสิ่งที่แปลกและมีความหมาย ครั้งหนึ่ง จะเป็นด้วยประสงค์จะทำให้เป็นปริศนาแก่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในเรื่องอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งยังสืบความไม่ได้ชัด เล่ากันมาว่า วันหนึ่ง สมเด็จพระพุฒาจารย์ ได้จุดใต้เข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในยามเที่ยงวัน นัยะสำคัญของเรื่องนี้ทราบเฉพาะแต่สมเด็จพระพุฒาจารย์กับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเท่านั้น และการจุดใต้เข้าเฝ้าในยาม

• พระองค์เจ้ารัชนีแจ่มจำรัส ต้นราชสกุล 'รัชนี'

กลางวันเช่นนี้ ถ้าผิดไปจากสมเด็จพระพุฒาจารย์แล้ว ก็จะหาผู้อื่นกล้ากระทำเช่นนี้ต่อพระพักตร์สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ยากเต็มที.

เรื่องการจุดใต้กลางวันของสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) ได้มีอีกครั้งหนึ่ง ครั้งนี้ได้เกิดขึ้นภายหลังพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จสวรรคตแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้ อยู่หัวได้รับเถลิงถวัลย์ราชสมบัติสืบสันตติวงศ์เป็นพระมหากษัตริย์องค์ที่ ๕ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์.

โดยเหตุที่ในขณะนั้น พระบาทสมเด็จพระปิยะมหาราชทรงมีพระชนมายุเพียง ๑๖ พรรษา ที่ประชุมพระบรมวงศานุวงศ์ และสมเด็จพระสังฆราช จึงประชุมกันใหม่ คณะผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน อันมีท่านเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์[๑] และสมเด็จเจ้าฟ้ามหามาลากรมขุนบำราบปรปักษ์[๒] ท่านเจ้าพระยาภูธราภัย[๓] เป็นคณะผู้สำเร็จราชการ แต่ครั้งนั้นได้เป็นที่ปริวิตกกันมากทั้งในหมู่เจ้านาย, ข้าราชการ, ภิกษุสมณะ และประชาชน คือวิตกกันว่าจะมีผู้คิดแย่งราชสมบัติ กระแสข่าวพุ่งตรงไปยังท่านเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ซึ่งราชทินนามของท่านผู้นี้ เรียกขานกันในหมู่ประชาชนว่า 'ท่านเจ้าพระยากลาโหม' โดยตำแหน่งหน้าที่ สร้อยราชทินนาม มีคำว่า 'สุริยวงศ์' อยู่ด้วย บังเอิญไปพ้องกับนามเจ้าพระยากลาโหมสุริยวงศ์ ซึ่งเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินในรัชสมัยสมเด็จพระเชษฐาธิราช พระโอรสของสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ครั้งกรุงศรีอยุธยา ซึ่งครั้งนั้นสมเด็จพระเชษฐาธิราช มีพระชนมายุได้ ๑๔ พรรษา เจ้าพระยากลาโหมสุริยวงศ์เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ได้คุมสมัครพรรคพวก

---

๑ ช่วง บุนนาค

๒ เจ้ ฟ้ามหามาลา ต้นสกุล 'มาลากุล'

๓ เจ้าพระยาภูธราภัย สืบสกุล 'บุณยรัตพันธุ์'

เข้าชิงราชสมบัติ จับพระเชษฐาธิราชสำเร็จโทษเสีย แล้วสถาปนาองค์เองขึ้นเป็นพระเจ้าปราสาททอง.

พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาตอนนี้ หมอบรัดเลได้ตีพิมพ์ขึ้นในรัชการที่ ๔ เป็นฉบับที่สมเด็จกรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงเรียบเรียง ซึ่งมีผู้ได้ศึกษาและอ่านทราบเรื่องตอนเจ้าพระยากลาโหมสุริยวงศ์ แย่งราชสมบัติกันแพร่หลาย ประเพณีการมีผู้สำเร็จราชการแผ่นดินครั้งกรุงศรีอยุธยา มีอยู่รวม ๔ ครั้ง แต่ละครั้งล้วนแต่พระเจ้าแผ่นดินถูกสำเร็จโทษบ้าง ถูกแย่งราชสมบัติบ้าง และผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ได้ขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดินทั้งสิ้น ครั้งนี้ได้มาเกิดมีผู้สำเร็จราชการแผ่นดินขึ้นในกรุงรัตนโกสินทร์ ประกอบทั้งสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระชันษาเพียง ๑๖ พรรษาเท่านั้น จึงพากันปริวิตกว่า ประวัติศาสตร์จะมาซ้ำรอยขึ้นในกรุงรัตนโกสินทร์อีกเป็นแน่แท้ เพราะข่าวลืออันน่าปริวิตกนี่เองที่ทำให้สมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) ได้จุดใต้กลางวันขึ้นอีกครั้งหนึ่ง ภายหลังที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคตแล้ว คือท่านได้จุดใต้เข้าไปหาสมเด็จพระยาศรีสุริยวงศ์ที่บ้าน และกล่าวกับเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เป็นความว่า "อาตมาภาพได้ยินว่า ทุกวันนี้แผ่นดินมืดมัวนัก เพราะมีคนคิดร้ายจะเอาแผ่นดิน ไม่ทราบว่าจะเท็จจริงประการใด ถ้าแม้นเป็นความจริงอาตมาใคร่จะขอบิณฑบาตรเขาเสียสักครั้งหนึ่ง" เล่ากันมาว่า ท่านเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ตอบแก่สมเด็จพระพุฒาจารย์ว่า "พระคุณเจ้าอย่าได้วิตกเลย ตราบใดที่กระผมยังมีชีวิตอยู่ จะไม่ให้แผ่นดินมืดมัวลงด้วยมีผู้ใดแย่งแผ่นดินเด็ดขาด"

ตอนที่ ๒

สมเด็จฯ เผชิญบาดหลวง

ในรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น เป็นระยะที่ชาวฝรั่งตื่นตัวเข้ามาในเมืองไทยมากที่สุด เป็นพวกสอนศาสนาบ้าง เป็นพวกเกี่ยวแก่การแสวงหาเมืองขึ้นบ้าง เป็นพวกที่สนใจในทรัพยากรของชาติไทยบ้าง และพวกอะไรต่ออะไรอีกมาก ทั้งนี้เป็นด้วยประเทศไทยไม่มีนโยบายป้องกันคนต่างด้าวเข้าประเทศเหมือนชาติอื่นๆ และยิ่งประกอบทั้งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงนิยมติดต่อกับชาวต่างประเทศ ในฐานะที่ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ในภาคบูรพาทิศ ที่สามารถทรงศึกษาภาษาอังกฤษแตกฉานเป็นองค์แรก ตามจดหมายเหตุของเซอร์ยอนบาวริงด้วยแล้ว จึงทรงเปิดโอกาสให้ชาวต่างประเทศเข้ามาเผยแพร่ลัทธิศาสนา ตลอดจนมาตั้งทำเลค้าขายได้ตามความประสงค์มากขึ้น และปรากฏว่า ครั้งนั้นชาวต่างประเทศสามารถเข้าเฝ้าได้ในพระที่นั่งอนันตสมาคม และได้รับเชิญเข้าไปเป็นแขกเกียรติยศของราชสำนักมากที่สุด ตลอดจนนโยบายของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า-เจ้าอยู่หัว ก็ประสงค์จะให้ประเทศไทยเป็นประเทศที่ก้าวหน้าไปทันอารยะประเทศในด้านวัตถุ และการศึกษาศิลปวิทยาการ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ จ้างครูชาวอังกฤษผู้หนึ่ง เป็นหญิง ชื่อมิสซิสแอนนาเลียวโนเวล เข้ามาสอนภาษาอังกฤษแก่สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าชายจุฬาลงกรณ์ และแก่พระเจ้าลูกยาเธออื่นๆ ตลอดจนเจ้าจอมหม่อมห้ามด้วย ซึ่งเรื่องนี้ได้ปรากฏความพิสดารอยู่ในประวัติศาสตร์ และทราบกันอยู่ทั่วไปแล้ว.

บรรดาชาวต่างประเทศที่เข้ามาในประเทศไทยครั้งกระนั้น ปรากฏว่ามีพวกมิสชั่นนารี คือพวกบาดหลวงสอนศาสนาและเผยแผ่ศาสนาคริสต์เป็นมากกว่าพวกอื่น ที่มักจะเข้าเฝ้ารบกวนพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้งในด้านขอให้ทรงพระราชทานศาสนูปถัมภ์ และไต่ถามถึงเหตุการณ์ต่าง ๆ เกี่ยวแก่ลัทธิขนบธรรมเนียม และข้อสำคัญก็คือเรื่องอันเกี่ยวแก่พระบวรพระพุทธศาสนา และโดยเหตุที่มิสชั่นนารีพวกนี้สนใจในหลักธรรมของพระบวรพระพุทธศาสนามาก จึงครั้งหนึ่งได้เข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท กราบทูลไต่ถามพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า "ลัทธิธรรมของพระบวรพุทธศาสนาตลอดจนศีลที่ประชาชน และภิกษุสามเณรถือเป็นวัตรปฏิบัติรู้สึกว่าลุ่มลึกยิ่งนัก สงสัยว่ายังจะมีผู้ใดประพฤติปฏิบัติได้โดยสมบูรณ์อยู่หรือพระพุทธเจ้าข้า?"

และครั้นได้ยินพระกระแสราชดำรัสว่า "มีซิ" จากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว ก็กราบทูลถามอีกว่า "ผู้ใดเล่า ที่เป็นผู้ทรงคุณวิเศษสามารถประพฤติธรรม และศีลสมบูรณ์เช่นนั้น ข้าพระ-พุทธเจ้า จะมีเกียรติยศรู้จักเขาผู้นั้นได้หรือไม่ พระพุทธเจ้าข้า ?"

เล่ากันมาว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้รับสั่งให้สังฆ-การีเข้าเฝ้า รับสั่งว่า "พระธรรมการ แกพาคณะบาดหลวงไปหาสมเด็จพระพุฒาจารย์วัดระฆัง" แล้วหันมารับสั่งกับคณะบาดหลวงผู้สอนศาสนาว่า "ท่านไปกับผู้นี้ เขาจะพาท่านไปพบกับผู้ทรงคุณธรรมวิเศษของพระพุทธศาสนา" รับสั่งเท่านั้นแล้วก็เสด็จขึ้น.

ฝ่ายพระธรรมการตำแหน่งสังฆการี เมื่อรับพระบรมราชโองการใส่เกล้า ฯ ก็นำคณะบาดหลวงไปหาสมเด็จพระพุฒาจารย์ ที่วัดระฆังโฆษิตาราม

เมื่อไปถึงก็กราบนมัสการสมเด็จพระพุฒาจารย์ แล้วแจ้งข้อความให้สมเด็จทราบตามพระบรมราชโองการทุกประการ พอสมเด็จพระพุฒาจารย์ได้ทราบพระกระแสราชดำรัสเช่นนั้น ก็ทราบทันทีว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประสงค์จะให้ท่านเป็นผู้โต้ตอบปัญหาที่เกี่ยวแก่ปฏิบัติธรรมชั้นสูง อันเป็นส่วนพระปรมัตถ์แก่คณะบาดหลวง เพื่อเป็นการเชิดชูเกียรติพระบวรพุทธศาสนากับอีกประการหนึ่ง เพื่อเป็นการแสดงให้รู้ว่าในประเทศไทยยังมีผู้ปฏิบัติธรรมแห่งพระพุทธศาสนา นับเป็นหน่อเนื้อศากยบุตรอยู่อีกไม่น้อยเหมือนกัน.

ปรากฏว่า การเจรจาไต่ถามได้เป็นไปอย่างเผ็ดร้อนถึงขีด เพราะบาดหลวงคณะนั้นได้ศึกษาภาษาไทยและพูดภาษาไทยได้ดี และผลของการอภิปรายถึงข้อปฏิบัติเกี่ยวแก่ศีลและการบำเพ็ญธรรม ได้จบลงด้วยคณะบาดหลวงกล่าวคำสรรเสริญสมเด็จพุฒาจารย์ว่า "พระคุณเจ้าเป็น ผู้ทรงคุณธรรมวิเศษในพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง แต่ส่วนทางโลกพระคุณเจ้าไม่รู้อะไรเลย"

สมเด็จพระพุฒาจารย์ย้อนตอบว่า "อย่าว่าแต่อาตมาภาพจะไม่แจ้งโลกเลย แม้แต่พวกท่านก็อยู่ในลักษณะไม่แจ้งโลกเหมือนกัน"

คณะบาดหลวงแย้งว่า "คณะกระผมแจ้งซิ พระคุณเจ้า คือแจ้งว่าโลกนี้กลมหาใช่แบน แล้วหามีปลาอานนท์หนุนอยู่เหมือนคนไทยเข้าใจกันไม่"

สมเด็จพระพุฒาจารย์ หัวเราะงอหายพลางกล่าวว่า "เข้าใจกันไปคนละอย่างเสียแล้วละท่าน อาตมาภาพคิดว่าเป็นการแจ้งโลกแบบโลกวิทู หาได้คิดไปถึงเรื่องโลกกลมโลกแบนอย่างท่านกล่าวไม่ อ้าย

เรื่องโลกกลมอย่างท่านกล่าวนั้น อาตมาภาพก็แจ้งเหมือนกัน ซ้ำแจ้งต่อไปอีกว่า ใจกลางของโลกนั้นอยู่ที่ตรงไหนอีกด้วยซ้ำไป"

คณะบาดหลวงงุนงงด้วยคำเจรจา ของสมเด็จพระพุฒาจารย์เป็นอันมาก ต่างแลดูตากัน ครั้นแล้วบาดหลวงผู้หนึ่งกราบนมัสการถามว่า "พระคุณเจ้า ทราบถึงที่ตั้งใจกลางโลกจริง ๆ หรือขอรับ ?"

สมเด็จพระพุฒาจารย์ตอบว่า "อาตมาภาพไม่เคยมุสาวาทเลย"

"ถ้าเช่นนั้นจะพาคณะกระผมไปดูที่ตั้งใจกลางโลกได้ไหมขอรับ?" คณะบาดหลวงรุมกันต้อนสมเด็จ เพื่อหวังจะให้อยู่มุม.

"อ๋อได้ซี จะไปเมื่อไหร่ล่ะ ?" สมเด็จพระพุฒาจารย์พูดพลางตะบันหมากไปพลาง.

"เดี๋ยวนี้ได้ไหมขอรับ ?" คณะบาดหลวงขอร้องเพื่อว่า จะดูทีว่าสมเด็จจะสามารถนำไปที่กลางใจของโลกในทัศนะของท่านได้อย่างไร.

"ได้" สมเด็จตอบสั้น ๆ พลางลุกขึ้นครองจีวรให้เป็นปริมณฑลตามสมณะสารูป แล้วเอื้อมมือไปหยิบไม้เท้าและกล่าวว่า "ตามอาตมาภาพมา"

บาดหลวงทั้งคณะลุกขึ้นพร้อมกัน แล้วตามสมเด็จลงจากกุฎิ พากันมายืนออยู่ที่พื้นดินบริเวณหน้าบันไดเบื้องล่าง.

ณ ที่ตรงนั้นเอง สมเด็จพระพุฒาจารย์ได้เอาไม้เท้าที่ถือปักลงไปในพื้นดินพลางชี้มือให้คณะบาดหลวงดูแล้วกล่าวว่า "ใจกลางโลกอยู่ที่ตรงนี้"

คณะบาดหลวงทั้งหมดต้องตลึง และงุนงงใน เรื่องใจกลาง ของโลกตามทัศนะของสมเด็จพระพุฒาจารย์อีกครั้งหนึ่ง ครั้นแล้วค้านว่า "เป็นไปไม่ได้ดอก พระคุณเจ้าขอรับ ที่นี่มันหน้าบันไดกุฎิพระคุณเจ้าแท้ ๆ"

สมเด็จพระพุฒาจารย์ชี้มือไปที่ไม้เท้าพลางพูดว่า "ก็ท่านกล่าวยืนยันว่าโลกนี้กลม ไม่ใช่แบนอยู่ในเมื่อสักครู่นี้เอง เมื่อโลกนี้กลมจริงอย่างท่านว่า ที่นี่ก็เป็นใจกลางโลก ถ้าท่านสงสัยก็ขอให้วัดดูเถิดว่าจากจุดศูนย์กลางที่ไม้เท้าปัก นี้อ้อมไปโดยรอบทั้งสองข้างแล้ว ที่ตรงนี้จะเป็นใจกลางโลกจริง ๆ"

คณะบาดหลวงงงงันเป็นครู่ใหญ่ ครั้นได้สติก็ถอดหมวกคำนับสมเด็จพระพุฒาจารย์พร้อมกันแล้วกล่าวว่า "จริงของพระคุณเจ้า ใจกลางโลกอยู่ที่ตรงนี้ พระคุณเจ้าทรงคุณธรรมวิเศษจริง ๆ"

อีกเรื่องหนึ่ง ที่เล่าลือกันมาและยืนยันว่าสมเด็จพระพุฒาจารย์กระทำอาการบางอย่างเป็นปริศนาแก่ประชาชนพลเมือง เรื่องนี้ค่อนข้างพิศดารมาก จะขอเล่ามูลเหตุของเรื่องก่อน แล้วจึงดำเนินเข้ามาหาเรื่องนี้ ด้วยการเล่าให้ข้อความสัมพันธ์กันเป็นลำดับไป.

ท่านทั้งหลายยังจะคงจำกันได้เป็นแน่ว่า ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๓ สืบมาจนถึงรัชกาลที่ ๔ ที่ ๕ และที่ ๖ เป็นลำดับนั้น ประเทศไทยได้มีการพนันประเภทหนึ่งที่รัฐบาลเปิดโอกาสให้ประชาชนเล่นกันอย่างเต็มที่ นั่นคือ การประมูลเงินค่าอากรเข้าคลังด้วยการให้ขุนบาล ฯ ออกหวย ก.ข. นับเป็นเงินในรัชกาลที่ ๓ ถึงปีละ ๓ หมื่นบาทเป็นอย่างต่ำ และเป็นอย่างสูงในรัชกาลที่ ๖ เมื่อพุทธศักราช ๒๔๕๘ ถึงปีละหกล้านหกแสนบาท.•

ปฐมเหตุที่จะเกิดอากรเรียกหวยเข้าพระคลัง และอนุญาตให้เล่นหวยได้นั้น ปรากฏตามพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าครั้นแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อปีเถาะ พุทธศักราช

• ดูประวัติหวย ของสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพฯ

๒๓๗๔ น้ำมาก ต่อมาเมื่อปีมะโรง พุทธศักราช ๒๓๗๕ น้ำน้อย ข้าวแพง ต้องซื้อข้าวต่างประเทศเข้ามาจ่ายขาย เจ้าภาษีนายอากรก็ไม่มีเงินจะส่งหลวง แทนที่สุด จนกระทั่งจีนผูกปี้ก็ไม่มีเงินจะให้ ต้องเข้ามารับทำงานในกรุง จึงทรงพระราชดำริแคลงไปว่า เงินตราบัว เงินตราครุฑ และเงินตราปราสาท ได้ทำใช้ออกไปมาก หายไปเสียหมด ทรงสงสัยว่า คนจะเอาไปซื้อฝิ่นมาเก็บไว้ขายในนี้ จึงโปรดให้จับฝิ่น เผาฝิ่นเสียเป็นอันมาก ตัวเงินก็ไม่มีขึ้นมา แลจีนหงว่าที่พระศรีไชยบานหรือที่เรียกกันว่าเจ๊สัวหงในโอกาสต่อมา จึงกราบทูลว่า เงินนั้นตกไปอยู่ที่ราษฎรเก็บฝังดินไว้มากไม่เอาออกใช้ ถ้าอย่างนี้ที่เมืองจีนตั้งหวยขึ้นจึงมีเงินมา จึงโปรดให้จีนหงตั้งหวยขึ้น และอีกแห่งหนึ่งปรากฏตามเพลงยาวของนายกล่ำ แต่งไว้ในเพลงยาวกำเนิดหวยว่า "เจ๊สัวหงแรกออกหวย เมื่อเดือนยี่ ปีมะแม" ทั้งนี้ก็ต้องด้วยกระแสพระราชนิพนธ์ จึงยุติเป็นแน่ว่า การเล่นหวยแรกมีขึ้นในประเทศไทย ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อปีมะแม พุทธศักราช ๒๓๗๘.

ตอนนี้ ขอเล่าถึงวิธีการออกหวยให้ท่านทั้งหลายฟังอีกสักนิด เพื่อให้สัมพันธ์กับเรื่องของสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) ที่จะเล่าบรรจบเรื่องนี้ข้างหน้า คือ เมื่อแรกเจ๊สัวหงทำอากรนั้น โรงหวยตั้งอยู่ในกำแพงเมืองใกล้สะพานหัน แล้วเลื่อนมาอยู่ที่วังบูรพาภิรมย์เดี๋ยวนี้ โรงหวยอยู่ตรงที่ว่านี้ตลอดมา จนในรัชกาลที่ ๕ เกิดไฟไหม้ เมื่อปีวอก พุทธศักราช ๒๔๑๕ จึงย้าย 'โรงหวย' มาอยู่ที่ริมประตูสามยอด ที่เรียกกันว่าโรงหวยมาจนกระทั่งบัดนี้.

เจ้สัวหงออกหวยเวลาเช้า วันละครั้ง ต่อมาพระศรีวิโรจน์เห็นเจ้สัวหงมีกำไร จึงกราบทูลขอตั้งขึ้นอีกโรงหนึ่ง โรงหวยของพระศรีวิโรจน์อยู่ทางบางลำภู ออกหวยเวลาค่ำ วันละครั้งเหมือนกัน หวยจึงมีเป็นสองโรง เรียกกันว่า โรงเช้าโรงหนึ่ง โรงค่ำโรงหนึ่ง แต่โรงพระศรีวิโรจน์ทำไม่เรียบร้อย จึงต้องไปรวมอยู่ที่โรงเจ้สัวหงแห่งเดียว.

หวย ก.ข. ได้เลิกดับสูญไปจากประเทศไทย เมื่อวันที่ ๑ เมษายน พุทธศักราช ๒๔๕๙ และคิดเวลาตั้งแต่แรกมีหวยในประเทศไทย จนกระทั่งเลิกนับเป็นเวลา ๘๑ ปีเต็ม ก็และเรื่องหวย ก. ข. ที่บรรยายมานี้ ที่เกี่ยวพันกับสมเด็จพระพุฒาจารย์ในด้านปาฏิหารริย์ของท่าน ก็เพราะประชาชนมักจะพากันไปขอหวย ก. ข. จากท่าน ลางขณะเห็นท่านกระทำการใด ๆ แปลก ๆ ก็เข้าใจว่าท่านกระ ทำปริศนาฉะนั้นจะได้เล่า เรื่องหนึ่งที่เกิด ขึ้นแก่ สมเด็จให้ฟังดังนี้ :

ต้นเหตุที่จะทำให้ประชาชนเข้าใจไปว่า สมเด็จพระพุฒาจารย์กระทำการบางอย่าง เพื่อให้ปริศนานั้น คือวันหนึ่งสมเด็จมีกิจรับนิมนต์ฉันจังหันในพิธีมงคลที่บ้านคฤหบดีผู้หนึ่ง ที่จังหวัดนนทบุรี ภายหลังที่เสร็จกิจพิธีสงฆ์ที่สมเด็จได้ไปเป็นประธานแล้ว เจ้าภาพได้จัดให้บ่าวผัวเมียเป็นผู้แจวเรือมาส่งสมเด็จพระพุฒาจารย์ที่วัดระฆัง ซึ่งเมียเป็นผู้พายข้างหัว ส่วนผัวเป็นผู้แจวท้าย จะเป็นด้วยเหตุอันคุมแค้นกันอยู่ในระหว่างผัวเมียคู่นั้นมาก่อนหน้างานมงคลของของผู้เป็นนายมาแล้วหรืออย่างไร ฉะนั้นพอผัวเมียคู่นั้นรับคำสั่งของนายให้แจวเรือมาส่งสมเด็จที่วัดระฆังโฆษิตาราม และเมื่อได้แจวเรือมาถึงหน้าวัดเขมาภิรตาราม ทั้งผัวทั้งเมียก็เกิดทะเลาะทุ่มเถียงกันขึ้นประปราย.

สมเด็จพระพุฒาจารย์ นั่งฟังผัวเมียคู่ นั้นทะเลาะกันโดยปรกติ เหมือนไม่มีอะไรเกิดขึ้น และปล่อยให้ผัวเมียตะเบ็งเสียงโต้ตอบกันข้ามประทุนเรือไปมา ซึ่งมีสมเด็จนั่งอยู่ตรงกลางลำเรือ จนกระทั่งเรือได้ล่องเลยมาถึงบางพลูการทะเลาะของสองผัวเมียก็เข้าถึงขีดสูงสุด คือ ตะโกนก้องไปทั้งลำน้ำ.

สมเด็จพระพุฒาจารย์ สุดที่จะฟังต่อไปได้กล่าวขึ้นว่า "ประสกสีกาอย่าตะโกนทะเลาะกันอย่างนั้นเลย เข้ามานั่งทะเลาะกันเสียในประทุนเรือดีกว่า ฉันจะแจวไปเอง"

สองผัวเมียนั้นก็ทายาทดีเหมือนกัน พอได้ยินสมเด็จให้โอกาสเช่นนั้นก็วางพายวางแจว เข้ามาในประทุนตามคำแนะนำของสมเด็จ สมเด็จเห็นผัวเมียเข้ามาตามคำบอกจริงเช่นนั้นจึงสั่งเป็นคำขาดขึ้นว่า "ต้องทะเลาะกันเบา ๆ นะ จะทุบตีกันไม่ได้ด้วย"

ขณะนั้นเรือได้ล่องมาจนถึงบางยี่ขันแล้ว สมเด็จพระพุฒาจารย์ทรงชำนาญการแจวเรืออยู่แล้วแต่เดิม ก็แจวเรือมาด้วยความคล่องแคล่วว่องไว ผ่านบรรดาเรือพ่อค้าแม่ค้าและชาวแพแถวบางยี่ขัน วัดเสาปะโคน เรื่อยมาจนถึงปากคลองบางกอกน้อย จนกระทั่งถึงท่าเรือวัดระฆังโฆษิตาราม.

ในวันนั้นบรรดาชาวแพ แม่ค้าและบรรดาผู้ ที่ปลูกเคหะสถานอยู่ริมแม่น้ำต่างพากันเห็นสมเด็จพระพุฒาจารย์แจวเรือทั่วกัน และผู้ ที่เห็นแล้วก็พากันบอกเล่าต่อ ๆ ไปให้ผู้ ที่ยังไม่เห็นได้รู้ ไว้ ในไม่ช้าข่าวสมเด็จพระพุฒาจารย์แจวเรือก็ได้รู้กันทั่วไปหมดทั้งฝั่งธนบุรีและฝั่งพระนคร.

และในวันรุ่งขึ้นนั้นเองที่ปรากฏว่า ขุนบานเบิกบุรีรัตน์ ได้เสียเงินค่าแทงหวยให้แก่ผู้แทงหลายหมื่นบาท ประชาชนได้พากันแทงหวยตัว 'ต. เรือจ้าง' เป็นอันมาก ทั้งนี้ก็ด้วยประชาชนต่างพากันถือเอานิมิตรที่สมเด็จพระพุฒาจารย์แจวเรือนั่นเอง.

ตอนที่ ๓

สมเด็จฯ เทศน์สิบสองนักษัตร

เล่ากันมาว่า สมเด็จพุฒาจารย์ระอาใจมากในเมื่อประชาชนพลเมืองแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท ประเภทหนึ่งเห็น และศรัทธาในสมเด็จว่าเป็นผู้ทรงคุณธรรมวิเศษจริง ๆ แต่อีกประเภทหนึ่งเห็นว่าสมเด็จพระพุฒาจารย์ประพฤติไม่เต็มบาท อันหมายถึงว่าบางสิ่งที่สมเด็จอาจจะเป็นบ้า ความทั้งสองประเภทนี้ ทราบถึงสมเด็จพระพุฒาจารย์ นอกจากระอาใจแล้ว ก็บ่นกับสัทธิงวิหาริกและอันเตวาสิกว่า "ขรัวโตดีก็ว่าขรัวโตบ้า–ขรัวโตบ้าก็ว่าขรัวโตดี" บ่นอยู่เช่นนี้จนกระทั่งวันหนึ่งได้รับนิมนต์เข้าไปเทศน์ในพระราชฐาน ครั้งนั้นสมเด็จพระพุฒาจารย์ได้รับพระบรมราชานุญาตพิเศษจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ เป็นอันมาก คือ ถ้าจะไปในกิจนิมนต์เกี่ยวแก่การในพระราชฐานหรือพระราชพิธีแล้ว สมเด็จพระพุฒาจารย์เป็นต้องได้รับพระราชทานเรือกัญญาให้นั่งอันเป็นเรือที่โปรดเกล้า ฯ ให้จัดถวายโดยเฉพาะ ซึ่งเรือกัญญานี้สมเด็จพระพุฒาจารย์ได้รับพระราชทานมาครั้งเป็นสามเณรแต่รัชกาลที่ ๑ แล้ว ทุกแผ่นดินจำต้องปฏิบัติในเรื่องนี้ต่อสมเด็จสืบเนื่องกันไปไม่ขาดสาย ครั้งนั้นพอฝีพายเทียบเรือกัญญาที่ท่าช้างวังหลวง สมเด็จขึ้นจากเรือแล้ว ฝีพายจะต้องจอดเรือรออยู่จนกระทั่งสมเด็จกลับ คราวนั้นสมเด็จได้รับกิจนิมนต์เข้าไปสวดในพระราชพิธีถึง ๓ วันติด ๆ กันสมเด็จได้สังเกตเห็นว่า ที่ท่าช้างวังหลวงนั้นมีเรือแตงโมจอดอยู่ ๑ ลำ มี ๒ คนผัวเมียนั่งกอดเข่าเจ้าจุกอยู่และทุกครั้งที่

ได้เห็นสมเด็จ ตายายสองคนผัวเมียเป็นต้องนั่งพับเพียบห่มผ้าเฉวียงบ่า กราบ-สมเด็จทุกครั้งไป วันนั้นสมเด็จกำลังจะลงเรือกัญญากลับวัดภายหลังที่ได้เสร็จกิจสวดพระปริตในพระราชพิธีแล้ว ตายายสองคนผัวเมียก็หมอบกราบอีกตาม-สมเด็จหยุดแล้วร้องถามว่า "ประสกสีกา ทำไมหงอยเหงานักเล่า มีเรื่องอะไรหรือ ?"

ตายายผัวเมียกราบลงอีกแล้วผัวเป็นผู้ตอบว่า "กระผมไม่สบายใจครับ-หลวงพ่อ"

สมเด็จถามว่า "ประสกเป็นอะไรจึงไม่สบายใจ?" ตาผัวยังไม่ทันตอบยายเมียชิงตอบขึ้นว่า "ขายแตงโมไม่ได้เจ้าค่ะ บรรทุกเรือมาจอดขายตั้งหลายวันแล้ว ไม่มีคนซื้อเจ้าค่ะ"

สมเด็จหัวเราะแล้วพูดว่า "อ้อเรื่องเท่านี้เองที่ทำให้ไม่สบายใจ" ตาผัวยกมือขึ้นประณม "ขอรับ ไม่สบายใจเพราะแตงโมมัน กำลังจะเน่าอยู่แล้ว ถ้าขายไม่ได้กระผมคงจะล่มจมกันพักนี้ ซื้อเชื่อเขามาหนึ่งตำลึงขอรับแล้วจะเอาเงินที่ไหนไปให้เขา"

สมเด็จถามว่า "ถ้าเช่นนั้น แตงโมในเรือลำนี้ประสกสีกาจะขายเท่าใดอาตมาภาพจะซื้อเอง ?"

ตายายผัวเมียก้มลงกราบอีกครั้งหนึ่ง แล้วผัวเป็นฝ่ายพูดว่า "ถ้าหลวงพ่อช่วยซื้อแล้วก็กระผมคิดหนึ่งตำลึงเท่าทุนขอรับ พอเอาเงินไปให้เขาไม่เอากำไรกำไรเลย"

สมเด็จพระพุฒาจารย์หันหน้ามาบอกศิษย์ที่ตามมาด้วยว่า "เองเอาเงินที่ในหลวงพระราชทานเมื่อตะกี้ให้เป็นค่าแตงโมหนึ่งตำลึง"

สัทธิงวิหาริกผู้เป็นศิษย์เอาเงิน ๑ ตำลึง ลงไปให้ตายายผัวเมียที่ในเรือ พร้อมกันนั้นสมเด็จพระพุฒาจารย์ก็ลงนั่งเรือกัญญา พอศิษย์ก้าวตามลงมาผีพายก็เตรียมออกเรือ.

ตายายสองคนผัวเมียกำลังปลื้มใจจนพูดไม่ออก ที่สมเด็จพระพุฒาจารย์มาช่วยซื้อแตงโมเน่า ๆ ไว้เป็นราคา ๑ ตำลึง ครั้นยายเมียเห็นสมเด็จกำลังจะออกเรือเช่นนั้น ก็ตะโกนบอกผัวว่า "ตาเอ๊ย หลวงพ่อท่านจะไปแล้ว" ตาผัวได้สติรีบร้องขึ้นว่า "หลวงพ่อขอรับ แตงโมนี่เล่าขอรับ จะให้ผมขนไปส่งท่านที่ไหน ?"

สมเด็จพระพุฒาจารย์ตอบว่า "ประสกสีกาก็เอาไว้เถิด อาตมาซื้อให้เป็นสิทธิ์ รีบเอาเงินไปให้เขาเสีย" พูดเท่านั้นสมเด็จก็สั่งให้ผีพายออกเรือไปส่งยังท่าวัดระฆังโฆษิตาราม.

ตายายผัวเมียตื่นตันใจ ยกมือขึ้นประณมเหนือหัว ปากก็พร่ำสรรเสริญพระคุณสมเด็จไม่ขาด ครั้นแล้วตาผัวก็ปรึกษากับเมียว่า "แตงโมเหล่านี้มันก็เน่าหมดแล้ว จะขนเอาไปให้หนักแรงทำไมเล่ายายเอ๋ย ทิ้งน้ำมันเสียเถอะ"

ยายเมียเห็นพ้องด้วย จึงช่วยกันขนแตงโมงทิ้งน้ำจนแตงโมลอยเกลื่อนกราดไปเต็มแม่น้ำเจ้าพระยา และทันใดนั้นเองข่าวสมเด็จซื้อแตงโมทิ้งน้ำก็รู้ไปทั่วท้องคุ้งและทั้งบางกอก และคืนนั้นเองที่ขุนบานเบิกบุรีรัตน์นายบ่อนโรงหวยต้องเสียเงินเป็นเรือนหมื่นอีกครั้งหนึ่ง เพราะหวยคาคนแทงตัว 'ต' กันทั้งนั้น และขุนบานก็ได้ออกหวย 'ต' จริงๆ สุดที่จะแก้ไขเป็นอย่างอื่น เพราะได้นำเอาตัวหวยออกแขวนไว้ตั้งแต่ออกหวยเช้ามาแล้ว ทั้งนี้เป็นเพราะคนทั้งหลายถือเอานิมิตรที่สมเด็จพระพุฒาจารย์ซื้อแตงโมทิ้งน้ำนั่นเอง.

เรื่องของสมเด็จพระพุฒาจารย์ นอกไปจากเรื่องอภินิหารดังได้บรรยายมายังมีอีกมาก เช่นเรื่องปฏิภาณว่องไวและแก้ไขเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้าได้ทันท่วงที เล่ากันมาว่า ครั้งหนึ่งท่านพระยาผู้หนึ่งเคยนิมนต์พระมาแสดงพระธรรมเทศนาให้ฟังอยู่เนือง ๆ วันหนึ่งท่านพระยาอยากจะฟังเทศน์อริยสัจ จึงใช้ทนายหน้าหอไปนิมนต์สมเด็จพรระพุฒาจารย์วัดระฆังมาเทศน์อริยสัจสักกัณฑ์หนึ่งในค่ำวันนั้น.

ท่านพระยาหาได้จารึกฎีกา ชื่อกัณฑ์เทศน์ ให้แก่ทนายหน้าหอไปด้วยไม่ ครั้นทนายหน้าหอไปถึงวัด พอจะนิมนต์ก็ลืมชื่อเรื่องที่ท่านพระยาสั่งให้มานิมนต์เสียสนิท นึกเท่าใดก็นึกไม่ออก จำได้แต่คำว่า 'สัดๆ' ข้างท้ายเท่านั้น.

ครั้นกราบนมัสการสมเด็จพระพุฒาจารย์แล้วก็บอกแก่สมเด็จว่า "ท่านพระยาให้นิมนต์ไปเทศน์ที่บ้านขอรับ"

สมเด็จถามว่า "จะให้เทศน์เรื่องอะไร มีฎีกาเขียนมาหรือเปล่าเล่า?"

ทนายหน้าหอก็ยังนึกชื่อเรื่องที่จะนิมนต์ไปเทศน์ไม่ได้อยู่นั่นเอง ยังคงได้แต่ตอนท้ายว่าสัดๆ ครั้นได้ยินสมเด็จถามก็เลยโพล่งออกไปว่า "นิมนต์ไปเทศน์สิบสองนักษัตรขอรับ" ครั้นแล้วก็รีบนมัสการลากลับ.

ทนายหน้าหอกลับไปแล้ว เจ้าพระคุณสมเด็จพระพุฒาจารย์ก็คิดในใจว่า ท่านพระยาคงจะนิมนต์ให้ไปเทศน์อริยสัจเป็นแน่แท้ แต่ทนายหน้าหอคงจะลืมชื่ออริยสัจเสีย จึงมาบอกเป็นสิบสองนักษัตรไป แต่สมเด็จพระพุฒาจารย์ท่านเป็นผู้สังวรในศีลสองร้อยยี่สิบเจ็ด เมื่อได้รับนิมนต์ให้เทศน์สิบสองนักษัตรแล้ว ท่านก็เตรียมค้นคว้าธรรถาฎีกาอันเกี่ยวแก่สิบสองนักษัตรไว้ พอ

ค่ำได้เวลาท่านก็ข้ามฟากมายังบ้านท่านพระยาผู้นั้นพร้อมกับศิษย์ และที่บ้านนั้นนอกจากท่านเจ้าพระยาเจ้าของบ้านกับภรรยาแล้วก็พรั่งพร้อมไปด้วยอุบาสกอุบาสิกามาคอยฟังอยู่เป็นอันมาก ทั้งนี้ เพราะกิตติศัพท์สมเด็จเทศนาไพเราะนั้นประจักษ์อยู่ทุกตัวคน.

ท่านพระยาได้นิมนต์ให้สมเด็จพระพุฒาจารย์ขึ้นธรรมาสน์ทันที ที่ไปถึงแล้วก็ประเคนน้ำร้อนน้ำชาและยาวะชิวิกแก่สมเด็จ ครั้นแล้วจุดธูปเทียนติดเครื่องกัณฑ์บูชาและกล่าวอาราธนาศีล เมื่อสมเด็จให้ศีลแล้วก็อาราธนาธรรมขึ้นตามประเพณี.

พอท่านพระยาได้อาราธนาธรรมเสร็จ สมเด็จพระพุฒาจารย์ก็ตั้งนโมสามจบ เดินจุณณียบทสิบสองนักษัตรว่า มุสิโก อุสโภ พยัคโฆ สะโสนาโค สัปโป อัสโส เอฬโก มักกโฏ กุกกุโฏ สุนักโข สุกโร แล้วแปลเป็นภาษาไทยว่า มุสิโก หนู, อุสโภ วัวผู้, พยัคโฆ เสือ, สะโส กระต่าย, นาโค งูใหญ่, สัปโป งูเล็ก, อัสโส ม้า, เอฬโก แพะ, มักกโฏ ลิง, กุกกุโฏ ไก่, สุนักโข สุนัข, สุกโร สุกร.

ขณะที่สมเด็จกำลังเดินจุณณียบทบอกสิบสองนักษัตรอยู่นั้น ท่านพระยากับพวกอุบาสกอุบาสิกาสงสัยเป็นกำลังว่า ไฉนสมเด็จจึงมาบอกสิบสองนักษัตรแทนที่จะบอกอริยสัจเช่นนั้น ให้มีความสงสัยว่าทนายหน้าหอจะไปบอกแก่สมเด็จผิดพลาดไป จึงเรียกทนายหน้าหอเข้ามากระซิบถามว่า "แกไปนิมนต์สมเด็จท่านเทศน์เรื่องอะไร ?" ทนายหน้าหอตอบว่า "ไปนิมนต์ให้เทศน์สิบสองนักษัตรขอรับ"

ท่านพระยาก็ว่า "นั่นประไร แกลืมชื่ออริยสัจเสียนี่เล่า ไปนึกเอาสิบสองนักษัตรเข้า สมเด็จท่านก็มาเทศน์ตามที่นิมนต์น่ะซี"

ฝ่ายสมเด็จพระพุฒาจารย์ ท่านเป็นผู้ฉลาดเทศน์และมีปฏิภาณเป็นอย่างยอด ครั้นแลเห็นท่านพระยากำลังเรียกทนายหน้าหอมาเป็นทีไต่ถามเช่นนั้น ท่านก็พรรณนาหน้าธรรมาสน์ว่า :

"การที่ได้มาเทศน์สิบสองนักษัตรในคืนนี้ ก็เพราะอาตมานึกแล้วว่า ผู้นิมนต์ลืมชื่ออริยสัจ ไปนิมนต์ให้เทศน์สิบสองนักษัตร แต่ท่านทั้งหลายอย่าได้ประหลาดใจเลย เพราะสิบสองนักษัตรนี่แลที่เป็นต้นทางของอริยสัจ ยากที่บุคคลใดจะได้ฟังธรรมเทศนาเรื่องสิบสองนักษัตรสักครั้งสักหน ไม่ว่าจะเทศน์ที่แห่งใด แม้ในพระราชฐาน ก็ล้วนแต่เทศน์อริยสัจทั้งสิ้น ครั้งนี้เป็นมหาบุญลาภของท่านทั้งหลายเป็นอัศจรรย์ เทพยเจ้าจึงดลบรรดาลให้ทนายผู้ไปนิมนต์เคลิบเคลิ้มไป นึกได้แต่สิบสองนักษัตรอาตมาภาพจึงได้รับนิมนต์ ทั้งที่รู้อยู่ว่าเป็นการนิมนต์ให้เทศน์อริยสัจสี่ประการ ท่านทั้งหลายจะได้ผลจากการฟังธรรมสวนานิสงส์ล้นล้ำเลิศแล้วเป็นแน่แท้ ฉะนั้น พึงตั้งใจสดับสิบสองนักษัตรเทศนาให้ดีโดยทั่วกันเถิด"

ครั้นแล้วสมเด็จพระพุฒาจารย์ท่านก็แสดงธรรมเนียมตั้ง วัน, เดือน, ปี, ที่นักปราชญ์ผู้รู้วิชาโหราศาสตร์ได้กำหนดนับกันมาตั้งแต่ปฐมกาลในชมภูทวีป โดยกำหนดเอาเดือนดาวในท้องอากาศมากำหนดนับเป็นชื่อ วัน, เดือน, และปี เช่นนับวันทั้ง ๗ คือ วัน อาทิตย์ จันทร์, อังคาร พุธ, พฤหัสบดี ศุกร์ และเสาร์ เป็นต้น ส่วนชื่อเดือนก็หมายเอาดาว ที่เป็นรูปสัตว์มาตั้งเป็นเดือนเมษายน ดาวรูปแพะ, พฤษภาคม ดาวรูปวัวผู้, มิถุนายน ดาวรูปคนคู่, กรกฎาคม ดาวรูปปู, สิงหาคม ดาวรูปราชสีห์, กันยายน ดาวรูปหญิงงาม, ตุลาคม ดาวรูปคนชั่ง, พฤศจิกายน ดาวรูปแมลงป่อง, ธันวาคม

ดาวรูปธนู, มกราคม ดาวรูปมังกร, กุมภาพันธ์ ดาวรูปหม้อ, มีนาคม ดาวรูปปลา.

ส่วนปีนั้น ก็หมายเอา กลุ่มดาว นักษัตรในท้องอากาศ เป็นเครื่องหมายเช่นกัน คือ ปีชวด เป็นดาวรูปหนู, ปีฉลู เป็นดาวรูปวัว, ปีขาล เป็นดาวรูปเสือ, ปีเถาะเป็นดาวรูปกระต่าย, ปีมะโรง เป็นดาวรูปงูใหญ่, ปีมะเส็ง เป็นดาวรูปงูเล็ก, ปีมะเมีย เป็นดาวรูปม้า, ปีมะแม เป็นดาวรูปแพะ, ปีวอก เป็นดาวรูปลิง, ปีระกาเป็นดาวรูปไก่, ปีจอ เป็นดาวรูปสุนัข, ปีกุน เป็นดาวรูปสุกร.

ครั้นแล้วสมเด็จพระพุฒาจารย์ก็ได้พรรณนาอานิสงส์ของสิบสองนักษัตรว่าเป็นต้นเหตุให้มีการเกิด แล้วก็ได้ประสบพบความจริง ๔ ประการคือ :

๑. ทุกข์ มีจริง ๒. สิ่งที่ทำให้เกิดทุกข์ มีจริง ๓. ธรรมที่ดับทุกข์ มีจริง ๔. ข้อปฏิบัติให้ถึงที่ดับทุกข์ มีจริง แล้วจบลงด้วยคำว่า:

"สาธุชนผู้ที่ได้ฟังพระธรรมเทศนาเรื่องสิบสองนักษัตรไม่ควรจะโทมนัสเสียใจต่อผู้ นิมนต์ แต่ควรจะชื่นชมโสมนัสในผู้ ที่ได้ไปนิมนต์อาตมาภาพมาเทศน์สิบสองนักษัตรนั้นด้วย เพราะถ้าไม่ได้อาศัยผู้นั้นเป็นผู้ นิมนต์แล้ว ไฉนท่านจะได้ฟังธรรมเทศนาสิบสองนักษัตรนั้นเล่า ฉะนั้นควรจะโมทนาสาธุแก่ผู้ นิมนต์จงมากเถิด เอวํ ก็มีด้วยประการฉะนี้" ๑

---

๑ ดูรายละเอียดในเทศน์สิบสองนักษัตรพิมพ์แจกในงานปลงศพนายใต้เพ็ง จุณณานนท์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๗

พอสมเด็จพุฒาจารย์เทศน์จบลง ให้ยถาสัพพีแล้วก็ลงจากธรรมาสน์ ท่านพระยาและบรรดาอุบาสกอุบาสิกาที่นั่งฟังอยู่ต่างยิ้มแย้มแจ่มใสชื่นใจ ที่ได้ฟังธรรมไปตาม ๆ กัน และเป็นอันว่าทนายหน้าหอได้พ้นจากถูกลงโทษไปได้ เพราะอานิสงส์สิบสองนักษัตร ที่สมเด็จพระพุฒาจารย์ได้แสดงธรรมเทศนานั้นเอง.

ตอนที่ ๔

สมเด็จเทศน์มัทรี

ท่านได้อ่านเรื่องสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) มาแล้ว ๓ ตอน แล้วครั้งนี้ ข้าพเจ้าจะได้นำท่านไปพบกับ เกียรติคุณของ สมเด็จพระพุฒาจารย์ที่ต่างจังหวัดห่างออกไปจากจังหวัดพระนคร ทางด้านใต้ที่แห่งนั้นคือ จังหวัดสมุทรสงคราม.

ตามท้องเรื่องเล่ากันมา ปรากฏว่าในท้องคุ้งแม่น้ำแม่กลอง อำเภออัมพวา–ในสมัยนั้น แต่ครั้งก่อนเป็นแหล่งที่ตั้งแห่งพลเมืองผู้มีสัมมาชีวะเป็นเครื่องยังชีพอย่างอุ่นหนาฝาคั่ง ทั้งนี้เป็นด้วยท้องคุ้งเหล่านั้นเป็นที่อุดมด้วยทรัพย์ในดินสินในน้ำ ประชาชนพลเมืองต่างทำเรือกทำสวนเป็นอาชีพกันทั่วหน้า ส่งผลให้ชาวท้องคุ้งนี้ ตั้งอยู่ในฐานะเป็นผู้มีอันจะกินทั่วกัน และชาวชนบทกลุ่มนี้ล้วนแต่เป็นพุทธศาสนิกผู้เคร่งครัดทั้งสิ้น.

ในท้องคุ้งแห่งอำเภออัมพวานั้น มีคฤหบดีผู้หนึ่งนับว่าเป็นผู้มั่งคั่งด้วยโภคะ มีผู้คนในท้องคุ้งนับหน้าถือตามาก ครั้งนั้นคฤหบดีประสงค์จะได้ฟังเทศน์มหาชาติ แต่บรรดาภิกษุผู้อยู่ในวัดแห่งท้องถิ่นนั้น ก็ได้นิมนต์มาเทศน์จนหมดทุกองค์แล้ว กิตติศัพท์ของสมเด็จพระพุฒาจารย์ว่าเทศน์ไพเราะนักได้ระบือมาถึงหู จึงประสงค์จักได้ฟังสมเด็จพระพุฒาจารน์ท่านเทศน์บ้าง แต่ไม่ทราบว่าจะสามารถนิมนต์สมเด็จองค์นั้นมาเทศน์ได้อย่างไร ก็พอดีได้พบปะกับเพื่อนบ้านผู้เข้ามาเที่ยวบางกอกเพิ่งกลับออกไปจึงนำเอาข้อข้องใจของตนมาหารือด้วย เพื่อนบ้านผู้นั้นครั้นได้ทราบก็เล่าให้ฟังว่า "สมเด็จพระพุฒาจารย์

ท่านเทศน์ไพเราะนัก ผู้ใดได้ฟังต้องหลงไหลในสมเด็จทุกคน อนึ่ง ท่านไม่ถือตัวว่าเป็นสมเด็จพระราชาคณะผู้ใหญ่ดอกผู้ใดนิมนต์ท่าน ถ้าท่านไม่ได้รับกิจนิมนต์ที่อื่นไว้ก่อน ท่านเป็นต้องรับนิมนต์และต้องมาตามคำนิมนต์ทุกครั้ง ไม่ว่าผู้นิมนต์จะเป็นคนชั้นไร" ครั้นแล้วเพื่อนบ้านผู้นั้นก็ย้ำให้คฤหบดีผู้นั้นฟังอีกว่า "สมเด็จพระพุฒาจารย์องค์นี้ท่านเป็นพระผู้ใหญ่ แม้แต่เจ้าชีวิตก็ยังพระราชทานเรือกัญญาให้สมเด็จนั่ง กระบวนเทศน์ท่านองค์นั้นละไม่มีใครเกินสมเด็จเลยจนองค์เดียว"

คฤหบดีผู้นั้นเกิดศรัทธาในสมเด็จพระพุฒาจารย์เต็มที่ จึงได้จัดการให้เพื่อนบ้านผู้นั้นไปติดต่อนิมนต์สมเด็จมาเทศน์ที่บ้านให้จงได้ ส่วนการไปมานั้นสมเด็จอย่าได้กังวลเลย เป็นหน้าที่ของคฤหบดีจะจัดการรับส่งสมเด็จทั้งไปและกลับทีเดียว.

เพื่อนบ้านผู้มีศรัทธาในสมเด็จไม่น้อยไปกว่าคฤหบดีผู้นั้น อาสาเข้ามาบางกอกเพื่อนิมนต์สมเด็จไปเทศน์ กำหนด ณ วันอาทิตย์ ขึ้น ๑๒ ค่ำ เดือนยี่เป็นแน่นอน.

ภายหลังที่เพื่อนบ้านหายเข้ามาในบางกอกประมาณ ๗ วัน ก็กลับออกไปและนำความไปแจ้งแก่คฤหบดีว่าสมเด็จรับนิมนต์แล้ว ส่วนการที่จะจัดเรือแพไปรับท่านนั้นสมเด็จท่านไม่ยอม ท่านว่าท่านกับศิษย์จะเดินทางมาเอง หาต้องให้ทางเราลำบากลำบนด้วยการเอาเรือแพนาวาไปรับท่านไม่.

คฤหบดีผู้นั้นย้อนถามเพื่อนบ้านว่า "แน่แล้วหรือที่สมเด็จท่านจะมาเทศน์ ท่านเป็นสมเด็จเทียวนา ท่านจะมาเทศน์ให้พวกบ้านนอกอย่างเราฟังรึ ?"

เพื่อนบ้านยืนยันว่า "สมเด็จท่านต้องมาแน่ เขาเล่ากันว่า นิมนต์ไปเทศน์ที่สามโคกท่านก็ยังไปเลย"

คฤหบดีย้อนถามเพื่อนบ้านอีกว่า "แล้วเกลอของเราไปนิมนต์ท่านเทศน์กัณฑ์อะไรล่ะ ?"

เพื่อนบ้านตอบว่า "มัทรี ซิเกลอเอ๋ย เขาว่าสมเด็จท่านเทศน์มัทรีจับใจนัก จึงนิมนต์ท่านเทศน์กัณฑ์มัทรีเสียเลย.

ข่าวที่สมเด็จพระพุฒาจารย์จะมาเทศที่บ้านคฤหบดีในวันอาทิตย์ ขึ้น ๑๒ ค่ำ เดือนยี่ ได้ระบือไปทั่วท้องคุ้ง ประชาชนที่อยู่ในคุ้งอัมพวานั้น ต่างเตรียมตัวมาฟังสมเด็จพระพุฒาจารย์เทศน์ที่บ้านคฤหบดีเกือบทุกคน ประกอบทั้งบ้านของคฤหบดีผู้นั้นเป็นเรือนแพอยู่ติดลำน้ำด้วย จึงเหมาะแก่การนำเรือมาจอดที่หน้าแพ พอถึงวันกำหนดเทศน์ที่บ้านคฤหบดีผู้นั้น ก็มีอุบาสกอุบาสิกา ผู้เฒ่าผู้แก่และหนุ่มสาวที่ตั้งใจมาฟังสมเด็จพระพุฒาจารย์เทศน์เนืองแน่น.

บ่ายวันนั้นเอง พอคฤหบดีได้ตระเตรียมสถานที่และจัดธรรมาสน์สำหรับสมเด็จ พระพุฒาจารย์เทศน์เสร็จ แล้วก็ ตระเตรียม เครื่องกัณฑ์ เป็นการใหญ่มีทั้งเงินและเครื่องอันควรแก่สมณะบริโภคประกอบทั้งข้าวของต่าง ๆ ของผู้ที่มีศรัทธารวมเข้าด้วยจึงเป็นเครื่องกัณฑ์กองมหึมา กระทำให้บรรดาผู้ที่ได้มาพบโจษจันกันไปต่าง ๆ.

เย็นแล้ว สมเด็จพระพุฒาจารย์ก็ยังมาไม่ถึง คฤหบดีผู้เป็นเจ้าของกัณฑ์เทศน์กระวนกระวายใจ หันมาถามเพื่อนสนิทที่เป็นผู้ไปนิมนต์สมเด็จว่า "อย่างไรเกลอ สมเด็จท่านรับนิมนต์มาแน่หรือ ?"

เพื่อนของคฤหบดีตอบว่า "มาแน่ สมเด็จท่านไม่ยอมผิดนิมนต์ อดใจอีกนิดเถอะน่า บ้านนี้คงจะเลี้ยวคุ้งแล้วกระมัง"

ทันใดนั้นเองก็มีเรือแจวเล็กๆ ลำหนึ่งโผล่ท้องคุ้งมาให้เห็น แต่คนทั้งหลายที่ตั้งตาคอย หาได้สนใจไม่ เพราะใครก็รู้กันว่าสมเด็จพุฒาจารย์ได้รับพระราชทานเรือกัญญา ไฉนจะมานั่งเรือจ้างลำเล็กๆ เช่นนั้น

แต่เมื่อเรือลำนั้นใกล้เข้ามา เพื่อนของคฤหบดีก็ชี้มือพร้อมกับตะโกนด้วยความดีใจว่า "นั่นอย่างไร สมเด็จมาแล้ว"

คฤหบดีแลตามมือที่เพื่อนชี้ และคนทั้งหลายที่มาประชุมฟังเทศน์ก็แลดูพร้อมๆ กัน ปรากฏว่าสมเด็จพระพุฒาจารย์นั่งมาในเรือลำนั้นจริง ๆ พร้อมกับศิษย์ ๑ คน และเห็นคนแจวกำลังโหมกำลังแจวอย่างเต็มกำลัง.

ความผิดหวังได้เกิดแก่คฤหบดีเป็นอย่างยิ่ง เพราะเข้าใจว่าสมเด็จจะต้องนั่งเรือกัญญามาเทศน์ที่บ้านของตัว และพรักพร้อมด้วยฝีพายหนายเลือกที่ในหลวงทรงพระราชทาน ตรงกันข้ามสมเด็จกลับนั่งมาในเรือจ้างลำเล็กๆ และมาก็อย่างเงียบ ๆ ไม่เอิกเกริกเช่นตัวคิด หวลระลึกถึงเครื่องกัณฑ์ที่จัดหาไว้อย่างมากมายก็คิดเสียดายขึ้นมาทันที ไม่ทันที่เรือของสมเด็จเข้ามาเทียบที่หน้าแพ คฤหบดีก็หันกลับเข้าไปในบ้าน แบ่งเอาเครื่องกัณฑ์ที่เป็นส่วนของตนเข้าไปซ่อนเสียเกือบหมด คงเหลือไว้เพื่อเป็นธรรมเนียมในการเทศน์เพียงเล็กน้อยเท่านั้น ครั้นแล้วก็ออกมาประจวบกับเรือของสมเด็จเข้าเทียบหน้าแพพอดี.

คฤหบดีได้นิมนต์สมเด็จด้วยกิริยาอาการอันเจือนๆ ทั้งนี้เป็นเพราะตนเองมีความเสื่อมศรัทธาอยู่ในใจด้วย เลยกระทำให้หมดจิตใจจะฟังสมเด็จเทศน์เหมือนที่ได้ตั้งใจไว้แต่แรก.

เกลอของคฤหบดีเป็นผู้นิมนต์สมเด็จนั่งในที่อันควร พร้อมทั้งประเคนน้ำร้อน น้ำชา สมเด็จรับประเคนแล้วทอดสายตาดูไปรอบๆ เรือนแพของคฤหบดีผู้นั้น และเห็นผู้คนมาคอยกันมากมายก่ายกอง สมเด็จถามคนซึ่งเป็นผู้ไปนิมนต์ว่า

"จะให้อาตมาภาพเทศน์ได้เมื่อไร ?"

เกลอของคฤหบดี ตอบว่า "ถ้าพระคุณเจ้าหายเหน็ดเหนื่อยแล้วก็นิมนต์เถอะขอรับ ขอให้ชาวบ้านอัมพวาได้ฟังมัทรีให้ชื่นใจสักครั้งเถิดขอรับ"

สมเด็จก้าวขึ้นธรรมาสน์ที่เจ้าของบ้านจัดไว้ ภายหลังจากอาราธนาศีลและให้ศีลและอาราธนาธรรมแล้วสมเด็จก็เริ่มเทศน์มัทรีตามที่ได้รับนิมนต์ไว้.

ดังได้รู้กันไปทั่วแล้วว่า สมเด็จเทศน์ไพเราะยิ่งนัก และวันนั้นสมเด็จเทศน์ไพเราะขึ้นไปอีก ทั้งทำนองและสุ้มเสียงวิเวกวังเวงจับใจบรรดาผู้ฟังยิ่งขึ้นเป็นลำดับ จนกระทั่งถึงตอนมัทรีกลับจากหาผลไม้ มาพบเทพยดาแปลงเป็นราชสีห์หนึ่งตัว และเสือโคร่งหนึ่งตัว เสือเหลืองหนึ่งตัวขวางทางอยู่ และเมื่อตอนอ้อนวอนขอทางราชสีห์ และเสือก็หลีกทางให้ เวลานั้นใกล้ค่ำแล้วเมื่อนางกลับมาถึงบริเวณกุฏิก็ไม่เห็นกัณหาชาลี เพราะพระเวสสันดรได้ให้สองกุมารแก่ชูชกไปเสียแล้ว.

พอสมเด็จพระพุฒาจารย์เดินทำนองว่า "ตโย เทวปุตฺตา มาถึง วจฺฉาพาลาวะมาตรํ" บรรดาผู้ที่มานั่งฟังต่างถอนสะอื้นไปตามๆ กัน บางคนนั่งกัดฟันข่มความโศรกสะอื้นอันสะท้อนอยู่ภายใน และเมื่อสมเด็จเดินทำนองมาถึง "เมื่อสมเด็จพระมัทรี เธอกราบทูลพระราชสามีสักเท่าใดๆ ท้าวเธอมิได้ตรัสปราศรัยจำนรรจา นางยิ่งกลุ้มกลัดขัดอุราผะผ่าวร้อน ข้อนพระทรวงทรงกรรแสง"

ถึงตอนนี้สมเด็จได้ขึ้นท่านองมัทรีอันเลื่องลือของท่านว่า "เจ้าแม่เอ๋ย แม่มิเคยได้เคืองแค้นเหมือนครั้งนี้. . . ."[๑]

พอสมเด็จเทศน์เท่านี้ บรรดาผู้ฟังทั้งชายหญิงทั้งผู้เฒ่าผู้แก่ ต่างร้องไห้สะอึกสะอื้นระงมไปหมดทั้งห้องคุ้ง ท่านคฤหบดีเจ้าของบ้านผู้ได้นั่งฟังอยู่ด้วย ก็อดที่จะเสียน้ำตาไม่ได้ดุจกัน และทันใดนั้นเอง ได้ลุกเข้าไปข้างในขนเอาเครื่องกัณฑ์ที่ตัวได้ยักยอกเอาไปซ่อนไว้ ออกมาถวายสมเด็จอีกจนหมด และกลับซ้ำเอาเงินมาติดกัณฑ์เพิ่มเติมให้อีกนับเป็นจำนวนยี่สิบตำลึง.

เมื่อสมเด็จผู้ชาญฉลาดในการเทศนาจบมัทรีด้วย อิติเมาะ นิมินาปกาเรนะ และ มทฺทึ ปพฺพํ ทิฏฺฐิตํ ประดับด้วยพระคาถา ๙๙ พระคาถาแล้วก็ลงจากธรรมาสน์มานั่งอยู่ในที่เจ้าของบ้านจัดไว้ให้ บรรดาอุบาสกอุบาสิกาต่างเข้ามากราบนมัสการ และถวายเครื่องกัณฑ์ตลอดจนคหบดีผู้เป็นเจ้าของกัณฑ์ก็ได้เข้ามาถวายเงินและเครื่องกัณฑ์ด้วย.

สมเด็จนั่งรับประเคนเครื่องกัณฑ์จากผู้ที่มาฟัง และมีจิตศรัทธาถวายของตามฐานะจนทั่วถึงกันแล้ว สมเด็จจึงพูดกับเจ้าของบ้านผู้เป็นคฤหบดีว่า

"ประสกจงเอาเครื่องกัณฑ์เหล่านี้พร้อมทั้งเงินที่ถวายแก่อาตมา แจกจ่ายให้แก่คนยากคนจนทั้งหลายที่อาศัยอยู่ในตำบลนี้จงทั่วกันเถิด อาตมาไม่ขอเอาไป อาตมาขอแจ้งแก่ประสกว่า คนเราถ้าชำระจิตใจให้สะอาดปราศจาก

---

๑ ดูรายละเอียดมหาเวสสันดรชาดก หน้า ๒๔๑ ฉบับพิมพ์ของกรมศึกษาธิการ รัตนโกสินทร์ ๑๒๑

ความตระหนี่เหนียวแน่นแล้ว ชาติหน้าก็จะอุดมสมบูรณ์ยิ่งขึ้น ผู้ใดตระหนี่ ชาติหน้าก็จะเกิดเป็นคนยากจน อาตมาภาพรู้ว่า ประสกเป็นผู้ที่ไม่มีจิตใจตระหนี่เหนียวแน่นแต่อย่างใด เว้นแต่ขาดศรัทธา และยังมีใจลุ่มหลงในเรื่องยศศักดิ์อยู่บ้าง อันยศศักดิ์นั้นเป็นของจอมปลอม เป็นของสมมติกันทั้งสิ้นหาความจริงอันใดมิได้ จงดูพระเวสสันดรเป็นตัวอย่างเถิด ท่านสละได้แม้แต่ไอสูรย์สมบัติ และสละแม้ลูกและเมีย เพื่อผลในโพธิญาณ ประสกจงถือเป็นแบบอย่าง การบำเพ็ญทานอย่าได้เจาะจงด้วยบุคคลที่จะให้ อาตมาเทศน์ครั้งนี้ไม่ได้ปรารถนาเครื่องกัณฑ์อย่างใดๆ ของประสก แต่เพื่อเฉลิมศรัทธาของประสก ที่ประสงค์จะฟังเทศน์จากสมเด็จพระราชาคณะ ฉะนั้นจงจัดแจงแจกจ่ายเครื่องกัณฑ์เหล่านี้ให้เป็นทานแก่คนยากจนในตำบลนี้ด้วย ส่วนสิ่งใดเป็นของอันควรแก่สมณะบริโภคก็ขอได้นำไปถวายยังวัดที่อยู่ใกล้ที่สุด"

สมเด็จพูดเท่านั้นแล้วก็อำนวยพรลา โดยไม่ยอมให้ผู้ที่เป็นคฤหบดีนำเรือไปส่ง และได้กลับวัดด้วยเรือลำที่สมเด็จนั่งมานั่นเอง.

ตอนที่ ๕

อภินิหารสมเด็จ

เรื่องสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) ที่จะได้เล่าต่อไปนี้เป็นเรื่องที่จะขอนำท่านมาพบกับเกียรติคุณของสมเด็จพระพุฒาจารย์ ภายในกรุงเทพพระ-มหานคร อันเป็นแหล่งก่อกำเนิดชีวิตสมณะให้แก่สมเด็จท่าน ตลอดจนมรณะภาพเป็นสาระสำคัญ.

ถ้าท่านทั้งหลายมีเวลาว่างการงาน เช่นจะเป็นวันหยุดราชการหรือเป็นวันหมดภาระกิจประจำวันก็ดี ถ้าท่านมีโอกาส จะได้เดินไถลไปแถบสนามหลวง ณ บัดนี้แหละแถบแม่พระธรณีอุทกทานที่ได้สร้างขึ้นโดยสมเด็จพระพันปีหลวง และแถบหน้าศาลอาญาแล้ว ท่านจะแลเห็นชนกลุ่มหนึ่ง ที่เขามีความศรัทธาเลื่อมใสในอานุภาพของร่มพระกาสาวพัตรแห่งพระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง จับกลุ่มกันเป็นหมู่ ๆ ทั้งนั่งและยืน ซึ่ง ณ ที่แห่งนั้น เขาเหล่านั้นพากันมานัดเอาสถานที่แห่งนั้น ๆ พบปะเพื่อ สนทนา แลกเปลี่ยนความรู้ และเช่าซื้อขายพระเครื่อง ซึ่งกันและกันเป็นศูนย์กลาง ท่านอย่าได้เข้าใจเป็นอย่างอื่นไปเป็นอันขาด.

เขาเหล่านั้นมีทั้งหนุ่มและชราภาพ และโดยเฉพาะเกือบไม่น่าเชื่อ ถ้าจะบอกว่ามีทั้งแขกและจีนผู้ที่เขาเลื่อมใสศรัทธาในพระบวรพุทธศาสนารวมอยู่ด้วย เขาได้เริ่มจับกลุ่มกันตั้งแต่เวลาเช้าแล้วไปเลิกเอาย่ำค่ำสิ้นแสงตะวัน ใครมีพระ

เครื่องอย่างไหน ต่างก็เอาขึ้นมาโอ่อวดกัน บางองค์เลี่ยมทอง, บางองค์เลี่ยมนาค, บางองค์ก็เลี่ยมเงิน บางองค์ใส่ตลับทองคำ, บางองค์ใส่ตลับนาค, บางองค์ใส่ตลับเงิน, มีทั้งพระกำแพงเขย่ง, พระขุนแผน, พระนางพญา, พระกริ่งสมเด็จ, พระซุ้มนาคปรกแบบกำแพงเพชร, พระฉิม, พระเจ้าห้าร้อยชาติ, พระลำพูนดำ, พระลำพูนขาว, พระรอด, พระเมฆพัด, พระบรมสาริกธาตุ, พระร่วง–หยาน, ท่ากระดาน, กรุหนัง และพระอะไรต่ออะไรอีกสารพัดอย่าง แต่แน่นอนที่จะขาดพระประเภทสำคัญอีกองค์หนึ่งไม่ได้ นั่นคือ พระสมเด็จพุฒาจารย์.

พระเครื่องที่ได้เอ่ยนามมาแล้วนั้น ยังไม่หมด ยังมีพระประเภทต่าง ๆ อีกมากต่อมาก เช่น พระจากกรุวัดพุทไธสวรรย์ พระจากกรุวัดพระศรีสรรเพชญ และพระยอดธงไชยเฉลิมพลแต่ครั้งต้นยุครัชกาลที่ ๑ สุดแต่ว่าเขาจะค้นหรือสรรหากันมาด้วยความสามารถของเขา พระเหล่านั้นนอกจากจะวางเรียงราย อย่างเป็น ระเบียบอยู่ในถาด หรือกะบะที่ เขาประดิษฐ์ ขึ้นเป็น ที่ประทับแล้ว บ้างก็คล้องคออยู่ก็มี ใส่กระเป๋าอยู่ก็มี และบางรายถึงกับเลี่ยมทองคำร้อยสร้อยทองคำแขวนไว้หว่างอก กว่าจะนำเอาออกมาชมกันได้ก็ต้องกราบไหว้อ้อนวอนกันเสียเกือบย่ำแย่.

ขบวนพระที่ปาฏิหาริย์ หรือเกียรติคุณ ของพระเครื่องชนิดอื่น ๆ ในที่แห่งนี้จะไม่กล่าวถึง หากจะพรรณาถึงเกียรติคุณของสมเด็จพระพุฒาจารย์โดยเฉพาะ.

เมื่อได้เอ่ยถามถึง เกียรติคุณและปาฏิหาริย์ ของสมเด็จพระพุฒาจารย์ว่าท่านมีเป็นอย่างไร จึงได้นิยมนับถือกันนัก ต่อท่านผู้เฒ่าชราคนหนึ่ง ในบริเวณนั้นดูแล้วก่อนที่ท่านผู้เฒ่าจะตอบ เขาได้ยกมือขึ้นพนมเหนือเศียรเกล้าครั้งแล้วครั้งเล่า พลางสั่นหน้าดิก ๆ พูดว่า "อย่าให้ผมพรรณนาเลยขอรับเหลือกำลังที่ผมจะเล่าจริง ๆ ปาฏิหาริย์ของท่านพิสดารนัก"

อีกผู้หนึ่งเป็นจีน ตอบคำถามของผู้เขียนด้วยสำเนียงที่ยังแปร่ง ๆ ไม่ชัดเจนในภาษาไทย เมื่อถูกถามถึงปาฏิหาริย์ ก่อนตอบเขาได้งัดเอาสมเด็จพระพุฒาจารย์ที่เลี่ยมทองคำไว้ แล้วร้อยไว้กับสายสร้อยที่คล้องคอออกมาให้ดูแล้วกล่าวว่า "ผมรอดตายมาเพราะสมเด็จองค์เดียวเท่านั้น ผมพูดไม่ถูกว่าท่านดีอย่างไร แต่คุณขอรับใครมาเช่าผมสักพันหนึ่งผมก็ให้ไม่ได้ เป็นความสัตย์จริง ๆ"

แม้เราจะได้พยายามไต่ถาม ถึงเกียรติคุณของ สมเด็จพระพุฒาจารย์จากเขาเหล่านั้นว่ามีเกียรติคุณและปาฏิหาริย์อย่างไรบ้าง เขาจะให้คำตอบแก่เราไม่ได้อย่างเต็มปากเต็มคำ ได้แต่สั่นหน้าเป็นการแสดงให้รู้ว่า อย่ามาพรรณนากันเลยตั้งปีก็เล่ากันไม่จบ และดูคล้ายกับอย่าเอาท่านมาพูดไม่เป็นการสมควรเพราะท่านควรจะอยู่เหนือการบรรยายหรือการเล่าสู่กันฟัง เพราะปาฏิหาริย์และเกียรติคุณของสมเด็จท่านเหลือกำลังจริง ๆ ฉะนั้น.

ภายหลังการเลียบเคียงสนทนากับชนกลุ่มนั้นเป็นเวลาหลายวัน ข้าพเจ้าก็ได้ เรื่องต่าง ๆ อันเกี่ยวแก่ประวัติของ สมเด็จ พระพุฒาจารย์ เพิ่มเติมมาอีกและได้ทราบเกียรติคุณของท่านมากพอสมควรที่จะประมวลมาสู่กันฟังดังต่อไปนี้:

ข้าพเจ้าได้ เสริมความรู้ ให้แก่ท่านทั้งหลายในด้านวิถีชีวิตบั้นต้นของสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) สู่กันฟังก่อนที่จะเล่าไปถึงเกียรติคุณของท่าน.

เล่ากันมาว่า การที่สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดปรานสมเด็จพระพุฒาจารย์มาก ไม่ทรงถือและกริ้วในการกระทำของสมเด็จพระพุฒาจารย์ แม้แต่หนักเบาเฉพาะพระพักตร์หรือในพระราชฐานอย่างหนึ่งอย่างใดเลยนั้น เป็นเพราะพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงทราบดีว่าสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) มีความสัมพันธ์กับพระองค์ในด้านหนึ่ง อันสืบเนื่องมาตั้งแต่ครั้งแผ่นดินสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ซึ่งความสัมพันธ์นี้เป็นความลับและก็รู้กันเฉพาะพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กับสมเด็จพระพุฒาจารย์เท่านั้น.

บางรายถึงกับเล่าสู่กันฟังว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับสมเด็จพุฒาจารย์ มีความสัมพันธ์กันลึกซึ้งยิ่งกว่านั้นขึ้นไปอีก คือคล้ายกับจะถือเป็นพระญาติสนิท อันสืบมาจากพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยนั้นด้วย.

อันที่จริงคำเล่าอันนี้ก็น่าจะพิจารณาอยู่บ้าง เพราะพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ประสูติเมื่อวันพุธเดือนสี่ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีกุน ตรงกับวันที่ ๒๗ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๓๑๘ ส่วนสมเด็จพระพุฒาจารย์ ชาตะเมื่อวันพฤหัสบดี เดือนห้า ขึ้น ๑๒ ค่ำ ปีชวด ตรงกับวันที่ ๑๗ เมษายน[๑] พุทธศักราช ๒๓๓๑ หมายความว่าสมเด็จพระพุฒาจารย์อ่อนกว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ๒๑ ปี แต่แก่กว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึง ๑๑ ปี.

ตามประวัติของสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) ที่ได้บรรยายมาแล้วในตอนที่ ๑ ปรากฏว่าสมเด็จพระพุฒาจารย์ได้ชาตะที่บ้านท่าหลวง จังหวัด

๑ ดูเทศนาพระบรมราชประวัติรัชกาลที่ ๒ ฉบับพิมพ์ของกรมศึกษาธิการ

พระนคร ศรีอยุธยา เมื่อวันที่ ๑๗ เมษายน พุทธศักราช ๒๓๓๓ แต่ เมื่อ หันมาพิเคราะห์ถึงความสัมพันธ์กับพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย กับปีเกิดของสมเด็จพระพุฒาจารย์แล้วปัญหาอันลี้ลับข้อนั้น ก็เป็นอันตกไป เพราะระหว่างปี พุทธศักราช ๒๓๓๐ กับปี พุทธศักราช ๒๓๓๑ พระบาท สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้โดยเสด็จในงานพระราชสงครามกับพระชนกาธิราช ณ ตำบลทุ่งลาดหญ้า แขวงเมืองกาญจนบุรี และโดยเสด็จสมรกรรม ณ ตำบลท่าดินแดงตำบลสามศพ และได้ดำรงตำแหน่งโยธาหารเป็นยุกกระบัตรโดยเสด็จพระบรมชนกาธิบดีขึ้นไปตีเมืองทวาย.

อาศัยเหตุนี้ เราจึงข้ามปัญหาข้อนี้ไปได้อย่างเด็ดขาด เพราะเป็นข้ออ้างที่ปราศจากข้อเท็จจริง และปราศจากมูลฐานที่ควรเชื่อถือ และบัดนี้จะก้าวเข้ามาถึงปัญหาข้อที่ว่าเพราะเหตุใด สมเด็จพระพุฒาจารย์จึงได้ชอบสร้างของใหญ่ ๆ โต ๆ ไว้มากนัก เฉลยกันในหมู่ผู้รู้ว่า การที่สมเด็จพระพุฒาจารย์ชอบสร้างถาวรวัตถุโต ๆ ก็เพราะนามของสมเด็จท่านชื่อ 'โต' นั้นอย่างหนึ่งกับ อีกอย่าง หนึ่งท่าน สร้างวัตถุของท่าน แต่ละอย่าง ขึ้นนอกจากมีความหมายสำคัญสำหรับศาสนาแล้ว ยังมีความหมายเกี่ยวแก่ตัวของท่านเองอีกด้วย.

เช่นเล่ากันว่ามูลเหตุที่สมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) จะสร้างพระพุทธรูปนั่ง, ยืน และนอนนั้น เพราะเมื่อวัยเด็กมารดาท่านได้พามาตำบลไชโยจังหวัดอ่างทอง ท่านมาสอนนั่งได้ที่นั่น ท่านจึงสร้างพระโต (รูปนั่ง) ไว้ที่วัดไชโยภายหลังมารดาของท่านได้มากรุงเทพ ฯ ท่านมาสอนยืนได้ที่ตำบลบาง-

---

ดูพระบรมราชประวัติของพระบาทสมเด็จ พระพุทธเลิศหล้านภาลัย ฉบับพิมพ์ของกรมศึกษาธิการ.

ขุนพรหม ท่านจึงได้สร้างพระโต (รูปยืน) ไว้ที่วัดบางขุนพรหม ที่เรียกกันว่าวัดอินทรวิหาร ณ บัดนี้ ส่วนที่วัดท่าหลวงนั้น ท่านก็สร้างพระโตรูปนอนไว้เพราะท่านได้เกิดและนอน (ตกฟาก) ที่นั่นเป็นวาระแรกและกล่าวกันมาว่าครั้งหนึ่งท่านอาพาธหนัก คือเป็นลม ท่านจึงได้สร้างเจดีย์นอนไว้ที่วัดช่องลมอีกองค์หนึ่ง.

สมเด็จพระพุฒาจารย์เป็นปาปะมุติในทางศาสนจักร คือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่ทรงถือและทรงอภัย กล่าวกันว่าครั้งที่ท่านไปถวายพระธรรมเทศนาในพระราชวัง พอบอกศักราชจบกลง เอว์ ก็มี เอาดือๆ นั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกลับทรงโปรด แต่ภายหลังพระราชาคณะองค์อื่นเอาอย่างบ้าง พอกระทำเข้าก็ถูกกริ้วอย่างขนานใหญ่.

> เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตนั้น สมเด็จพระพุฒาจารย์เดินจงกรมรอบวัดตลอดคืน เดินพลางภาวนาไปพลาง และต่อหน้าอันเตวาสิกและสัทธิงวิหาริกได้พูดให้ฟังว่า "เมืองไทยสิ้นนักปราชญ์คนสำคัญไปเสียแล้ว"

ก็แลบัดนี้ จะได้กล่าวไปถึงปฏิหาริย์ของสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) อีกอย่างหนึ่ง ซึ่งครั้งนั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสถาปนาพระราชวังพระนครคีรีขึ้นบนเขามไหสวรรย์ จังหวัดเพชรบุรี เสร็จแล้วได้โปรดเกล้าฯ ให้มีการสมโภช และนิมนต์สมเด็จพระราชาคณะไปสวดในพระราชพิธี ซึ่งครั้งนั้นการไปมาระหว่างจังหวัดเพชรบุรีกับจังหวัดพระนครยังไม่สะดวกเหมือนบัดนี้ จะต้องเข้าคลองไปออกอ่าวแม่กลอง จังหวัดสมุทรสงคราม

เข้าอ่าวบ้านแหลม เข้าคลองไปจนถึงจังหวัดเพชรบุรี และครั้งนั้นพอเสร็จกิจพิธีสมโภชพระราชวังพระนครคีรีบนเขามไหสวรรย์แล้ว ท่านก็จะกลับทางอ่าวบ้านแหลมเข้าอ่าวแม่กลอง เช่นขาไป มีผู้นิมนต์ให้ไปทางบก ท่านไม่ยอม และมีชาวบ้านมาห้ามว่า ขณะนี้คลื่นลมกำลังพัดแรงมาก เพราะเป็นลมสลาตันวิตกว่าเรือเก๋งญวน สี่แจวที่เป็นพาหนะของสมเด็จ จะไปถูกพายุล่มกลางทาง แต่สมเด็จท่านก็หาวิตกไม่ขึ้นมาจนได้ และมาระหว่างทางก็ถูกพายุหนักเข้าจริง ๆ เรือเอียงจะล่มเสียให้ได้ พวกแจวเรือได้แต่หันหน้าดูกันอยู่ เพราะสุดที่จะแก้ไขอย่างไร ต้องปล่อยให้เรือเท้งเต้งไปตามกระแสลมและกระแสคลื่น.

สมเด็จแลเห็นเช่นนั้น ก็ออกมายืนที่หัวเรือ บริกรรมพระพุทธมนต์เจริญดับวาโยด้วยทางกษิณ แล้วเอาพัดยศโบกไปมาข้างละ ๓ ครั้ง คลื่นลมก็สงบลงราวกับน้ำในอ่าง เรือเก๋งญวนสี่แจวจึงได้นำท่านมาถึงวัดระฆังโฆษิตารามได้โดยปลอดภัยทุกประการ

พระยาเทพราชแสนยา ได้เล่าให้คนทั้งหลายฟังว่า ครั้งหนึ่งท่านได้ซ่อมแซมวัดระฆังโฆษิตารามหมดทั้งวัด ตกลงกับช่างไม้ช่างปูนเป็นเงินหนึ่งชั่ง ครั้นซ่อมเสร็จช่างปูนเข้าไปขอรับเงินค่าจ้าง สมเด็จได้ให้หลวงวิจิตรณชัย ผู้เป็นหลานเข้าไปหยิบเงินที่ใต้ที่นอนมาให้ แต่หลวงวิจิตรณชัยพยายามหาเท่าใดก็ไม่พบ กลับออกมาแจ้งแก่สมเด็จว่าเงินไม่มีเลย สมเด็จบอกว่า ต้องมีซิน่าเข้าไปหยิบมาเถอะที่ใต้ที่นอนนั่นแหละ ครั้นหลวงวิจิตรณชัยเข้าไปครั้งนี้ก็ได้พบถุงใส่เงินอยู่ที่ใต้ที่นอนนั่นเอง นับว่าเป็นเรื่องน่าอัศจรรย์อย่างยิ่ง

สมเด็จ พระพุฒาจารย์ ท่าน บันลือ เกียรติ คุณเป็นอันมาก สืบมาจนบัดนี้ นอกจากเรื่องปาฏิหาริย์ต่างๆ ที่ได้เล่ามาแล้ว ยังเป็นเรื่องของพระพิมพ์ที่ท่านสร้างไว้ ๘๔,๐๐๐ องค์นั้นอีกเล่า กล่าวกันว่า สมเด็จท่านประสงค์จะสร้างพระพิมพ์ให้เท่ากับพระธรรมขององค์พระอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้า ๘๔,๐๐๐พระธรรมขันธ์ ท่านได้ลงมือสร้างเป็นการใหญ่ แต่วิธีสร้างของท่านแปลกยิ่งนัก เพราะได้สร้างจากอาหารคำที่ท่านจังหันนั่นเอง คืออาหารคำไหนอร่อยมีรสโอชะ ท่านก็คายออกมาเสียหากลืนเข้าไปไม่ เอาออกกองไว้ เพื่อสำรวมกับอย่างอื่นๆ อีกสำหรับสร้างพระพิมพ์ และพระพิมพ์ของท่านนั้น นอกจากจะป่นแหลกละเอียดด้วยเศษอาหารที่ท่านไม่ฉันแล้ว ท่านยังผสมด้วยเศษธูปในกระถางที่ท่านบริกรรมบูชาพระ และผสมปูนน้ำมันที่เศกในวันก่อฤกษ์สร้างกรุงเทพฯ พระมหานครอีกด้วย เมื่อผสมเข้ากันดีแล้วบรรจุลงในรูปแม่พิมพ์ พระพิมพ์ที่ได้สร้างขึ้นด้วยฝีมือของท่านเองหลายแบบ เรียกว่า พิมพ์ใหญ่ ทรงเจดีย์, ฐานแซม และทั้งสามแบบนี้ เมื่อสมเด็จได้สร้างขึ้นแล้วก็แกะออกจากพิมพ์วางไว้ที่กระดานบ้าง วางที่ผ้าบ้าง น้ำหนักพระเกิดขึ้นจึงติดรอยกระดานและติดรอยผ้า จึงเรียกสมเด็จ-แบบรอยผ้าบ้าง หลังกระดานบ้าง หูติ่งบ้าง ฐานสามชั้นบ้าง ฐานเจ็ดชั้นบ้าง มีลักษณะสัณฐานสูงต่ำคือ กว้างประมาณหนึ่งนิ้ว ยาวนิ้วกึ่ง หนาหนึ่งกระเบียด นอกจากนั้นก็ยังมีเศษพระพิมพ์ที่เหลือจากการสร้างพระพิมพ์ ก็ยังได้สร้างเป็นพระพิมพ์องค์เล็ก ๆ อีกด้วย เรียกว่า พระพุฒาจารย์คะแนนสำหรับเป็นพระคะแนน เมื่อได้สร้างพระพิมพ์ขนาดใหญ่ไปได้หลายร้อยแล้ว ก็ใส่พระพิมพ์คะแนนหนึ่งองค์.

เชิญอ่านรายละเอียด การสร้างพระพิมพ์ ในตอนที่ ๑๔

> ไม่ปรากฏว่า สมเด็จได้สร้างพระพิมพ์ตามแบบของท่านครบ ๘๔,๐๐๐องค์เท่ากับพระธรรมขันธ์หรือไม่[๑] ทุกวันนี้ พระพิมพ์สมเด็จพระพุฒาจารย์ ได้ช่วยผู้คนทั้งหลายรอดชีวิตไว้มากต่อมาก คฤหบดีผู้มีอันจะกินคนหนึ่งรอดตายมาได้อย่างน่าพิศวง ขณะที่เป็นอหิวาตกโรคบนรถไฟ และรอความตายอยู่ เพราะปราศจากยาและแพทย์รักษา ได้มีสุภาพบุรุษผู้หนึ่งได้อธิษฐานขออำนาจพระพุฒาจารย์โดยได้อัญเชิญพระพุฒาจารย์ของเขาที่คล้องคออยู่ลงสรงในถ้วยน้ำ แล้วให้คฤหบดีผู้นั้นดื่มน้ำที่สรงสมเด็จ ตั้งแต่วินาทีนั้นเองอาการของอหิวาตกโรคได้หายเหมือนกับปาฏิหาริย์.

ก็และคฤหบดีผู้นั้นแหละ เขาได้เช่าพระสมเด็จพระพุฒาจารย์ที่แท้จากบุคคลที่มีชื่อถึง ๕ องค์ คิดเป็นมูลค่าเช่าหมื่นบาทพอดี และเรื่องนี้ได้โจษจันกันอื้อฉาวมาก มีประจักษ์พยานในเรื่องนี้เห็นรู้อยู่ทั่วกันในบริเวณสนามหลวง ซึ่งผู้สนใจจะไต่ถามข้อความจากเขาได้เกือบทุกคน.

---

๑ อ่านรายละเอียด จำนวนพระพิมพ์ที่สมเด็จสร้าง ในตอนที่ ๑๑

ตอนที่ ๖

สมเด็จ 'ทรงไกเชอร์'

ประวัติ ของสมเด็จพุฒาจารย์ (โต) ที่ข้าพเจ้าได้เขียนมาแล้ว ๕ ตอนนั้น ยังไม่สมบูรณ์เพราะเก็บประวัติของสมเด็จมาเรียบเรียงให้เรียบร้อยตามที่เป็นจริงไม่ได้ทั้งนี้เป็นด้วยสมเด็จท่านมรณภาพเป็นเวลาเกือบร้อยปี ผู้ที่ทราบประวัติของท่าน ต่างก็ล้มหายตายจากไปตามสภาพของสังขาร พาเอาประวัติของสมเด็จสูญตามไปด้วย แต่สมเด็จท่านเป็นผู้ทรงคุณธรรมวิเศษ ประวัติและเรื่องราวอันเกี่ยวกับตัวของท่าน ยังมีผู้สนใจจดจำกันไว้ได้เป็นส่วนมาก และบุคคลเหล่านั้นต่างก็เล่าสู่กันฟังเป็นทอด ๆ สืบมาแม้จะเป็นเรื่องที่ยังไม่ถูกต้องโดยสมบูรณ์ ถ้าหากได้มาไตร่ตรองใคร่ครวญดูด้วยสติปัญญาแล้วก็พอจะปลงใจเชื่อลงไปได้ว่า เรื่องของสมเด็จที่เล่าสู่กันฟังสืบมานั้นเป็นเรื่องจริงในคุณธรรมของท่าน ส่วนเกล็ดอื่น ๆ ที่ลางผู้ที่เล่ากันต่อ ๆ มาจะเพิ่มเติมเข้าไปบ้าง ผู้มีปัญญาก็ย่อมรู้ว่านั่นเป็นเรื่องไม่จริง เพราะสมเด็จท่านเป็นผู้ทรงคุณธรรมวิเศษ ท่านจะไปทำสิ่งใดที่ผิดหรืออุตริอย่างที่เล่ากันอยู่ไม่ได้เป็นอันขาด.

อย่างเช่นเล่ากันว่า สมเด็จท่านข้ามฟาก เพื่อมาด้วยสมณกิจ แต่ท่านไม่มีค่าเรือจ้าง ถึงกับต้องให้คนแจวเรือจ้างยึดพัดไว้เป็นประกันนั้นเป็นเรื่องที่เล่ากันมาอย่างเลื่อนลอย และผู้เล่าประสงค์จะให้เกิดความขบขันและทำลายมากกว่าที่จะเทิดทูนเกียรติคุณของสมเด็จ ดังนั้นในเรื่องวิตถารแปลก ๆ เหล่านี้จึงเป็นเรื่องที่ไม่ควรนำมาใส่ใจเพราะไร้ความจริงและเป็นไปไม่ได้.

นอกจากเรื่องดังกล่าวมานี้แล้ว ยังมีเรื่องอื่น ๆ อีกเป็นอันมากที่ข้าพเจ้าได้สะดับมา แต่เห็นว่าขาดหลักฐานที่น่าเชื่อถือ ถ้าจะนำมาเขียนสู่กันฟัง แทนจะเป็นการเทิดทูนประวัติสมเด็จท่านไว้ในที่ควรเคารพสักการะ กลับจะเป็นการทำลายเกียรติคุณของท่านในทางที่ผิดจะเป็นบาปอันหนัก ซึ่งข้าพเจ้าไม่ประสงค์จะต้องรับบาปอันนั้น.

ด้วยเหตุนี้ ข้าพเจ้าจะข้ามเรื่องอย่างว่านั้นไปเสียแต่จะหันไปเก็บอดีตประวัติของสมเด็จเกี่ยวแก่การสร้างพระพิมพ์ อันมีกิตติคุณลือชาปรากฏของท่านมาเล่าสู่กันฟังตาม หลักฐานตามที่สามารถ ค้นคว้ามาได้จากที่ต่าง ๆ และจากปากคำเล่า ของลางคน ที่พยายามสนใจ ค้นคว้า ประวัติของ สมเด็จอย่าง จริงใจ เช่น เรืออากาศโท ผจญ โคจริกเป็นต้น ข้าพเจ้าเคยได้ฟังคำบอกเล่าจากท่านผู้นี้ไม่น้อยเหมือนกัน.

ดั่งได้บรรยายมาแล้วว่า พระพิมพ์แบบของสมเด็จพระพุฒาจาร ย์(โต) เป็นแบบที่สมเด็จสร้างขึ้นเป็นพิเศษหลายแบบ จากการสืบเสาะค้นคว้าและไต่ถามท่านผู้รู้ ได้รับคำบอกเล่าที่น่าเชื่อถือว่า แม่พิมพ์ที่สมเด็จใช้สร้างพระพิมพ์ของท่านนั้น แกะด้วยหินอ่อน, หินลับมีดโกนและไม้ดำ (คือแก่นมะเกลือ) นายเทศเป็นผู้แกะแม่พิมพ์หล่อ ผู้นี้ได้แกะถวายเป็นคนแรกพระพิมพ์และเป็นศิษย์ของสมเด็จอยู่ที่บ้านช่าง.

เป็นด้วยแม่พิมพ์ที่ใช้สร้างพระพิมพ์ของสมเด็จแกะด้วยหินอ่อนบ้าง หินลับมีดโกนบ้าง ไม้ดำ (แก่นมะเกลือ) บ้าง เป็นเหตุให้ลักษณะของพระพิมพ์ของสมเด็จมีรูปพรรณสัณฐานไม่เหมือนกันแตกต่างกันด้วยลักษณะบ้าง ด้วยรูปร่างทรวดทรงสัณฐานบ้าง ขนาดเล็กใหญ่ผิดกันบ้าง ด้วยเหตุดั่งกล่าวนี้จึงทำให้ผู้นิยมนับถือพระพิมพ์ของสมเด็จตั้งชื่อเรียกพระพิมพ์กันไปต่าง ๆ จาก

คำบอกเล่าของพระอาจารย์ขวัญ ผู้เป็นศิษย์ของเจ้าคุณธรรมถาวร (เจ้าคุณธรรมถาวรเป็นศิษย์ของสมเด็จพระพุฒาจารย์ โต) เล่าให้ฟังว่า :

พระพิมพ์ ของ สมเด็จพระ พุฒาจารย์ มีอยู่ หลายแบบ แต่ละ แบบเรียกขานตามชื่อตามลักษณะหลายอย่าง เช่น :

ทรงพระประธาน.
ทรงเจดีย์
หูบายศรี
ฐานแซม
ปรกโพธิ์ (เพราะมีรูปใบโพธิ์และโพธิ์เม็ด)
เศียรบาตร.
เศียรกระแต.
อกร่อง หูยาน.
ฐาน ๓ ชั้น ฐาน ๕ ชั้น ฐาน ๖ ชั้น ฐาน ๗ ชั้น.

ตามที่ยกมาให้เห็นเพียง ๙ แบบนี้ ยังไม่หมด ยังมีเรียกขานกันไปอีกหลายอย่าง แล้วแต่จะเรียกกันตามลักษณะพระพิมพ์ของสมเด็จที่ได้สร้างขึ้นไว้

มีคำเล่าที่น่าเชื่อถือจากปากคำของบุคคลผู้มีเกียรติเล่าให้ฟังว่า เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงปิยมหาราช เสด็จประพาสทวีปยุโรปครั้งแรก เมื่อพุทธศักราช ๒๔๔๐ นั้น ได้นำพระพิมพ์ของสมเด็จพระพุฒาจารย์ไปด้วย เห็นจะเป็นการเสด็จข้ามทวีปครั้งแรกของสมเด็จพระมหากษัตริยาธิราช

แห่งภาคตะวันออกไกล ปรากฏตามจดหมายเหตุครั้งนั้นว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงบียมหาราช ทรงกระทำพิธีปวารณาอธิษฐานพระองค์ต่อหน้าพระมหามณีรัตนปฏิมากรแก้วมรกตกับต่อหน้าสมเด็จพระสังฆราช และพระสงฆ์ราชาคณะ เป็นทางราชการว่า ไม่มีสรณะอื่นใดยิ่งไปกว่าพระรัตนไตร อาศัยเหตุนี้ การที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงพระบียมหาราช นำเอาสมเด็จพระพุฒาจารย์ติดไปด้วย จึงเป็นเรื่องที่น่าเชื่อ และโดยเฉพาะในคราวเสด็จพระราชดำเนินครั้งนั้น พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงบียมหาราชได้ทรงนำพระไชยเนาวโลหะน้อยประจำพระองค์ไปด้วยเหมือนกัน.

ตามที่เล่ากันมาว่า พระพิมพ์สมเด็จพุฒาจารย์ที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทรงนำไปด้วยนั้น เป็นพระพิมพ์ชนิดที่เรียกกันว่าเศียรบาตรนี้ เป็นด้วยลักษณะพระเกตุมาลาป้อมและเขื่องมีลักษณะคล้ายบาตรเลยเรียกกันว่า 'สมเด็จเศียรบาตร' พระสมเด็จเศียรบาตรนี้เป็นพระแผง สมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) ท่านสร้างด้วยแม่พิมพ์ใหญ่ทำติดกันเป็นแผงมีรอยมือกดด้านหลังพระพิมพ์ ๒ รอย สีเนื้อขาวอมเหลืองเป็นพระพิมพ์ที่มีคนนิยมกันมาก ลางคนก็เรียกกันว่า 'ทรงไกเซอร์' การที่เรียก 'ทรงไกเซอร์' เป็นด้วยเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงนำ 'สมเด็จเศียรบาตร' ไปด้วยนั้น ทรงเก็บ 'สมเด็จ' ไว้ในกระเป๋าฉลองพระองค์ตลอดเวลา ขณะนั้นเสด็จประทับเป็นอาคันตุกะผู้ทรงเกียรติของสมเด็จพระเจ้ากรุงเยอรมัน พระเจ้าไกเซอร์แลเห็นเป็นรัศมีออกจากกระเป๋าฉลองพระองค์ จึงประหลาดพระทัย เข้าใจว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทรงเก็บอะไรไว้ในกระเป๋าฉลองพระองค์ จึง

ขอดูของ ประหลาดใน กระเป๋า ฉลองพระองค์ ของพระบาท สมเด็จ พระพุทธเจ้า-หลวง ซึ่งสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง ตรัสตอบว่าไม่มีอะไรประหลาดอยู่เลย นอกจากพระพิมพ์องค์ เดียว เพื่อพระเจ้าไกเซอร์ แห่งเยอรมัน ประสงค์จะทอดพระเนตรให้ได้ก็ทรงหยิบพระสมเด็จเศียรบาตรออกมาถวายให้ทอดพระเนตร พระเจ้าไกเซอร์ ทรงรับ เอามา ทอดพระเนตร แล้วตรัสถาม สมเด็จพระ พุทธเจ้า-หลวงว่า "ปูนหรือ ?" สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงตรัสว่า "ไม่ใช่" แล้วทรงอธิบายถึงปาฏิหาริย์ของพระพุทธานุภาพ แห่งการสร้างพระพิมพ์ของสมเด็จพระพุฒาจารย์ให้พระเจ้ากรุงเยอรมันฟังทำให้พระเจ้ากรุงเยอรมันสนพระทัยในปาฏิหาริย์ที่ทรงตรสเล่าถวายนั้นเป็นอันมาก สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงจึงได้ถวายพระพิมพ์เศียรบาตรไว้แก่พระเจ้าไกเซอร์ การที่เรียก พระพิมพ์เศียรบาตร ว่า 'ทรงไกเซอร์' มีปฐมเหตุเล่ากันมาดังนี้.

พระพิมพ์สมเด็จนั้น เดิมทีเดียวไม่ได้สร้างองค์ขนาดเท่าที่เห็นกันอยู่ ณ บัดนี้ ครั้งแรกแกะแม่พิมพ์สร้างองค์ใหญ่ๆ ทั้งหมด เพราะแม่พิมพ์ใหญ่แกะทำได้ง่ายและสะดวกแก่การสร้าง แต่สมเด็จท่านทำไปไม่นานก็ต้องหยุด เพราะเหตุว่า การสร้างพระพิมพ์แบบใหญ่ๆ นั้น ทำให้หมดเปลือง ผงวิเศษมาก (ซึ่งจะอธิบายลักษณะของผงวิเศษให้ทราบข้างหน้า) จึงได้เปลี่ยนเป็นสร้างพระพิมพ์เป็นองค์เล็ก ๆ และนอกจากนั้นสมเด็จพระพุฒาจารย์ท่านยังได้สร้างแบบพระพิมพ์ต่าง ๆ ขึ้นอีกหลายแบบ ซึ่งผู้ใดจะเป็นผู้แกะแม่พิมพ์ถวายยังสืบไม่ได้ชัดเจนมีแบบขุนแผน, นางพญาปางลีลา (เหมือนพระปางลีลา

กำแพงเพชรโบราณ) เรียกกันอย่างสามัญว่า เม็ดขนุน, รูปใบโพธิ์, รูปเจดีย์ ฯลฯ จากคำบอกเล่าของพระอาจารย์ขวัญว่า "สมเด็จท่านสร้างพระพิมพ์แบบต่าง ๆ ถึง ๗๓ แบบ"

แม้สมเด็จท่านจะได้สร้างพระพิมพ์แบบต่างๆ ถึง ๗๓ แบบก็ตาม แต่พระพิมพ์แบบที่ประชาชนนิยมนับถือกันมากในเวลานี้ มีอยู่เพียง ๔ แบบเท่านั้น คือพระพิมพ์แบบวัดระฆัง แบบวัดใหม่อมตรส (ที่เรียกกันว่า สมเด็จบางขุนพรหม) แบบวัดไชโย แบบวัดอินทรวิหาร.

เฉพาะวัดระฆังสมเด็จสร้างไว้ ๔ อย่าง คือ :

๑. พิมพ์ทรงใหญ่ฐาน ๓ ชั้น.
๒. พิมพ์ทรงเจดีย์ฐาน ๓ ชั้น.
๓. พิมพ์ทรงหยาน ฐานแซม (ทั้งอกร่องและไม่ร่องทั้ง ๒ อย่าง)
๔. พิมพ์โพธิ์ปรกโพธิ์ฐาน ๓ ชั้น.

๔ พิมพ์นี้เป็นที่นิยมกันมาก มีราคาเช่าซื้อกันในท้องตลาดองค์ละ ๑,๐๐๐ บาท ถึง ๕,๐๐๐ บาท.

วัดใหม่อมตรส ที่เรียกกันว่า สมเด็จ 'บางขุนพรหม' นั้น ปรากฏว่าสมเด็จได้สร้างไว้ ๔ อย่างเหมือนกัน เรียกขานกันในกลุ่มผู้สนใจว่า :

๑. พิมพ์เส้นด้าย (มีทั้งแขนโค้งและแขนทิ้งตามธรรมดา)
๒. พิมพ์ทรงใหญ่.
๓. พิมพ์ทรงเจดีย์.
๔. พิมพ์ฐานแซม.

ที่วัดไชโย จังหวัดอ่างทอง สมเด็จท่านก็ได้สร้างพระพิมพ์ไปบรรจุไว้เป็นอันมาก แต่เป็นลักษณะเดียว ที่เรียกกันว่า พิมพ์ ๗ ชั้น กล่าวกันว่าเป็นพระคะแนนฐาน ๗ ชั้น หูบายศรี อกร่องต้นๆ เนื้อผงวิเศษขาวนวล สีเหลืองมอๆ.

สำหรับพระพิมพ์ที่บรรจุ ณ วัดอินทรวิหาร ที่องค์พระพุทธรูปยืนองค์ใหญ่ ก็มีเพียงพิมพ์เดียวคือพิมพ์ ๕ ชั้น และในบั้นปลายนี้นายเทศไม่ได้เป็นผู้แกะแม่พิมพ์ สมเด็จท่านได้ช่างทองฝีมือเอกมาช่วยแกะแม่พิมพ์ให้ เล่ากันมาว่า พระพิมพ์สมเด็จองค์ที่งดงามจับตานั้นเป็นพระที่สร้างขึ้นจากแม่พิมพ์ที่หลวงวิจารณ์เจียรนัย ช่างทองเป็นผู้แกะถวาย.

จากคำบอกเล่าของพระธรรมถาวรผู้เป็นศิษย์ของสมเด็จ ถึงต้นเหตุการณ์สร้างพระพิมพ์ของสมเด็จอาจารย์ พระธรรมถาวรเล่าว่า "เนื่องจากสมเด็จพระพุฒาจารย์ท่านธุดงค์ไปถึงเมืองพระตะบอง มีเจ้านายเมืองเขมรองค์หนึ่งมาขอบอัธยาศัยกับสมเด็จ และมีความศรัทธาเลื่อมใสในสมเด็จเป็นอันมาก ก่อนจะจากกัน เจ้าเขมรองค์นั้นได้ขอให้สมเด็จสร้างพระให้ ๑ องค์ เพื่อไว้นมัสการกราบไหว้บูชา และสำหรับเป็นเครื่องระลึกถึงสมเด็จ สมเด็จก็รับคำ เมื่อกลับจากธุดงค์ ก็เริ่มสร้างพระพิมพ์ทันที"[๑]

พระธรรมถาวร เล่าสืบไปว่า "สมเด็จตั้งใจสร้างให้ครบ ๘๔,๐๐๐ เท่าพระธรรมขันธ์ของพระพุทธเจ้า รุ่นแรกสมเด็จสร้างได้ครบ แต่รุ่นต่อมาสร้างไม่ครบ เพราะท่านชรามาก"

---

๑ ดูต้นเหตุการสร้างพระพิมพ์ของสมเด็จ ในตอนที่ ๑๑

นายเทศน์ผู้เป็นศิษย์ต้นกุฏิของสมเด็จ เล่าให้พระอาจารย์ขวัญฟังว่า "สมเด็จพูดกับนายเทศว่า เห็นจะสร้างไม่ครบ ๘๔,๐๐๐ เสียแล้ว ให้รวมเอาพระพิมพ์ครั้งแรกทรง ๖ ชั้น ๗ ชั้น ซึ่งทำเป็นพระคะแนนห้าร้อยและคะแนนพัน รวมกันให้ครบ ๘๔,๐๐๐ เถอะ แล้วบรรจุไว้ตามกรุตามวัดหรือพระที่ที่สมเด็จสร้าง ส่วนพิมพ์ ๗ ชั้นนั้นให้บรรจุที่กรุวัดไชโย อุทิศส่วนกุศลให้โยมผู้หญิง"

มีหลักฐานที่น่าเชื่อว่า สมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) เริ่มสร้างพระพิมพ์ เมื่อพุทธศักราช ๒๔๐๘.

ตอนที่ ๗

พัดของขรัวโต

ข้าพเจ้า กล่าวไว้ท้ายเรื่องตอนที่ ๖ ว่า จะเล่าถึงความสำคัญของสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) ในตอนที่ ๗ นี้ แต่ก่อนจะเล่าถึงความสำคัญดังกล่าว ขอเล่าเรื่องของสมเด็จพระพุฒาจารย์แก้ข้อเขียนที่ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้ในตอนที่ ๖ เสียก่อน เมื่อแก้เรื่องอย่างว่าจบแล้ว จึงจะได้บรรยายถึงความสำคัญของสมเด็จสืบไป.

ข้าพเจ้าได้เขียนไว้ในตอนที่ ๖ ว่า " . . . อย่างเช่นเล่ากันว่า สมเด็จท่านข้ามฟาก เพื่อมาด้วยสมณกิจ แต่ท่านไม่มีค่าเรือจ้าง ถึงกับต้องให้คนแจวเรือจ้างยึดพัดไว้เป็นประกันนั้น เป็นเรื่องเล่ามาอย่างเลื่อนลอย และผู้เล่าประสงค์จะให้เกิดความขบขันและทำลายมากกว่าที่จะเทิดทูนเกียรติคุณของสมเด็จ ดังนั้นในเรื่องวิตถารแปลกๆ เหล่านี้ จึงเป็นเรื่องที่ไม่ควรนำมาใส่ใจ เพราะไร้ความจริงและเป็นไปไม่ได้"

" . . . นอกจากเรื่องดังกล่าวมานี้ ยังมีเรื่องอื่นๆ อีกเป็นอันมากที่ข้าพเจ้าได้สะดับมา แต่เห็นว่าขาดหลักฐานที่น่าเชื่อถือ ถ้าจะนำมาเขียนสู่กันฟัง แทนจะเป็นการเทิดทูนประวัติสมเด็จท่านไว้ในที่ควรเคารพสักการะ กลับจะเป็นการทำลายเกียรติคุณของท่านในทางที่ผิด คงจะเป็นบาปอันหนักซึ่งข้าพเจ้าไม่ประสงค์จะต้องรับบาปอันนั้น"

ข้อเท็จจริงของเรื่องนี้ ที่แท้หาได้เป็นเช่นที่ได้เขียนข้างบนไม่ ในโอกาสหนึ่ง ข้าพเจ้าได้พบกับคุณหลวงบริบาลบุรีภัณฑ์ผู้เชี่ยวชาญพิเศษ วิชาโบราณ

คดีแห่งกรมศิลปากร คุณหลวงบริบาลฯ เป็นผู้สนใจในเรื่องสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) ที่ข้าพเจ้าเขียน กรุณาเล่าให้ข้าพเจ้าฟังถึงเรื่องพัดยศของสมเด็จที่ถูกยึดเป็นค่าเรือจ้างว่า "ไม่ได้เป็นอย่างที่เล่ากัน" เมื่อข้าพเจ้าซักถามถึงข้อเท็จจริง คุณหลวงบริบาลฯ ก็ได้กรุณาเล่าให้ฟังอย่างละเอียด คุณหลวงบริบาลฯ กล่าวเป็นความว่า เรื่องพัดยศของสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) ได้เป็นต้นเหตุให้เกิดประวัติสำคัญขึ้นอย่างหนึ่ง (ซึ่งข้าพเจ้าจะเล่าข้างหน้า) และเป็นเรื่องที่รู้กันแพร่หลายในครั้งกระโน้น ประมาณ ๔๐ ปีเศษมาแล้ว สมัยคุณหลวงบริบาลฯ กำลังเป็นภิกษุอยู่ ณ วัดมหาธาตุ พ.ศ. ๒๔๖๐ ก็ยังเคยได้ยินได้ฟังพระผู้อาวุโสเล่าสู่กันฟัง ที่กล้ายืนยันเป็นเรื่องจริงนั้น ก็เพราะประวัติความเป็นมาอันมีต้นเหตุเกิดจากสมเด็จพระพุฒาจารย์ได้เป็นผลให้ภิกษุสามเณรข้ามฟากท่าเรือจ้าง จากวัดระฆังมาฝั่งพระนครโดยมิต้องเสียสตางค์ทั้งไปและกลับ.

นอกจากคุณหลวงบริบาลบุรีภัณฑ์เล่าให้ข้าพเจ้าฟังอย่างละเอียดแล้ว ข้าพเจ้าได้พยายามหารายละเอียดจากที่อื่น ๆ มาเขียนประกอบเพิ่มให้ชัดเจนยิ่งขึ้นอีกโสดหนึ่งด้วย ได้เค้าเรื่องมาพอประมวลเล่าสู่กันฟังได้ดังนี้ :

เป็นที่ทราบกันอยู่ทั่วกันว่า สมเด็จท่านมีน้ำใจเมตตากรุณา และข้อสำคัญ สมเด็จไม่เคยสะสมทรัพย์สินเงินทอง แม้บั้นปลายของชีวิตจะได้รับสถาปนาสมณศักดิ์เป็นสมเด็จพระราชาคณะชั้นสูง สมเด็จก็คงดำรงความเป็นอยู่เสมือนเดิม คือไม่สะสมอะไรเลย เมื่อมีผู้ถวายข้าวของเงินทองสมเด็จก็บริจาคจนหมด ตามปกติสมเด็จท่านมีกุฏิอย่างโอ่อ่าเช่นสมเด็จพระราชาคณะองค์อื่นๆ ทั้ง ๆ ที่วัดระฆังนั้นมีกุฏิที่จัดไว้สำหรับสมเด็จโดยเฉพาะ แต่สมเด็จกลับอาศัยอยู่ที่หอสวดมนต์ จำวัดที่หอสวดมนต์ จะทำพิธีสร้างพระพิมพ์ก็

ที่หอสวดมนต์ รับแขกผู้ไปมาหาสู่ก็ที่หอสวดมนต์ ข้อสำคัญเล่ากันมาว่า ที่สวดมนต์นั้นไม่สู้จะสะอาดนัก ที่ไม่สะอาดนั้นก็เพราะสมเด็จท่านห้ามศิษย์ไม่ให้ทำความสะอาด ท่านบอกว่า ถ้าสะอาดนักแล้วบรรดาแขกที่มาเยี่ยมมาหาสมเด็จมักจะนั่งอยู่นานๆ เพราะความร่มรื่นและสอาดตาสบายใจ ทำให้สมเด็จไม่มีเวลาบำเพ็ญคุณธรรมวิเศษ ด้วยต้องนั่งสนทนากับบรรดาผู้ไปมาหาสู่ตามอัธยาศัยไมตรีตามควรแก่วิสัยสมณะ ถ้าหอสวดมนต์ค่อนข้างสกปรก บรรดาแขกจะได้รีบกลับ ไม่รบกวนหรือทำให้เสียเวลาต่อการบำเพ็ญคุณธรรมวิเศษ (เรื่องนี้จะบรรยายข้างหน้า) และบรรดาแขกเหรื่อที่ไปมาหาสู่สมเด็จนั้น ด้วยเหตุหลายประการ ขอน้ำมนต์บ้าง, ขอพระบ้าง, ขอหวย, นิมนต์ไปเทศน์บ้าง โดยเฉพาะที่มากที่สุดมักเป็นพวกเรือจ้าง, พวกคนโซ พวกนี้พากันไปขออัฐสมเด็จใช้เป็นประจำ ซึ่งสมเด็จเองก็บริจาคด้วยความเต็มใจ และด้วยเหตุนี้จึงปรากฏว่า ที่กุฏิของสมเด็จมักจะมีทั้งชาวจีนและแขกเลี้ยงวัว, คนแจวเรือจ้าง ไปนั่งคุยและรบกวนสมเด็จไม่ขาด.

ต้นเหตุที่พัดยศเกิดอื้อฉาวขึ้น เรื่องมีอยู่ว่า วันหนึ่งสมเด็จได้รับนิมนต์เข้าไปเทศน์ในพระบรมมหาราชวัง ขณะที่นั่งเรือจ้างข้ามฟาก เจ้าคนแจวเรือจ้างได้ปรารภถึงความทุกข์ อันเกิดจากความยากจนให้สมเด็จฟัง เพราะมีหนี้สินรุงรัง เกิดจากตนนำเงินที่สะสมได้ไม่ถึงตำลึง ไปแทงหวยเสียหมด มาบัดนี้เรือที่อาศัยเลี้ยงชีพก็รั่ว ชันกะเทาะ หมันที่ตอกไว้ก็คลายหมด ต้องเอาเรือขึ้นคานจ้างเขาตอกหมันและพอนใหม่ ก็หมดทางจะที่จะทำได้ เพราะเงินค่าจ้างไม่มีให้เขา เขาจะคิดค่าทำทั้งหมดแปดสลึง ไม่เห็นใครจะช่วยได้นอกจากสมเด็จองค์เดียว.

สมเด็จนิ่งฟังเจ้าคนแจวเรือจ้าง บรรยายความทุกข์ด้วยอาการดุษณีภาพ และขณะนั้นเรือจ้างก็ถึงท่าช้างวังหลวงพอดี เมื่อสมเด็จกับลูกศิษย์ผู้แบกพัดยศได้ขึ้นจากเรือแล้ว สมเด็จได้เรียกคนแจวเรือจ้างขึ้นมาและเรียกศิษย์เข้ามาใกล้ๆ เอื้อมมือไปหยิบพัดยศจากศิษย์มาถือไว้ พลางกล่าวกับคนแจวเรือจ้างว่า "วันนี้ข้าไม่มีเงิน ถ้ามีข้าจะให้เจ้าเป็นค่าพอนเรือ เอ้า–เอาพัดนี่ไว้ก่อน พัดเล่มนี้จะทำให้เจ้าได้เงิน ค่าขึ้นพอนเรือใหม่"

เจ้าคนแจวเรือจ้าง รับพัดยศของสมเด็จมาถือไว้อย่างงุนงงสงสัยเต็มทน พลางถามสมเด็จว่า "คุณพ่อจะให้พัดผมไว้ทำไมขอรับ ?"

ครั้นได้ยินสมเด็จตอบว่า "เจ้าถือไว้ก่อนเถอะ พัดเล่มนี้จะทำให้เจ้าได้ค่าตอกหมันยาชันเรือใหม่"

คนแจวเรือจ้างตกใจสุดกำลัง เขาเข้าใจเลยไปว่าสมเด็จคงจะให้พัดยศแก่เขา เพื่อเอาไปจำนำเอาเงินเป็นค่าพอนเรือตามที่เขาปรารถนาให้สมเด็จฟังระหว่างแจวอยู่กลางแม่น้ำ เมื่อคิดอย่างนั้นก็ยิ่งตกใจจนตัวสั่น ละล่ำละลักพูดกับสมเด็จว่า

"ไม่เอาขอรับคุณพ่อ นรกจะกินกระบาลผม พัดยศของหลวงเสียด้วยดีไม่ดี หวายจะมาลงหลัง คุณพ่อเอาคืนไปเถอะขอรับ"

สมเด็จไม่ยอมรับพัดยศคืน บังคับให้คนแจวเรือจ้างรับพัดไว้ แล้วสมเด็จกับศิษย์ก็เดินไปเข้าประตูพระบรมมหาราชวัง ปล่อยให้คนแจวเรือจ้างต้องแบกพัดยศของสมเด็จลงไปรอคอยอยู่ในเรือด้วยความวุ่นวายใจ.

เมื่อสมเด็จกับศิษย์เข้าไปถึงในวัง บนพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทได้ตระเตรียมพิธีทางศาสนาไว้พร้อมแล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกำลังประทับอยู่บนพระราชอาสน์ พระสงฆ์ราชาคณะผู้ทรงสมณศักดิ์สูงกำลัง

นั่งรอสมเด็จอยู่ตามลำดับอาวุโส และมีพัดยศนำมาด้วยทุกๆองค์ เว้นแต่สมเด็จองค์เดียวไม่มีพัดยศมาด้วย และโดยเฉพาะวันนั้น สมเด็จเป็นผู้มีอาวุโสสูงทั้งพรรษาและสมณศักดิ์ สมเด็จนั่งลงเหนืออาสน์ที่จัดไว้อย่างสงบเสงี่ยมทั้งที่ไม่มีพัดยศติดมา.

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงทราบโดยพระญาณทันที ว่าต้องมี "อะไร" สักอย่างเกิดขึ้นแก่สมเด็จแล้ว ทรงผินพระพักตร์มาทางเจ้ากรมสังฆการี ขณะนั้นพระธรรมการเจ้ากรมสังฆการีหมอบเฝ้าอยู่ไม่ห่างนัก พอสบกับพระเนตร ก็แทบละลายไปเหมือนถูกฟ้าผ่า เพราะได้ยินพระกระแสพระราชดำรัสว่า "พัดของขรัวโตอยู่ไหน ?"

พระธรรมการกราบถวายบังคมแล้ว กระมิดกระเมี้ยนเข้าไปหาสมเด็จแล้วกระซิบถามสมเด็จเบา ๆ ว่า "เย็นวันนี้เทศน์จบแล้วจึงสวดมนต์และถวายอดิเรก และถวายอนุโมทนา ถวายพระพรลา พระคุณเจ้าใยไม่เอาพัดมาด้วยขอรับ ?"

สมเด็จกระซิบตอบเบา ๆ แล้วเล่าเรื่องให้พระธรรมการฟังอย่างละเอียด สุดท้ายสมเด็จว่า "ขณะนี้พัดอยู่ที่เรือจ้าง คุณพระจะไปเอาต้องเอาเงินไปให้มันกึ่งตำลึงให้ศิษย์ของอาตมาพาไป"

พระธรรมการเหงื่อแตกและแทบจะเหาะไปเดี๋ยวนั้น แต่เป็นหน้าพระที่นั่ง จำต้องคลาน ถอยออกมาอย่างสุภาพ แล้วมากราบถวาย บังคมทูลว่า "ข้าพระพุทธเจ้า จะไปเอาพัดเดี๋ยวนี้ พุทธเจ้าข้า"

ไม่ทันฟังพระราชดำรัสตอบ พระธรรมการกราบถวายบังคมแล้วถอยออกมา และได้ยินเสียงทรงพระสรวลไม่ทรงโกรธ เพราะประทานอภัยสำหรับสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) อยู่แล้ว.

ภายหลังที่พระธรรมการ เจ้ากรมสังฆการีนำศิษย์ ของสมเด็จหายออกไป พักหนึ่ง ก็กลับเข้ามาพร้อมด้วยพัดยศที่สมเด็จให้คนแจวเรือจ้างถือไว้ พระธรรมการนำเข้าไปถวายสมเด็จพระพุฒาจารย์ ต่อจากนั้นพระราชพิธีจึงได้เริ่ม สมเด็จไปนั่งบนธรรมาสน์เพื่อเตรียมถวายพระธรรมเทศนา.

เมื่อพระธรรมการ เจ้ากรม สังฆการีอาราธนาศีล และพระปริต เสร็จแล้ว สมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) ก็เริ่มแสดงพระธรรมเทศนา ว่าด้วยทศพิธราชธรรม ข้อ อโกธํ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ทรงยิ้มแย้มแจ่มใส โปรดทรงฟัง ธรรมเทศนาของสมเด็จ พอประทับทรงฟังไปได้ สักครู่หนึ่งก็มีมหาดเล็กผู้หนึ่งคลานเข้ามากราบถวายบังคมทูลข้อความลางประการ สังเกตเห็นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ มีสีพระพักตร์วิตกกังวลพระราชหฤทัย เมื่อมหาดเล็กกราบถวายบังคมถอยออกไปแล้ว สมเด็จก็ยังคงถวายเทศน์สืบไป แต่การถวายเทศน์ครั้งนี้สังเกตเห็นสมเด็จถวายอย่างยืดยาวผิกกว่าปกติ คือไม่พยายามจบ แม้จะเห็น พระอากัปกิริยาของพระ จอมเกล้า ฯ แสดงว่า ทรงกังวลพระราชหฤทัยใคร่ จะให้ จบการถวาย พระธรรม เทศนาเร็ว ๆ ก็ยังไม่ ยุติการถวายพระธรรมเทศนา คงแสดงพระธรรมว่าด้วยทศพิธราชธรรมการฆ่าโกรธอย่างพิสดาร.

สมเด็จพระพุฒาจารย์ ถวายเทศนานานถึง ๑ นาฬิกาเศษจึงได้ จบการถวายเทศนา ทั้ง ๆ ที่สมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ประทับกระวนกระวายพระราชหฤทัยอยู่อย่างนั้น เมื่อจบการแสดงธรรมเทศนาแล้วจึงได้สวดพระปริต ขณะที่สวดพระปริตอยู่นั้นได้ ยินเสียงประโคมพิณพาทย์ และดุริยางค์มาทางหมู่พระที่นั่งด้านใต้ บัดเดี๋ยวก็แลเห็นมหาดเล็กคนเก่านั่นเองเข้ามากราบถวายบังคมทูลอีกครั้งหนึ่ง.

สมเด็จ พระราชา คณะ ทั้ง หมดในราชพิธี เย็นวัน นั้น ทราบโดยไม่ต้อง ได้ถามว่า การประโคมพิณพาทย์ดุริยางค์นั้นหมายถึงพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระเจ้าลูกเธอราชธิดาอีก ๑ องค์ ที่ทราบว่าเป็นพระราชธิดาก็จากการประโคมพิณพาทย์ดุริยางค์ เพราะถ้าเป็น พระเจ้าลูกยาเธอราชโอรส จะต้องได้ยินเสียงอื่นแทน.

เมื่อเสร็จพระราชพิธีสมเด็จพระพุฒาจารย์ถวายอดิเรกแล้วถวายพระพรลา แต่พระราชพิธีนั้นรุ่งขึ้นยังมีถวายภัตตาหารเพล และมีเทศน์ถวายอานิสงส์อีกหนึ่งกัณฑ์ สมเด็จพระพุฒาจารย์ต้องเข้ามาในพระบรมมหาราชวังอีกครั้งหนึ่ง.

ขณะที่ลงนั่งเรือจ้างลำเก่ากลับวัดระฆัง สมเด็จถามคนแจวเรือจ้างว่า "เจ้าได้เงินค่าขึ้นคานพอนเรือหรือยัง ?"

เจ้าคนเรือจ้างปล่อยแจว นั่งลงพนมมือยิ้มแก้มแทบแตก ตอบคำของสมเด็จว่า "ได้แปดสลึงขอรับคุณพ่อพรุ่งนี้ผมเอามันขึ้นคานเสียที" ตอบแล้วก็ยืนขึ้นออกแรงโหนแจวจนตัวโค้งทำให้เรือจ้างแล่นเหมือนจับพุ่ง.

รุ่งขึ้นก่อนเพล ณ พระบรมมหาราชวัง บนพระที่นั่งดุสิตมหาประสาท พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวประทับบนพระราชอาสน์เพื่อจะทรงสดับพระธรรมเทศนาถวายอานิสงส์ และมีพระประสงค์จะฟังให้ขึ้นพระทัย ก่อนถวายภัตตาหารเพล แต่ตรงกันข้าม พอสมเด็จพระพุฒาจารย์ตั้งนะโมเดินจุณณียบทแล้ว ก็ถวายพระธรรมเทศนาว่า "ธรรมะใด ๆ ที่ได้รับพระราชทานถวายวิสัชนามา มหาบพิตรพระราชสมภารเจ้าก็ทรงทราบจนหมดสิ้นแล้ว เอวังก็มีด้วยประการฉะนี้ ขอถวายพระพร"

สมเด็จยุติการถวายเทศน์สั้น ๆ เพียงแค่นั้นแล้ว ก็ลงจากธรรมาสน์มานั่งยังอาสน์ที่สังฆการีจัดไว้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง

ตรัสว่า "เมื่อวานมีกิจไม่สบายใจไม่อยากฟังเทศน์นาน ขรัวโตก็เทศน์เสียหนึ่งนาฬิกาเศษ วันนี้สบายใจตั้งใจจะฟังเทศน์ให้เต็มที่ ขรัวโตกลับจบเร็ว"

สมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) ถวายพระพรว่า "ขอถวายพระพร เมื่อวานนี้อาตมาภาพ เห็นมหาบพิตรพระราชสมภารเจ้าไม่ทรงสบายพระราชหฤทัย จึงต้องถวายพระธรรมเทศนาให้นานเพื่อจะได้กล่อมพระหฤทัยให้ทรงเกษมสำราญ แต่วันนี้ถวายเทศนาเพียงแค่นั้น อาตมาภาพเห็นว่า มหาบพิตรพระราชสมภารเจ้าทรงเกษมสำราญพระราชหฤทัยแล้ว หาจำเป็นต้องถวายพระธรรมเทศนาให้ยาวความไม่ ขอถวายพระพร"

เล่ากันว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรด และทรงพอพระทัยในคำถวายพระพรของสมเด็จพระพุฒาจารย์เป็นอย่างยิ่ง และภายหลังจากนั้นคงจะเป็นด้วยชาวเรือจ้างคนนั้นเป็นเหตุก็มีประกาศ พระราชนิยมฉบับหนึ่งห้ามไม่ให้คนเรือจ้างท่าวัดระฆังเก็บสตางค์จากภิกษุสามเณร ที่ข้ามฟากจากท่าวัดระฆังทั้งไปและกลับ ประเพณีไม่เก็บสตางค์ค่าโดยสารแก่ภิกษุสามเณรนั้นยังคงปฏิบัติสืบมาจนถึงพุทธศักราช ๒๔๖๑ ซึ่งเป็นเวลานาน นับจากปีที่สมเด็จมรณะภาพถึง ๔๖ ปี.

อนึ่งมีผู้ตั้งข้อสังเกตถามมาว่า "ที่ว่าสมเด็จพระพุฒาจารย์มรณะภาพเมื่อพุทธศักราช ๒๔๑๕ นั้นตรงกับวันอะไร เดือนไหน ควรจะค้นมาบอกให้ทราบไว้ด้วย" ข้าพเจ้าขอแจ้งว่าวันมรณะภาพของสมเด็จนั้นสมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาปเวศวริยาลงกรณ์จดไว้ดังนี้ :

"เดือน ๘ แรม ๒ ค่ำ ๒ ยาม วันเสาร์ สมเด็จพระพุฒาจารย์สิ้นชีพตักษัย"

ตรงกับวันที่ ๒๒ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๑๕

จากคำ 'สิ้นชีพตักษัย' นี่เอง ที่ทำให้คนทั้งหลายเข้าใจว่า สมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) เป็นเจ้าเชื้อพระราชวงศ์จักรี เคยเล่าอ้างกันมาว่าท่านเป็นโอรสของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย แต่เรื่องนี้ข้าพเจ้าได้พิศูจน์ให้เห็นตระหนักแล้วในตอนที่ ๕ ว่าไม่เป็นเช่นเล่าๆกัน เพราะคำ 'สิ้นชีพตักษัย' นี้ บังเอิญเป็นราชาศัพท์ใช้สำหรับการตายของพระราชวงศ์ชั้นหม่อมเจ้า ตามที่สมเด็จพระมหาสมณะกรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ทรงจารึกไว้ดังนั้น ลางทีจะทรงเข้าพระทัยว่าตำแหน่งสมเด็จพระพุฒาจารย์เป็นตำแหน่งสูง มีศักดิ์เทียบได้ดังชั้นหม่อมเจ้าก็เป็นได้.

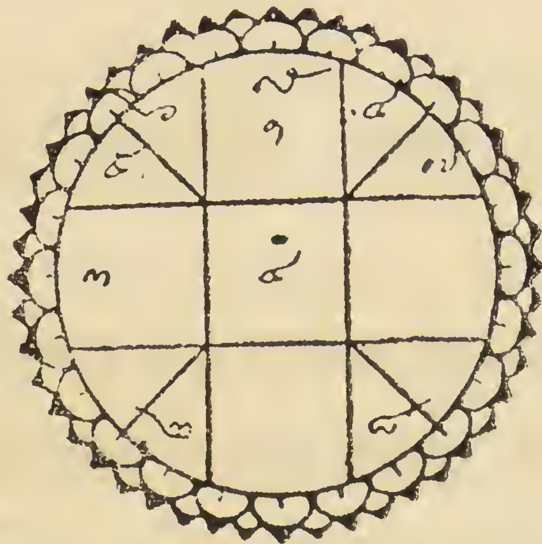
ตอนที่ ๘

ดวงชะตาสมเด็จ ฯ

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต สมเด็จพระพุฒาจารย์ท่านเศร้ามาก แม้สมเด็จจะรู้อยู่ว่า สังขารย่อมแปรสภาพไปตามไตรลักษณะก็ตามสมเด็จก็ยังไม่วายสลดสังเวชใจ ข้าพเจ้าได้บรรยายมาแล้วในตอนที่ ๕ ว่า เมื่อพระบาทสมเด็จสวรรคตนั้น สมเด็จท่านเดินจงกรมรอบวัดตลอดคืน ขณะเดินก็ภาวนาไปด้วย ต่อหน้าอันเตวาสิกและสัทธิงวิหาริก สมเด็จท่านกล่าวว่า "เมืองไทยสิ้นนักปราชญ์เสียแล้ว" แต่ตามคำบอกเล่าของผู้เฒ่าผู้แก่กรุณาเล่าให้ข้าพเจ้าฟังว่า "เมื่อพระจอมเกล้าฯ สวรรคต พอขรัวโตทราบก็ร้องไห้โฮ แล้วก็เที่ยวเดินไปรอบวัด ร้องไห้ไปพลางบ่นไปพลางว่า ที่นี่สิ้นสนุกแล้ว"

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตปีมะโรง ตรงกับวันพฤหัสบดี เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๕ ค่ำ วันที่ ๑ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๔๑๑ ในปีนั้นสมเด็จท่านมีอายุ ๘๐ ปี (พรรษาที่ ๖๐) แม้จะมีอายุและพรรษามากถึงขนาดนั้นสมเด็จก็ยังแข็งแรง เล่ากันมาว่า สมเด็จท่านแข็งแรงเป็นด้วยท่านอาบน้ำทาว่านนางคำเสมอ จนแลเห็นท่านเหลืองไปทั้งตัว (เรื่องนี้จะได้เล่าต่อไปข้างหน้า) อานุภาพของว่านนางคำที่สมเด็จอาบและทาทำให้สมเด็จแข็งแรงไม่ชราไปตามอายุ จนกระทั่งยังความประหลาดพระราชหฤทัยแก่พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงเป็นอันมาก และครั้งนั้นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ทรงศึกษาวิชาโหราศาสตร์เจน

จัด พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงจึงตรัสถามสมเด็จพระมหาสมณะ กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์สมเด็จอุปปัชฌาย์ ถึงความแข็งแรง และความปรีชาสามารถของสมเด็จพระพุฒาจารย์ โดยมีพระราชประสงค์จะทราบว่าดวงชะตาของสมเด็จพระพุฒาจารย์เป็นอย่างไร จึงมีเชาวน์ปฏิภาณตลอดจนสุขภาพแข็งแรงถึงปานนั้น สมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์จึงผูกชะตาสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) ถวายแด่พระบาทสมเด็จพุทธเจ้า หลวง และจากชะตาดวงนั้นเอง สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงได้พระราชทานแก่สมเด็จ พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทววงศ์ วโรปการ ถือ เป็น หลัก ศึกษา วิชาพยา กรณ์ เพราะขณะนั้นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทววงศ์วโรปการ กำลังสนพระทัยศึกษาวิชาโหราศาสตร์อยู่ ชะตาของสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) ที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ผูกถวายสมเด็จพระ พุทธเจ้าหลวงนั้นเป็นดังนี้ :

ชาตะ ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๕ ขึ้น ๑๒ ค่ำ เวลาเช้าพระออกบิณฑบาตร ประมาณย่ำรุ่ง ๙ บาท จุลศักราช ๑๑๕๐ ปีวอก สัมฤทธิศก (ตรงกับวันที่ ๒๗ เมษายน พุทธศักราช ๒๓๓๑)

อาทิตย์ ศรี มหาอุจจ์ กุมลัคนา (บรรลุความสำเร็จสูงสุดในชีวิต พร้อมด้วยเกียรติยศและชื่อเสียงคุณสมบัติ)

จันทร์ มูละ ราชาโชค เป็นลาภโชค (บรรลุความสำเร็จในทางมหานิยม เป็นที่นิยมของประชาชนและพระมหากษัตริย์)

อังคาร อุตสาหะ นิจ (ในเรือนจักร์, กลับส่งผลให้ประสบความสำเร็จในด้านอุตสาหะวิริยะภาพอย่างแรงกล้าทุกอย่าง)

พุธ มนตรี นิจ, ประกษตร (ท่านกำพร้าบิดามารดาตั้งแต่ยังเป็นเณร, แต่มาได้ที่พึ่งทางศาสนา นิจในเรือนพฤหัสบดีกลับส่งผลให้ได้ศาสนาเป็นที่พึ่ง.

พฤหัสบดี บริวาร อุจจาวิลาศ มีวาสนาถึงคั่นมหาราชครู ปัญญาบริสุทธิ์ ปราศจากกิเลศเพราะสับเรือนกับพุธ.

ศุกร์ เดช เกษตร มีอริยทรัพย์ล้นพ้น, แต่โภคทรัพย์ไม่มี เพราะศุกร์วินาศ ตนุเศษ.

เสาร์ กาลกรรณี เกษตร เสาร์กาลกรรณีเบียน มีเท่าใดก็บริจาคหมด.

ราหู อายุ มหาอุจจ์ สมเด็จอายุยืน ถูกต้องแท้ เพราะราหูเป็นมหาอุจจ์ ที่เป็นผู้มีอารมณ์ขัน เป็นเพราะสมาสัปต์กับศุกร์.

ลัคนา เกาะ บัญจมะนวางค์ อาทิตย์ (ศรี) ทุติยตรียางค์อาทิตย์ (ศรี) เสวยภรณีฤกษ์ที่ ๒ ประกอบไปด้วยมหัธโนแห่งฤกษ์ พิเคราะห์พยากรณ์จากลัคนา เกาะนวางค์ตรียางค์ศรีทั้งคู่ แสดงให้รู้ว่า มีเกียรติคุณและสูงศักดิ์ตลอดอายุขัย

ขณะที่ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตนั้น พระบาทสมเด็จพระ-พุทธเจ้าหลวงมีพระชนมายุเพียง ๑๕ พรรษา และได้เสด็จขึ้นเถลิงถวัลย์ศิริราชสมบัติ ทำพระราชพิธีบรมราชาภิเษกเมื่อวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๔๑๑ ตรงกับวันพุธ เดือน ๑๒ แรม ๑๓ ค่ำ และเพราะเหตุที่พระชนมายุยังน้อย จึงต้องมีผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน คือ สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรี-สุริยวงศ์ ครั้งนั้นอำนาจราชการสิทธิ์ขาดอยู่ในบังคับบัญชาของสมเด็จเจ้า-พระยาทั้งสิ้น ถืออาญาสิทธิ์ตัดศีรษะผู้กระทำผิดได้ก่อนกราบถวายบังคมทูล และด้วยเหตุนี้เองจึงเกิดเรื่องเล่าลือวิตกกันไปต่างๆ นานา กลัวว่าเหตุการณ์ในแผ่นดินจะเหมือนครั้งเจ้าพระยากลาโหมสุริยวงศ์ ผู้สำเร็จราชการแผ่นดินของสมเด็จพระเชษฐาธิราช ซึ่งครั้งกระนั้นเจ้าพระยากลาโหมสุริยวงศ์คุมพรรคพวกเข้าชิงราชสมบัติ จับพระเชษฐาธิราชปลงพระชนม์เสีย แล้วสถาปนาองค์เองขึ้นเป็นพระเจ้าปราสาททอง เรื่องดังกล่าวนี้เล่าลือกันมาก ร้อนถึงสมเด็จพระพุฒาจารย์ต้องจุดไต้ในเวลากลางวัน เข้าไปหาสมเด็จเจ้าพระยาศรี-สุริยวงศ์ ซึ่งข้าพเจ้าเคยบรรยายไว้ในตอนที่ ๑ อย่างละเอียดแล้ว.

เล่ากันมาว่า สมเด็จพระพุฒาจารย์ท่านมีความจงรักภักดีต่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง พระปิยะมหาราชมาก นอกจากสมเด็จท่านเป็นห่วงในเรื่องผู้สำเร็จราชการแผ่นดินดังกล่าวแล้ว ยังทรงคุ้นเคยกับสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงมาแต่ครั้งยังพระเยาว์อีกเล่า ข้อนี้น่าจะเป็นจริงตามที่เล่าลือกัน เพราะต่อมา เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงได้เสด็จขึ้นเถลิงถวัลย์ราชสมบัติ สมเด็จพระพุฒาจารย์ได้เป็นผู้ถวายพระธรรมเทศนาเรื่องทศพิธราชธรรมกับจักร-วรรดิวัตร และสมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์เป็นองค์ถวายเทศนาว่าด้วยพระราชพงศาวดารมีเรื่องปรากฏอยู่ในจดหมายเหตุดังนี้:

"ต่อจากวันบรมราชาภิเษก เสด็จออกพระที่นั่งอัมรินทรวินิจฉัยเวลาเช้าทรงตั้งพระราชาคณะ กับข้าราชการและทรงรับดอกไม้ธูปเทียน ซึ่งพระบรมวงศานุวงศ์ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยทูลเกล้าถวาย ครั้นเวลาค่ำเสด็จออกทรงสดับพระธรรมเทศนาพิเศษเนื่องในงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ๔ กัณฑ์ คือวันแรม ๑๓ ค่ำ สมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) วัดระฆัง ถวายเทศนาว่าด้วยทศพิธราชธรรมและจักรวรรดิวัตร วันแรม ๑๔ ค่ำ กรมหมื่นบวรรังษีสุริยพันธ์ ถวายเทศนาว่าด้วยพระราชพงศาวดาร วันแรม ๑๕ ค่ำ พระสาสนโสภณ วัดราชประดิษฐ์ ถวายเทศนามงคลสูตร เดือนอ้าย ขึ้น ๑ ค่ำ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (จี่) วัดประยูรวงศาวาส ถวายเทศนารัตนสูตร"

จากจดหมายเหตุนี้จะแลเห็นความสำคัญของสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) ว่า เป็นสมเด็จพระราชาคณะที่มีปรีชาญาณแตกฉาน และเป็นที่เคารพสักการะของพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงปิยมหาราชมากเพียงไร ไม่ว่าสมัยใด ๆ ภิกษุผู้ที่จะได้เป็นองค์ธรรมกถึกถวายพระธรรมเทศนา ในพระราชพิธีราชาภิเษกนั้นต้องได้รับการเลือกเฟ้นเป็นพิเศษแล้วทั้งสิ้น แม้ในสมัยบรมราชาภิเษกพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชนี้ ๆ ภิกษุผู้ถวายพระธรรมเทศนาในพระราชพิธี ก็ได้เลือกคัดเป็นพิเศษ และต้องเป็นผู้ทรงคุณธรรมสามารถและวิเศษจริงๆ ดุจกัน และสืบมาครั้งเสด็จประพาสทวีปยุโรปที่ว่าได้ทรงนำพระพิมพ์ของสมเด็จพระพุฒาจารย์ติดพระองค์ไปด้วย จนพระเจ้ากรุงเยอรมันเห็นปาฏิหาริย์ ตรัสไต่ถามและขอพระพิมพ์ไว้นั้น เป็นเรื่องที่น่าเชื่อว่าเป็นความจริงอย่างสนิทใจ.

ดูรายละเอียด ในพระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๕ ของสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ

การบรรยายเรื่องของสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) จะสมบูรณ์ไม่ได้ ถ้าจะเว้นการเล่าถึงประวัติของสมเด็จจากภาพที่สมเด็จท่านให้เขียนเล่าประวัติของท่านไว้ภายในโบสถ์วัดอินทรวิหาร อนึ่ง, เท่าที่พวกเราผู้เคารพนับถือสมเด็จทราบประวัติของท่านอยู่ในบัดนี้ ก็เป็นแต่เพียงประวัติส่วนน้อย ก็เก็บจากเอกสารต่าง ๆ ดังเช่นที่ข้าพเจ้าได้เขียนบรรยายไว้ในตอนที่ ๑ นั้นเป็นต้น ซึ่งเรื่องที่เขียนนั้นไม่แสดงให้ผู้สนใจค้นคว้าประวัติของท่านทราบเลยว่า สมเด็จท่านเป็นบุตรของใคร ชาติภูมิของท่านอยู่ที่ไหน บิดามารดาของท่านชื่ออะไร เรื่องเหล่านี้เป็นอันหมดทางทราบ เพราะไม่ปรากฏว่าได้มีผู้หนึ่งผู้ใดจารึกไว้เลย แต่น่าประหลาดที่ความลี้ลับเหล่านี้ได้คลี่คลายออกหมดสิ้น โดยสมเด็จท่านได้ให้ช่างเขียนภาพประวัติชาติตระกูลของท่าน ไว้อย่าง พิสดาร ในโบสถ์ วัด อินทรวิหารนั้นเอง.

ก่อนที่จะเก็บประวัติของสมเด็จพระพุฒาจารย์จากภาพเขียนในโบสถ์วัดอินทรวิหารมาเขียนสู่กันฟัง ข้าพเจ้าจำต้องขออภัยท่านผู้อ่านอีกครั้งหนึ่ง เพราะตามที่ได้ให้ปฏิญาณแก่ท่านผู้อ่านไว้ในตอนที่ ๖ ว่า จะนำเรื่องสมเด็จตอนสำคัญ มาเขียนสู่กันฟังในตอนที่ ๗ ต่อมานั้น ข้าพเจ้ากลับเขียนเล่าถึงเรื่องต่าง ๆ ของสมเด็จเสีย หาได้ปฏิบัติตามปฏิญาไม่ และเพื่อที่ข้าพเจ้าจักได้เปลื้องปฏิญานั้นให้พ้นไป ข้าพเจ้าขอถือโอกาสแจ้งให้ทราบว่า ข้าพเจ้าปฏิบัติ ตาม ปฏิญาด้วย การเขียน เรื่อง ของ สมเด็จ ให้สมบูรณ์เท่าที่จัก สามารถทำได้ทุกประการ ฉะนั้นการนำเรื่องหนึ่งเรื่องใดมาเล่าก่อนหน้าหรือหลัง ขอให้ถือว่า เป็นการเขียนลำดับความสำคัญและปาฏิหาริย์ของสมเด็จมาสู่กันฟังตามแต่จะค้นคว้าจากหลักฐานต่างๆ มาได้.

ตอนที่ ๙

ภาพประวัติสมเด็จ ฯ

วัดอินทรวิหาร เดิมเป็นวัดเก่า ชื่อวัดอินทาราม ผู้ใดจะสร้างไว้แต่แรกสืบไม่ได้ชัด แต่ผู้ใหญ่เล่ากันสืบมาว่า เจ้าอินทรผู้เป็นน้าชายของเจ้าน้อยเขียวแห่งเมืองเวียงจันทร์ เป็นผู้ปฏิสังขรณ์ ครั้งนั้นราวรัชกาลที่ ๑ เจ้าน้อยเขียวได้เป็นพระสนมของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และขณะนั้นเมืองเวียงจันทร์ขึ้นอยู่กับกรุงรัตนโกสินทร์ มีชาวเวียงจันทร์ติดตามเจ้าน้อยเขียวลงมากรุงรัตนโกสินทร์เป็นอันมาก พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า จึงพระราชทานที่แห่งนี้ให้เป็นที่อยู่ เมื่อเจ้าอินทร์ได้ปฏิสังขรณ์เสร็จ จึงนิมนต์เจ้าคุณอรัญญิกชาวเวียงจันทร์มาครองวัดอินทาราม เจ้าคุณอรัญญิกเป็นผู้เชี่ยวชาญทางวิปัสนา ได้นำพระคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาลาวมาด้วยมาก และยังมีอยู่จนกระทั่งบัดนี้ และต่อมาในรัชกาลที่ ๓ พระองค์เจ้าอินทรในกรมพระราชวังบวร (มหาศักดิ์พลเสพย์) ได้ปฏิสังขรณ์อีกครั้งหนึ่ง ด้วยการซ่อมอุโบสถ คือ อุโบสถนั้น ผนังก่ออิฐยาว ๖ ห้อง มีมุขหน้าหลัง หน้าบันไดปั้นรูปนารายณ์ทรงครุฑ หน้าโบสถ์มี ๓ ประตู หลัง ๒ ประตู บานประตูสลักลวดลายดอกไม้ มีหน้าต่างด้านละ ๖ ช่อง ที่บานหน้าต่างสลักลายมังกร ผนังโบสถ์ข้างในเขียนเป็นรูปภาพต่างๆ เล่ากันมาว่าเป็นภาพประวัติของสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) ท่านให้ช่างเขียนไว้เพื่อปรากฏแก่ชนรุ่นหลัง.

ภาพที่ปรากฏ ณ ผนังโบสถ์นี้ เป็นภาพเขียนและเมื่อพิเคราะห์ดูแล้ว ก็สุดปัญญาที่จะวินิจฉัยให้แจ่มแจ้งลงไปได้ ข้าพเจ้าเคยได้อ่านบันทึกของท่านเจ้าคุณทิพโกษา ซึ่งได้เขียนเรื่องภาพประวัติของสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) ไว้อย่างพิสดาร เป็นเอกสารสำคัญที่มีค่าทางประวัติของสมเด็จเป็นอันมาก ข้าพเจ้าขอประมวลมาเสนอแก่บรรดาผู้เลื่อมใสในคุณธรรมวิเศษของสมเด็จเพื่อทราบและเพื่อช่วยกันวินิจฉัย ดังต่อไปนี้ :

๑. มุขหลังพระประธานด้านเหนือ มีภาพศาลาป่า ภาพผู้หญิง ภาพกำลังตีผู้ชาย อีกตอนหนึ่งมีภาพผู้ชายสามคนนั่งอยู่ คนหนึ่งเอามืออุดจมูก อีกคนเอามือปัดกลิ่น อีกคนหนึ่งนอนอีกคนหนึ่งมีพราหมณ์นุ่งขาว ถือหน้าไม้สองคน.

๒. ข้างหน้าต่างผนังด้านเหนือต่อมา มีภาพคนตกปลาอยู่ริมแม่น้ำ อีกตอนหนึ่งมีเรือนสองหลังมีคนอยู่ อีกตอนหนึ่งมีภาพศาลาและมีชายหญิงกระทำสักการะบูชาด้วยธูปเทียน อีกตอนหนึ่งมีภาพพระพุทธรูปป่าห้ามแก่นจันทร์ประดิษฐานอยู่หน้าภูเขาพระฉาย กับมีชายถือดาบคาดดาบมากระทำสักการะบูชา อีกตอนหนึ่งมีภาพพราหมณ์กำลังยิงลิงซึ่งอยู่บนต้นไม้ด้วยหน้าไม้ อีกตอนหนึ่งเขียนเป็นรูปกุฎิพระ กับมีพระกำลังกวาดวัด กับมีรูปพระอีกองค์หนึ่งมีหนังสือเขียนอยู่ข้างล่างว่า [เจ้าคุณธรรมขวัญ มือขวาถือไม้เท้า มือซ้ายชี้ขึ้นไปเบื้องบน มีคนสะพายย่ามนั่งยอง ๆ ไหว้อยู่ กับมีนกกาเรียนอีก ๒ ตัวยืนอยู่อีกด้านหนึ่ง.

๓. ข้างหน้าต่างต่อมา มีภาพคนนั่งอยู่ในเรือน มีผู้คนนำของกำนัลมาให้มาก กับมีคนติดกรวนอยู่ ๒ คน อีกตอนหนึ่งมีเรือนอยู่ริมน้ำ (มีตู้บังเกือบทั้งฉาก)

๔. ข้างหน้าต่างต่อมา มีเรือนพระธรรมปรีชากับผู้หญิงอยู่หน้าประตู

๒ คน ผู้ชาย ๑ คน และมีคนนั่งอยู่ที่ศาลาริมน้ำ อีกตอนหนึ่งมีเป็นภาพวัด.

๕. ข้างหน้าต่างต่อมา มีภาพประตูเมืองกับคนยืนอยู่ในประตู มีภาพวัดอยู่ริมแม่น้ำ พระอาจารย์แก้วกำลังกวาดวัด กับมีแม่เพียน ท่านทองกำลังนั่งไหว้อยู่มีภาพโบสถ์และศาลา ที่มุมมีเด็กนอนอยู่ในเบาะ เขียนชื่อว่า บุญเรือง บุตรนายผล กับตัวนายผลกับแม่งุด กำลังหมอบกราบอยู่ข้าง ๆ เด็กนั้น อีกตอนหนึ่งมีภาพพระสงฆ์นั่งอยู่บนกุฏิ เขียนนามข้างล่างว่า เจ้าขรัววัดบางลำภูกับมีบุรุษและสตรีอีก ๓–๔ คน เดินอยู่ข้างล่าง อีกตอนหนึ่งริมตลิ่ง มีภาพคนกำลังขุดดิน อีกตอนหนึ่งกำลัง.อาหีบ.ลึก ๆ จะฝัง มีผู้หญิงนั่งร้องไห้อยู่ข้าง ๆ และผู้ชายอีกคนหนึ่งให้ผู้หญิงซึ่งแบกของคล้าย ๆ คัมภีร์ขี่คอ ใต้คนหมู่นี้ มีหนังสือเขียนไว้ว่า 'พระยารักษาคลัง' อีกตอนหนึ่งเป็นภาพทหาร ๒ คน เดินนำหน้าแม่ทัพขี่ม้าขาว และมีทหารเดินตามหลังอีกหลายคน มีหนังสือเขียนไว้ว่า 'กรุงกำแพงเพชร'[๑]

๖. ข้างหน้าต่างต่อมามีภาพบ้าน และคนกำลังใส่บาตรอยู่หน้าประตูบ้าน มีพระหลายองค์คอยรับบาตร มีภาพวัดและกุฏิหนึ่งห้อง มีพระภิกษุองค์หนึ่งนั่งอยู่ มีคนหมอบอยู่ข้างหน้า มีหนังสือเขียนว่า 'ท่านอาจารย์' อีกตอนหนึ่งมีพระภิกษุนั่งอยู่กับพื้นดิน มีหนังสือเขียนว่า 'พระครูใย' และมีคนหมอบ ถวายดอก บัว ๓ ดอกอยู่ ข้างหน้า อีกตอนหนึ่ง เป็นภาพ กำแพง เมือง มีบ้านพระพิจิตร ตัวพระพิจิตรกำลังนอนเอกเขนกอยู่บนเรือน มีผู้หญิงนั่งอยู่ในประตู ๑ คน และกำลังนวดพระพิจิตรอยู่อีกคนหนึ่ง.

๗. มุมหน้าด้านเหนือพระอุโบสถ มีภาพป่า, ภูเขา, บ้านป่า อีกตอน

---

๑ การเรียก 'กรุงกำแพงเพชร' ถูกตามประวัติศาสตร์เพราะเดิมเคยเป็นเมืองลูกหลวงชั้นเอก.

หนึ่งมีภาพบ้านร้างอยู่ริมแม่น้ำ มีเรือจอดอยู่ริมตลิ่ง คนอยู่ในเรือ ๑ คน ขึ้นไปหุงข้าวบนตลิ่ง ๑ คน อีกตอนหนึ่งมีภาพผู้ชาย นั่งอยู่บนเรือน ผู้หญิงหมอบอยู่ข้างขวา กับคนนั่งไหว้อยู่ข้างซ้าย ๒ คน มีหนังสือเขียนอยู่ข้างล่างแต่ลบเลือน คล้ายจะเป็นพระพิจิตร.

๘. ข้างประตูด้านสะกัดหน้า มีช้าง ๒ เชือกไล่แทงกัน ตัวที่หนีหันมามองตัวที่ไล่ อีกตอนหนึ่งมีกุฎีพระ ๒ หลัง มีพระภิกษุกำลังนั่งอ่านหนังสือใบลานอยู่ในกุฎีหลังละองค์ อีกองค์หนึ่งนั่งอ่านอยู่ที่นอกชานกุฎี อีกตอนหนึ่งเป็นภาพบ้านพระยาไชยนาท ตัวพระยาไชยนาทนอนเอกเขนกอยู่ มีผู้หญิงหมอบอยู่ข้าง ๆ มีนายมาลัยหมอบอ่านหนังสือให้ฟังอยู่ข้างล่าง และมีคนนั่งอยู่อีกหลายคน มีคนจูงม้าเดินมา มีเรือจอดอยู่ริมตลิ่งหน้าบ้าน มีคนอยู่ในเรือ ๕ คน คนที่ ๑ อยู่ในประทุน คนที่ ๒ หุงข้าว คนที่ ๓ นั่งห้อยเท้าอยู่ข้างเรือ คนที่ ๔ กำลังฉุดคนที่ ๕ ซึ่งนอนอยู่ในเรือ ทางหัวเรือมีจรเข้โผล่หัวขึ้นมาริมตลิ่งมีผู้หญิง ๓ คนกำลังฉุดกันขึ้นบันไดท่าน้ำ.

๙. ข้างประตูด้านสกัดหน้า มีภาพหมู่บ้าน ๒ หมู่อยู่ริมตลิ่งคนละฟาก มีคนลงเรือหลายลำอยู่ในแม่น้ำ มีหลวงสุนทรนั่งอยู่ในเรือลำหนึ่ง อีกตอนหนึ่งเป็นภาพแห่บวชนาค เข้ามาในวัด ในวัดมีสมเด็จวันรัตน์นั่งอยู่บนกุฎีอีกตอนหนึ่งมีภาพอาจารย์แก้วนั่งอยู่บนกุฎี กับผู้ชาย ๒–๓ คน.

๑๐. มุมด้านหน้าใต้ มีภาพบ้านป่า อีกตอนหนึ่งมีภาพพรานถือหอกเอาหนังเนื้อคลุมตัว คลานเข้าไปใกล้เนื้อ ๒ ตัว อีกตอนหนึ่งมีภาพเรือใบ ๒ ลำ อีกตอนหนึ่งมีภาพวัด มีภิกษุชราองค์หนึ่ง กำลังนั่งตะบันหมากอยู่บนกุฎี และมีคนถือของเดินมา ๔–๕ คน.

๑๑. ข้างหน้าต่างผนังด้านใต้ มีภาพวัดและรูปสมเด็จพระสังฆราชนั่งเอกเขนกอยู่บนกุฏิ กับมีพระภิกษุนั่งอยู่ข้างล่าง ๓ องค์ อีกตอนหนึ่งมีภาพสมเด็จพระสังฆราช (มี) ๑ นั่งอยู่ริมตลิ่งกับพระภิกษุอีกองค์หนึ่ง อีกตอนหนึ่งเป็นเรื่องของเสมียนบุญมา ตัวเสมียนบุญมานอนเอกเขนกอยู่ มีท่านยายโหง และผู้หญิงอีก ๒ คนนั่งอยู่ข้างล่างมีคนหมอบอยู่ ๔ คน อีกตอนหนึ่งเป็นภาพเรือนหลังหนึ่ง มีท่านยายง่วนนั่งห้อยเท้าอยู่ และมีผู้หญิง ๔ คนนั่งอยู่ข้างล่าง นอกจากนี้ เป็นภาพแม่น้ำ, เรือใบ กับคนอยู่บนตลิ่งหลายคน.

๑๒. ข้างหน้าต่างผนังด้านใต้ต่อมา มีภาพเรือนอยู่ริมตลิ่ง มีคนอาบน้ำและขนของขึ้นจากเรือ อีกตอนหนึ่ง ภาพบ้านพระโหราธิบดี ตัวพระโหราธิบดีนอนเอกเขนกอยู่บนเรือน มีผู้หญิงกำลังนั่งถอนเคราให้ และมีผู้หญิงนั่งอยู่ ๓ คน มีคนหมอบอยู่ข้างล่างอีกหลายคน อีกตอนหนึ่งเป็นภาพวัด มีภาพสมเด็จพระสังฆราช (ด่อน) กำลังบอกหนังสือให้พระภิกษุรูปหนึ่งอยู่บนกุฏิ และมีพระภิกษุกำลังเดินแบกคัมภีร์มาอีกองค์หนึ่ง.

๑๓. ข้างหน้าต่างผนังด้านใต้ต่อมา มีภาพบ้านพระเกษม ตัวพระเกษมนั่งอยู่บนเรือน มีคนหมอบและนั่งอยู่หลายคน อีกตอนหนึ่งมีวัด เจ้าคุณวัดตะไกรกำลังปลงอาบัติอยู่กับพระอีกองค์หนึ่งอยู่บนกุฏิ และมีพระภิกษุอีกองค์หนึ่งนั่งอยู่ข้างหลัง อีกตอนหนึ่งเป็นรูปศาลา ในศาลามีพระภิกษุนั่งอยู่ ๒ องค์ องค์หนึ่งมีหนังสือเขียนอยู่ข้างล่างว่า 'เจ้าคุณดวง' อีกส่วนหนึ่งมีภาพพระภิกษุรูปหนึ่งเดินอยู่ในวัด มีหนังสือเขียนบอกว่า 'เจ้าคุณเบุนนาค' อีกตอนหนึ่งมีภาพเจ้าพระยานิกรบดินทร์ นั่งดูคนขนของอยู่บนเรือน อีกตอนหนึ่งเป็นภาพบ้านปลัดนุดตัวปลัดนุดนั่งอยู่บนเรือนกับคนอีกหลายคน ตอนข้างล่างมีภาพบ้าน

---

๑ สมเด็จพระสังฆราช (มี) นี้ อยู่ในรัชกาลที่ ๑ ต่อที่ ๒

อยู่ริมตลิ่ง มีพระภิกษุนั่งอยู่หลายองค์ มีผู้หญิงนั่งอยู่ ๒ คนทางข้างซ้าย และนั่งอยู่หน้าพระอีกคนหนึ่ง มีเรือจอดอยู่หน้าบ้าน มีหนังสือเขียนอยู่ข้างล่างว่า เจ้าคุณขรัว ๑ เจ้าคุณชิณวร.

๑๔. ข้างหน้าต่างผนังด้านใต้ต่อมา มีภาพวัด มีเจ้าคุณวัดครุฑ เดินสะพายบาตร มีสามเณรแบกบาตรเดินตามหลัง มีสุนัขอยู่หลายตัว อีกตอนหนึ่งมีภาพผู้หญิงคนหนึ่ง มีหนังสือเขียนว่า 'คุณป่า' กับผู้หญิง อีก ๒ คน เดินออกมาจากประตูบ้าน อีกตอนหนึ่ง ภาพพระภิกษุนั่งฉันอยู่ในศาลา มีคนคอยปรนนิบัติอยู่หลายคน ใต้พระภิกษุองค์นั้น มีหนังสือเขียนไว้ 'อาจารย์ศุก' อีกตอนหนึ่งมีภาพขุนพรหม กำลังนั่งยอง ๆ ไหว้เจ้าคุณเทพกระวีซึ่งสะพายบาตร แบกตาลิปัตร และมีคนสะพายย่ามเดินตามหลัง.

๑๕. ข้างหน้าต่างผนังด้านใต้ต่อมา มีภาพสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) กำลังนั่งเทศน์อยู่บนเรือน มีเสมียนตราด้วง และคนอีกหลายคนนั่งฟังอยู่ อีกตอนหนึ่ง ภาพพระโหราดวง ยืนอยู่หน้าประตูวัง และมีคนชักว่าว และเดินอยู่อีกหลายคน อีกตอนหนึ่งมีภาพวัวชนกันคู่หนึ่ง มีเด็กดูอยู่ ๓ คน อีกคนหนึ่งกำลังผลักก้นวัวตัวหนึ่ง อีกตอนหนึ่ง มีภาพพระรามณรงค์นั่งเรือมาในแม่น้ำ อีกตอนหนึ่งมีภาพเด็กไว้จุกใส่กำไล แบกคัมภีร์จะเข้าประตูวังกับสมเด็จพระสังฆราชแบกตาลิปัตร หยุดพูดอยู่กับคนคนหนึ่งใต้คนคนนี้มีหนังสือเขียน แต่ลบเลือนมาก อ่านไม่ได้ความ.

๑๗. มุมด้านใต้หลังพระประธาน มีภาพวัด มีพระปรางค์อีกตอนหนึ่งมีภิกษุรูปหนึ่งมีหนังสือว่า 'อาจารย์เสม' กำลังจะลงท่าน้ำ และมีคนนั่งอยู่ข้างหลัง ๓ คน อีกตอนหนึ่งมีภาพพระภิกษุรูปหนึ่ง ข้างหลังเขียนว่า 'เจ้าคุณขรัวแทน' กำลังจะลงท่าน้ำ อีกทางหนึ่งมีภิกษุรูปหนึ่งกับคหบดีอีกหลายคน.

ด้านหลังพระประธานภาพลบหมด เพราะมีรูปฉาบไว้ใหม่ มีชื่อคนอยู่ใต้ภาพนี้ ๔๑ ชื่อ คือ ๑. เจ้าพระยานิกรบดินทร์ ๒. พระยาไชนาท ๓. พระยารักษาคลัง ๔. พระโหราดวง ๕. พระวิเชียร ๖. พระรามณรงค์ ๗. พระกระเสม ๘. พระธรรมปรีชา ๙. หลวงสุนทร ๑๐. เจ้าขรัว ๓ ๑๑. เจ้าขรัวชิณวร ๑๒. เจ้าขรัวแทน ๑๓. เจ้าคุณขรัวขวัญ ๑๔. เจ้าคุณบุนนาค ๑๕. เจ้าคุณดวง ๑๖. คุณบ่ำ ๑๗. ปลัดนุด ๑๘. ท่านทอง ๑๙. แม่เพียน ๒๐. เสมียนบุญมา ๒๑. นายมาลัย ๒๒. นายโหง ๒๓. นายง่วน ๒๔. นายผล ๒๕. แม่งุด ๒๖. เด็กบุญเรือง ๒๗ ท่านอาจารย์ (ถ้าจะเป็นสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ นาค วัดระฆัง) ๒๘. อาจารย์แก้ว (น่าจะเป็นเจ้าคุณอรัญญิก วัดอินทราราม ๒๙. อาจารย์เสม ๓๐. อาจารย์ศุก (เห็นจะเป็นสมเด็จพระสังฆราชศุกรัชกาลที่ ๑ อุปัชฌาย์ของสมเด็จพระ-พุฒาจารย์-โต) ๓๑. เจ้าคุณวัดครุฑ ๓๒. เจ้าคุณวัดตระไกร ๓๓. พระครูใย ๓๔. สมเด็จพระสังฆราช มี (รัชกาลที่ ๑–๒) ๓๕. สมเด็จพระสังฆราช นาค (รัชกาลที่ ๓) ๓๖. สมเด็จพระสังฆราช ด่อน (รัชกาลที่ ๒) ๓๗. สมเด็จพระวันรัต ๓๘. สมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) ๓๙. เจ้าคุณเทพกระวี ๔๐. เสมียนตราด้วง (เสมียนตราด้วง มีภริยาชื่อจัน บ้านอยู่ข้างวัดมกุฎฯ เป็นพ่อตาเสมียนตราทอง เป็นบิดามารดาแม่จัน ภรรยาขุนสวัสดิโภไคร (เอม) ประ-มาณอายุเสมียนตราด้วง คงอ่อนกว่าสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) สักเล็กน้อย ๔๑. เจ้าขรัววัดบางลำภู (เห็นจะเป็นเจ้าคุณบวรวิริยะเถร (อยู่) วัดบางลำภู-วัดสังเวชฯ) อุปัชฌาย์เณรของสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต)

ภาพต่าง ๆ และอักษรที่เขียนไว้ภายในโบสถ์วัดอินทรวิหารที่พระยาทิพโกษาเล่าไว้มีแต่เพียงเท่านี้ ขอให้ผู้อ่านจดจำเรื่องเกี่ยวแก่ภาพและอักษร

เหล่านั้นไว้ เพราะเรื่องที่จะเล่าต่อไปนี้ มีอ้างอิงถึงภาพและชื่อบุคคลและชื่อภิกษุ ที่ปรากฏในผนังโบสถ์หลายแห่ง และข้อที่ควรต้องระลึกไว้เสมอก็คือ จากปากคำของญาติของสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) ที่ชื่อกลิ่นและชื่อไหน ทั้ง ๒ คนนี้อยู่กับพระยาทิพโกษา ได้เล่าให้พระยาทิพโกษาฟังว่า :

"สมเด็จพุฒาจารย์ (โต) ท่านเกิดที่บ้านท่าหลวง จังหวัดอยุธยา แล้วมารดาของท่านพาไปอยู่ที่บ้านไชโย จังหวัดอ่างทอง ท่านไปนั่งได้ที่นั่น แล้วมารดาท่านพาท่านลงมาอยู่ที่บ้านบางขุนพรหม ท่านมายืนได้ที่นั่นท่านจึงได้สร้างพระนอนองค์โตไว้ที่วัดสะตือ บ้านท่าหลวงหมายความว่า ท่านนอนอยู่ที่นั่น แล้วท่านสร้างพระนั่งโตไว้ที่วัดไชโย หมายความว่า ท่านนั่งได้ที่นั่น แล้วท่านสร้างพระยืนโตไว้ที่วัดอินทรวิหาร แต่ยังไม่ทันแล้วหมายความว่า ท่านยืนได้ที่นั่น พระโตนั้นให้สมกับนามของท่านชื่อโต แต่บิดามารดาของท่านชื่ออะไรไม่ทราบ"

ตามที่ญาติของท่านได้เล่าให้พระยาทิพโกษาฟังเช่นนี้เป็นอันฟังและเชื่อได้ แต่น่าเสียดายที่ไม่ทราบบิดามารดาสมเด็จท่านชื่อไร แต่เมื่อพิเคราะห์ตามประวัติที่เขียนไว้ ณ ผนังโบสถ์วัดอินทรวิหารแล้ว เห็นมีชื่อนายผลกับแม่งุดนั่งอยู่ด้วยกัน มีเด็กวางอยู่ในเบาะคนหนึ่งชื่อบุญเรือง นายผลแม่งุดนั้นสันนิษฐานว่า น่าจะเป็นบิดามารดาของสมเด็จท่าน และเด็กบุญเรืองนั้นคือสมเด็จพุฒาจารย์ (โต)

ทั้งนี้เป็นข้อสันนิษฐานของท่านพระยาทิพโกษา และเมื่อพิจารณาตามประวัติที่สมเด็จให้เขียนไว้ ณ ผนัง ดูอย่างละเอียดแล้วน่าเชื่อว่า จักเป็นไปได้ตามทางสันนิษฐานของท่านเจ้าคุณทิพโกษา เพราะยังมีเรื่องต่าง ๆ ที่ปรากฏในประวัติของสมเด็จตรงกับภาพที่เขียนเป็นประวัติไว้ที่ฝาผนังโบสถ์ทุกอย่าง.

ตอนที่ ๑๐

สมเด็จฯ กับ พระจอมเกล้า ฯ

เมื่อพิเคราะห์ ตามประวัติที่ท่านเขียนไว้ในโบสถ์วัดอินทรวิหาร ก็พอจะเชื่อได้ว่า ตระกูลดั้งเดิมของสมเด็จท่านมีนิวาสถานอยู่เมืองกำแพงเพชร ครั้งเกิดเหตุใกล้กรุงศรีอยุธยาจะแตก เพราะอริราชศัตรูรุกรานมาทางด้านเมืองกำแพงเพชรมากขึ้น บิดามารดาของท่านจึงอพยพจากเมืองกำแพงเพชรลงมาอยู่ที่ท่าหลวงพระนครศรีอยุธยา ท่านจึงเขียนเป็นภาพไว้ว่าท่านได้มากำเนิดที่บ้านท่าหลวงกรุงศรีอยุธยา และเมื่อรัชกาลที่ ๑ บิดามารดาของท่านได้อพยพจากบ้านท่าหลวง ลงมาอยู่กรุงรัตนโกสินทร์พักอยู่ที่ตำบลบางขุนพรหม ขณะนั้นสมเด็จท่านยืนและเดินได้แล้ว บิดามารดาจึงได้มอบให้อยู่กับท่านเจ้าคุณอรัญญิก (แก้ว) ผู้เป็นสมภารองค์แรกของวัดอินทรวิหาร.

เจ้าคุณอรัญญิก (แก้ว) องค์นี้ เป็นชาวนครเวียงจันทร์ ทรงคุณวิเศษในวิชาวิปัสนาและพระกัมมัฏฐาน ตามปรกติไม่ชอบอยู่ประจำวัด พอออกพรรษามักจะออกธุดงค์และถือรุกขมูลการอยู่โคนไม้เป็นวัตรปฏิบัติ เกียรติคุณของท่านเลื่องลือมาก ท่านชอบพอรักใคร่กับท่านเจ้าคุณบวรวิริยะเถระ (อยู่) วัดสังเวชวิศยาราม ซึ่งท่านเจ้าคุณบวรวิริยะเถรก็เป็นผู้ทรงคุณสมบัติ จัดเจนในวิชากัมมัฏฐานและวิปัสนาเยี่ยงเดียวกันกับเจ้าคุณอรัญญิก ตลอดทั้งมีวาจาสิทธิ์กล่าวอย่างใดมักเป็นอย่างนั้น ชาวบ้านแถบบางลำภูพากันนิยมนับถือและเกรงกลัวท่านเจ้าคุณบวรวิริยะเถระ (อยู่) มาก.

เมื่อสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) มีอายุเจริญวัยขึ้น ท่านเจ้าคุณอรัญญิกจึงปรารภเหตุว่า ท่านไม่ค่อยจะได้อยู่ติดวัด เพราะถือว่าธุดงค์วัตรและรุกขมูลการอยู่โคนไม้จึงไม่สะดวกจะถ่ายทอดวิชาการ และประสิทธิ์ประสาทวิชาการ สั่งสอนให้แก่สมเด็จสมความมุ่งหมาย จึงมอบตัวสมเด็จแก่เจ้าคุณบวรวิริยะเถร (อยู่) ซึ่งเจ้าคุณบวรวิริยะเถรก็เต็มใจรับไว้ด้วยความเมตตา ต่อมาเมื่อสมเด็จเติบโตพอจะให้บรรพชาเป็นสามเณรได้ เจ้าคุณบวรวิริยะเถรจึงได้ให้บรรพชาเป็นสามเณร จึงนับว่าเจ้าคุณบวรวิริยะเถร เป็นพระอุปัชฌายาจารย์ของสมเด็จองค์แรก.

เล่ากันมาว่า สมเด็จท่านมีความนับถือเจ้าคุณบวรวิริยะเถรเป็นอันมากในฐานะที่เป็นอุปัชฌายาจารย์ของท่าน ท่านเคยไปทอดผ้าป่าเป็นการแสดงคารวะแก่เจ้าคุณบวรวิริยะเถรทุกปี ครั้งหนึ่งสมัยที่ท่านได้อุปสมบทและได้รับไตรแพรจากที่แห่งใดไม่ทราบ ท่านผ่านมาทางวัดสังเวชวิศยาราม ท่านก็แวะเข้าทอดผ้าป่าให้แก่เจ้าคุณบวรวิริยะเถรเสีย หาได้ถือไตรแพรนั้นเป็นสมบัติไม่ ขณะที่ท่านเข้าไปเพื่อถวายไตรแพรนั้น เจ้าคุณบวรวิริยะเถระกำลังจำวัดอยู่ ท่านจึงเปลื้องไตรแพรออกคลุมเท้าเจ้าคุณบวรวิริยะเถรแล้วกราบ เมื่อออกมาท่านบอกแก่พระภิกษุที่อยู่ข้างนอกว่า "ฉันทอดผ้าป่าจ้ะ" แล้วพูดต่อไปว่า "ทีนี้ฉันเป็นงั่งไปละจ้ะ" ซึ่งหมายถึงท่านเปลื้องจีวรที่ห่มมาถวายเจ้าคุณบวรวิริยะเถระเสียแล้ว ท่านจึงต้องเปลือยร่างท่อนบนกลับวัด.

ลางครั้งท่านก็เอาเต้าปูนไปทอดผ้าป่าให้แก่เจ้าคุณบวรวิริยะเถร ๑ เต้า และถวายแก่พระอันดับอีกองค์ละ ๑ เต้า เต้าปูนนั้นบรรจุปูนเต็ม แต่ปราศจากผู้สนใจ ต่อมาภายหลังมีพระองค์หนึ่งเอาปูนในเต้าไปปั้นเป็นลูกกลมไว้ ๒-๓ ลูก

ก็กลายเป็นลูกอมศักดิ์สิทธิ์ขึ้น เกียรติคุณของสมเด็จท่านเริ่มขจรขึ้นตั้งแต่บัดนี้.

สมเด็จท่านเล่าเรียน วิชากัมมัฏฐาน และวิปัสนาอยู่ กับเจ้าคุณอรัญญิก (แก้ว) และเจ้าคุณบวรวิริยะเถร (อยู่) ดูเหมือนจะเจนจบ จนหมดที่ศึกษา เจ้าคุณบวรวิริยะเถรจึงประสงค์ให้สมเด็จได้ศึกษาทางคันถธุระอันเป็นพระปริยัติ-ธรรมต่อไป เพราะยังเป็นเณร อายุก็ยังน้อยอยู่ จะได้มีความรู้ ในทางเปรียญผู้แตกฉานในพระปริยัติธรรมอีกด้านหนึ่ง และจะได้เป็นกำลังทางพระบวรพุทธ-ศาสนาสืบไป.

ตอนที่ สมเด็จท่าน จะได้ ศึกษา วิชาทาง คันถธุระ คือพระ ปริยัติธรรมนั้น เล่ากันมาว่า เจ้าคุณบวรวิริยะเถร (อยู่) เห็นว่า ผู้แตกฉานทางพระปริยัติ-ธรรมอันเป็นทางคันถธุระถึงขั้นเอกนั้น มีอยู่แต่สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (นาค) วัดบางว้าใหญ่แต่ผู้เดียว ท่านผู้นี้เป็นเปรียญเอกในรัชกาลที่ ๑ ท่านจึงตั้งใจจะนำสามเณรโต (คือสมเด็จ) ให้ไปอยู่ศึกษาคันถธุระกับท่านเจ้าพระคุณสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์.

ราตรีหนึ่งเจ้าพระคุณสมเด็จ พระพุทธโฆษาจารย์เข้าจำวัดแล้วเกิดสุบินนิมิตรไปว่า มีช้างเผือกเชือกหนึ่งบุกทะลวงขึ้นมาถึงกุฏิ และใช้งวงและงาทะลายตู้พระไตรปิฎกแตกกระจัดกระจาย แล้วเอางวงหยิบหนังสือพระไตร-ปิฎกที่ตกอยู่ เกลื่อนกราด นั้นกินจนหมด ด้วยความ เสียดายพระไตรปิฎก เจ้าพระคุณสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (นาค) ร้องขึ้นสุดเสียงก็สะดุ้งตื่นจึงรู้ว่านิมิตรไป วันนั้นบังเอิญเจ้าพระคุณสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (นาค) ท่านมีกิจรับนิมนต์ไว้ จึงสั่งพระภิกษุสามเณรไว้ว่า ถ้ามีใครมาหาในระหว่างที่ไม่อยู่ ขอให้รออยู่ พบท่านให้ได้.

ตอนสายวันนั้นเอง เจ้าคุณบวรวิริยะเถร (อยู่) ก็ได้นำสามเณร (โต) ไปถวายเป็นศิษย์ขอเรียนหนังสือเจ้าพระคุณสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (นาค) จึงรับตัวไว้ทันที เพราะเห็นว่าตรงกับนิมิตร จะมีคนดีมาเกิดในพุทธศาสนา และแตกฉานในพระไตรปิฎก ด้วยเหตุนี้เองที่สมเด็จท่านได้มาเป็นศิษย์ของท่านเจ้าพระคุณสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (นาค)

ดังได้เคยบรรยายมาแล้วว่า สมเด็จท่านเทศน์ไพเราะมาก แม้แต่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกที่เคยทรงโปรด จนกระทั่งได้เป็นนาคหลวง อุปสมบทในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เมื่อปีมะโรงพุทธศักราช ๒๓๕๐ สมเด็จพระสังฆราช (ศุก) เป็นพระอุปัชฌาย์ (ตรงกับที่เขียนไว้ ณ ผนังโบสถ์วัดอินทรวิหารว่า พระอาจารย์ (ศุก)

ครั้งนั้น สมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) เข้าไปแปลหนังสืออย่างแตกฉาน แต่ไม่รับเป็นเปรียญ สมเด็จพระสังฆราช (ด่อน) ผู้ที่ดำรงตำแหน่งสังฆราชสืบต่อสมเด็จสังฆราช (ศุก) และเคยเป็นพระอาจารย์สอนปริยัติธรรมแก่สมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) ด้วยผู้ หนึ่ง เล่าให้สัทธิงวิหาริก และอันเตวาสิกฟังว่า "มหาโตเขาไม่ได้มาเรียนหนังสือกับฉันหรอก เขามาแปลหนังสือให้ฉันฟังต่างหาก" ตามคำบอกเล่าของสมเด็จพระสังฆราช (ด่อน) ดังนี้แสดงให้รู้ว่า สมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) ท่านเป็นผู้ทรงคุณวิเศษและแตกฉานในพระปริยัติธรรมไม่น้อยเลย.

วิธีเรียนหนังสือของสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) ที่ไปเรียนกับเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช (ด่อน) นั้นสมเด็จท่านกำหนดว่า วันนี้จะเรียนตั้งแต่นี่ถึงนั่น ครั้นท่านไปถึงท่านก็เปิดหนังสือออกแปลให้สมเด็จพระสังฆราช (ด่อน) ฟัง ถูกต้องเรียบร้อยทุกครั้ง พอแปลจนถึงกำหนดไว้แล้ว ท่านก็กราบลา

กลับ เป็นอยู่เช่นนี้จนกระทั่งสมเด็จพระสังฆราช (ด่อน) ห้ามว่า พอแล้ว หยุดเรียนเสียเถิดคุณแตกฉานพอแล้ว" เพราะการเรียนปริยัติธรมของสมเด็จเป็นเช่นนี้ สมเด็จพระสังฆราช (ด่อน) จึงกล่าวว่า "ไม่ได้มาเรียนหนังสือกับฉัน เขามาแปลให้ฉันฟัง"

ตลอดรัชกาลที่ ๑ ที่ ๒ และที่ ๓ สมเด็จท่านไม่ยอมรับเป็นพระเปรียญทั้ง ๆ ที่ความรู้ของท่านแตกฉานเหลือขนาด และคราวหนึ่งท่านถูกพระอุปัชฌาย์จารย์บังคับให้เข้าแปล เพราะมั่นใจเสียว่าอย่างไรก็แปลได้ แต่เป็นเรื่องที่น่าประหลาด ครั้นสมเด็จเข้าแปล กลับตก หาได้เป็นเปรียญไม่ เรื่องมีอยู่ว่า ครั้งนั้นสอบหน้าที่นั่ง และการสอบนั้นสอบปากเปล่ารวดเดียว สอบกันไปจนกว่าจะตกประโยคไหน ก็เป็นอันได้เพียงแค่นั้น ถ้าสามารถสอบได้หมด ก็เป็นเปรียญเอกไปเลย พอสมเด็จท่านเข้าแปล เปิดคำ 'สตถา' ว่า 'สัตถา อันว่าพระสัตถา' พระราชาคณะผู้คุมการสอบทักว่า 'จะแปลทับศัพท์อย่างนั้นไม่ได้ให้แปลใหม่' สมเด็จก็ยังแปลว่า 'สตถาอันว่าพระสัตถา' อยู่นั่นเอง เป็นอันว่าสอบตก ไม่ได้เป็นเปรียญ.

ขณะนั้นมีภิกษุอีกรูปหนึ่งสอบไล่อยู่ข้างหลังท่าน ถูกประโยคให้แปลในรูปสุนัขที่อยู่บนเรือน ภิกษุรูปนั้นถูกประโยคแปลไปหลายศัพท์ พระราชาคณะผู้สอบไม่พอใจเพราะถูกกับความประสงค์ สมเด็จท่านสอบแล้วคลานผ่านออกมา ได้ยินคำทักท้วงในการโต้ตอบสอบไล่ของภิกษุรูปนั้นกับพระราชาคณะโดยตลอด เมื่อผ่านมาถึงท่านจึงกระซิบเบา ๆ ที่ข้างหูภิกษุรูปนั้นว่า "สุนัขจู อย่างไรเล่าจ้ะ" ภิกษุรูปนั้นก็แปลไปตามนั้นเป็นอันสอบได้เป็นเปรียญ.

สืบมาเมื่ออายุพรรษาแก่กล้าและเป็นที่นิยมนับถือมากขึ้น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จะตั้งให้เป็นพระเปรียญยก แต่ท่านไม่ยอมรับ

จนตลอดรัชกาลที่ ๓ ครั้นถึงรัชกาลที่ ๔ สมเด็จท่านก็รู้ตัวว่าจะต้องถูกแต่งตั้งให้เป็นพระราชาคณะอีกเป็นแน่แท้ จึงได้ออกธุดงค์หนีไปกรุงกัมพูชา พร้อมกับพระภิกษุอีกรูปหนึ่ง ขณะที่ออกเดินทางไปกลางป่านั้น แดดร้อนมาก ท่านจึงหลบเข้าโคนไม้ บอกกับภิกษุรูปนั้นว่า "นิมนต์คุณเดินไปก่อน ฉันจะจำวัดสักครู่" พูดเท่านั้น ท่านก็ทรุดลงนั่งพิงกับไม้ ไม่ปลดย่ามหรือบาตรออกจากบ่า แล้วท่านก็หลับจริง ๆ ประมาณเคี้ยวหมากแหลก ท่านก็ลุกขึ้นเดินไปทันพระภิกษุรูปนั้นที่เดินล่วงหน้ามาก่อน.

ขณะที่สมเด็จเดินธุดงค์ไปกรุงกัมพูชานั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ทรงทราบว่า สมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) หนี ก็มีรับสั่งให้เจ้ากรมสังฆการีไปนิมนต์กลับมาให้จงได้ เจ้ากรมสังฆการีไปทันกลางทางแล้วนิมนต์สมเด็จให้เข้ามาเฝ้า ต่อหน้าพระที่นั่ง สมเด็จพระจอมเกล้า ฯ กับพระมหาโตได้โต้ตอบกันดังนี้ :

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ "ฉันตั้งให้ขรัวโตเป็นพระธรรมกิตติ"

สมเด็จ "ขอถวายพระพรพระมหาบพิตร"

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ "ไหนขรัวโต ว่าไม่เป็น ไฉนมารับเป็นพระราชาคณะเล่า"

สมเด็จ "สมเด็จพระนั่งเกล้าท่านทรงเป็นพระเจ้าแผ่นดิน อาตมาภาพก็หนีพ้น แต่พระมหาบพิตรเป็นทั้งเจ้าฟ้าและเจ้าแผ่นดินด้วย หนีไม่พ้นขอถวายพระพร"

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ทรงพระสรวลแล้วตรัสว่า "ฉันให้ขรัวโตเป็นผู้ครองวัดระฆังโฆษิตาราม"

▲▲▲

พิมพ์ที่โรงพิมพ์ศรีการช่าง ๒๗๗ ซอยสายน้ำทิพย์ บางกะปิ พระนคร โทร. ๕๗๗๒๓
นางอารี กริมหา ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา ๒๕๐๕